

HANS MEYER – KLÍČOVÁ POSTAVA PRAŽSKÉ NĚMECKÉ UNIVERZITNÍ CHEMIE PRVÉ TŘETINY 20. STOLETÍ

JIŘÍ PEŠEK – DAVID ŠAMAN

Chemie ve své moderně akademické formě byla věda relativně mladá: na pražské univerzitě se plně prosadila až od 40. let 19. století – od zřízení první univerzitní chemické laboratoře Josefem Redtenbacherem na lékařské fakultě roku 1841.¹ Od roku 1848 přešla chemie z lékařských na filozofické fakulty, vrátila se však do hájemství medicíny po reformě lékařského studia roku 1874, aby se nadále rozvíjela paralelně a v intenzivní spolupráci na obou fakultách. Jako „mladá věda“ se chemie – vedle nově rozvíjených oborů medicíny (např. oční či kožní lékařství) stala jedním z typických polí, kde se rychle a s velkým úspěchem prosadili vědci židovského vyznání či původu, jejichž vstup na univerzitu umožnil ministerský výnos z roku 1848.² V rabiátní atmosféře přelomu 19. a 20. století byla pak ovšem chemie ve střední Evropě někdy vysmívána jako „židovská věda“. Dělo se tak s ohledem na skutečnost, že většinu stolic obsazovali židovští profesori a že i většinu akademického personálu univerzitních laboratoří představovali badatelé židovského vyznání nebo lidé, kteří pocházeli z židovských rodin a přijali křesťanství v podstatě pragmaticky jako nutné otevření si dveří k akademické kariéře v celoevropsky více či méně antisemitské společnosti. Již po řadu desetiletí se historici (nejen) přírodních věd obírají otázkou, proč vlastně mezi nejvýznamnějšími a neúspěšnějšími středoevropskými přírodovědci pocházelo tak neuvěřitelné množství osobností z židovských rodin. Izraelská historička Shulamit Volkov, která se opakovaně kriticky snažila probádat sociální příčiny nebo snad spíše předpoklady mimořádné úspěšnosti židovských vědců, připomíná zjištění početné analytické literatury, že „takřka třetina německých nositelů Nobelovy ceny z prvních čtyř dekad 20. století byla židovského původu“.³ Třetinu z nich představovali chemikové.

Lze se obávat, že sociální dějiny, a to i po přihlédnutí ke kulturním a mentalitním aspektům postojů židovské inteligence, samy o sobě k vysvětlení tohoto úspěchu nestačí. Volkov roku 1987 v podstatě dávala za pravdu názoru Sigmunda Freuda, že pro mnoho

¹ Robert W. ROSNER, *Chemie in Österreich 1740–1914. Lehre – Forschung – Industrie*, Wien – Köln – Weimar 2004, s. 85–88 (Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftsforschung Bd. 5).

² Přehledně srovnej: Rudolf M. WLASCHEK, *Die Universität und die Juden. Das Beispiel Prag im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Peter Wörster (Hg.), *Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation – Sozialgeschichtliche und politische Entwicklungen*, München 2008, s. 227–233, zde s. 229n. Ze starší literatury lze připomenout: Bernhard BRESLAUER, *Die Zurücksetzung der Juden an den Universitäten Deutschlands*, Berlin 1911; Nathan GRÜN, *Beiträge zur Geschichte der Juden in Prag*, Prag 1914; Guido KISCH, *Die Prager Universität und die Juden 1388–1848*, Amsterdam 1940.

³ Shulamit VOLKOV, *Soziale Ursachen des Erfolgs in der Wissenschaft. Juden im Kaiserreich*, *Historische Zeitschrift* 245, 1987, s. 315–342, zde s. 317. Při propočítání podílu „německých“ židovských a evangelických nositelů Nobelovy ceny na 1 milion obyvatel, vychází pro Německo pro židovské vědce index 20, pro německé evangelíky (katolíci nejsou ani uváděni) jen 0,7, tedy třicetkrát nižší.

nadaných židovských intelektuálů hrála velkou motivační roli jejich (židovskými elitami jasně reflektovaná) společenská a kariérní diskriminace: „Židé se v řadě generací naučili spoléhat na taktiku vynikajících výkonů jako na prostředek dosažení společenského uznání“. Volkov formulovala dokonce názor, že: „Diskriminace židů, kteří byli vytlačováni z centra pozornosti a ze špičkových pozic, se nepředpokládaně obracela v jejich výhodu. Působila nejen jako subjektivní, psychologická pobídka, ale přinášela nadto také institucionální, bezmála ‚objektivní‘ výhodné kontexty, které pak židé uměli využít s mimořádnou šikovností“.⁴ Po deseti letech se však Volkov k tématu vrátila s velkou dávkou skepse a na základě komparativního výzkumu, kde porovnávala (původem) židovské a nežidovské špičkově úspěšné přírodovědce, došla k závěru, že takto lze sice velmi dobře vysvětlit židovské úsilí o integraci do německé většinové společnosti, huře však sám mimořádný vědecký úspěch židovských přírodovědců.⁵

Je smutné, že chemie, která – na rozdíl od fyziky, jež se stala erbovní vědou 20. století – stála od počátku své moderní fáze širokému spektru praktických oborů podstatně blíže než většina ostatních přírodních věd, zůstává dnes coby obor (a s ním i její čelní reprezentanti) jaksi ve stínu zájmu širší veřejnosti o „vítězný pochod“ moderní vědy 20. století. Fyzika či genetika si (zejména při zpětném pohledu z počátku 21. století) vybojovaly daleko větší porci mediální pozornosti. Většina velkých chemiků konce 19. a počátku 20. století vymizela poměrně záhy – zejména po strukturální revoluci oboru, proběhnuvší od 60. let – z povědomí nejen veřejnosti, ale i vlastní odborné obce. A přece tito mužové, tehdy jen zcela výjimečně i dámy, podstatným způsobem přispěli k modernizaci světové vědy oné doby, udělili mnoha praktickým oborům řadu významných podnětů a nadto ve své výzkumné i pedagogické práci vytvářeli most mezi pokroky oborů matematicko-fyzikálních, resp. mezi vědami o neživé přírodě, mezi obory živé přírody a medicínou.

Jednou z relevantních možností, jak nahlédnout vývoj akademického oboru v tom či onom období, je zpracovat biografii jeho klíčových osobností a pokusit se posoudit, jak dalece i jakým směrem a způsobem ovlivnily rozvoj a utváření svého pracoviště i své disciplíny a ovšem také do jaké míry jejich působišťe zpětně určovalo směry a cesty jejich vlastního vědeckého i osobního vývoje. Jako vděčný objekt výzkumného zájmu se tu nabízí pražská Německá univerzita, vědecky v řadě oborů excelentní vědecké centrum, až do roku 1918 mnoha osobními pouty i badatelským „zasíťováním“ spojené s vídeňskou univerzitou. Německá univerzita byla přitom – s ohledem na mimořádnou kumulaci vynikajících osobností, náležejících židovskému prostředí nebo pocházejících z těchto kruhů a stejně tak s ohledem na zcela výjimečně vysoký podíl studentů definujících se jako židé – až do poloviny 30. let snad nejvýznamnějším centrem „židovské“ vědy, ale i „židov-

⁴ Tamtéž, s. 332n.

⁵ Srovnej: Shulamit VOLKOV, *Juden als wissenschaftliche ‚Mandarine‘ im Kaiserreich und in der Weimarer Republik. Neue Überlegungen zu sozialen Ursachen des Erfolgs jüdischer Naturwissenschaftler*, Archiv für Sozialgeschichte 37, 1997, s. 1–18. Volkov v této studii – s oporou v knize Jonathan HARWOOD, *Styles and Scientific Thought. The German Genetics Community 1900–1933*, Chicago 1993 – dokonce dospívá k názoru, že úspěch židovských přírodovědců byl založen na vlastně méně „moderních“ konceptech vědy, než jaké lze identifikovat u nežidovských vědců. Židovští badatelé byli ve srovnání s jejich „křesťanskými“ konkurenty většinou méně pragmatičtí (comprehensiv) ve smyslu úzké, vůči dosavadní vědě radikálně kritické soustředěnosti na jedno významné a slibné dílčí badatelské pole. Byli to naopak „univerzalisté“ s ohromným všestranným přehledem a s výzkumnými zájmy v širokém horizontu svého oboru, mj. lidé s velkou a aktivní kulturní až uměleckou kompetencí. Podle autorky jim tedy v rámci moderní přírodovědy již „nepatřila budoucnost“. Srovnej tamtéž, s. 17n.

ského“ studia v celé střední Evropě.⁶ Pražská Německá univerzita vznikla jako samostatná, jazykově německá nástupkyně Karlo-Ferdinandovy univerzity, rozdělené roku 1882 ve dvě jazykově odlišné části, a působila samostatně pod mírně se proměňujícími názvy až do roku 1945. Přes svoji nespornou excelenci v řadě oborů Německá univerzita trvale bojovala s nepříznivými důsledky nacionální izolovanosti, a to jak v pražském prostředí, tak v kontextu českých zemí.⁷

Jedním z důsledků trvalého působení Německé univerzity jakoby „v obleženě pevnosti“ či na německém ostrovu uprostřed stále výše se vzdouvajícího národně českého moře a nadto v trvalé konkurenci s rychle expandující „sesterskou“ Českou univerzitou byla i nevelká ochota většiny německých, vědecky vynikajících profesorů absolvovat v Praze celou vědeckou kariéru. Významné a vědecky produktivní akademiky, kteří v Praze dosáhli, rozvinuli nebo potvrdili svůj věhlas, to většinou záhy táhlo do Vídně, případně na významné říšskoněmecké univerzity.⁸ Toto volání Sirén nejméně významnějších a nejpřestížnějších vědeckých center bylo o to silnější, že většina pražských německých profesorů prošla na své kariérní cestě jak Vídní, tak namnoze i dalšími – především německými – středisky vědy a měla v nich řadu přátel i odborných konexí. Důsledkem těchto okolností bylo u podstatné části profesorstva Německé univerzity vlastně jen nedlouhé pražské působení. Praha pro ně byla významným ale pouze odrazovým můstkem k získání nejprestižnějších profesorských stolic řady oborů.⁹

Existovaly ovšem výjimky, které potvrzovaly pravidlo. Nikoliv zřídka patřili ti, kdo v Praze strávili celou akademickou kariéru, ke dvěma specifickým skupinám. Jednak mezi nimi nalezneme řadu osobností narozených v českých zemích nebo vázaných k Praze a Čechám sítí osobních, badatelských a kariérních vazeb. Druhou skupinu pak tvoří židovští (v širokém a časem se proměňujícím výměru tohoto pojmu) učenci, kteří svým způsobem profitovali z mimořádně intenzivního a svým charakterem ojedinělého propojení německé a židovské pražské komunity.¹⁰ Obě skupiny se ovšem prolínaly. Pražské

⁶ Srovnej: Jiří PEŠEK – Blanka ZILYNSKÁ, *Židovští studenti pražské české a německé univerzity okolo roku 1900*, in: Miloš Pojar (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999*, Praha 1999, s. 108–112 a Jiří PEŠEK, *Jüdische Studenten an den Prager Universitäten 1882–1939*, in: Marek Nekula (Hg.), *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit*, München 2006, s. 211–225.

⁷ Jiří PEŠEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Alena MÍŠKOVÁ, *The German University 1882–1918*, in: František Kavka – Josef Petrů (edd.), *A History of Charles University, II*, Prague 2001, s. 163–174; Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan JANKO, *The German University of Prague 1918–1939*, in: František Kavka – Josef Petrů (edd.), *A History of Charles University, II*, Prague 2001, s. 245–256. K rozdělení pražské univerzity srovnej: tematické číslo časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 22/1, 1982, zde zejména Václav VANĚČEK, *V Praze budou dvě univerzity*, s. 7–14 a sborníky mnichovského Collegia Carolina: Ferdinand SEIBT (Hg.), *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmisches Ländern*, München 1984; Hans LEMBERG (Hg.), *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2003.

⁸ Srovnej Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ, *Pražská Německá univerzita a Společnost pro podporu německé vědy, literatury a umění v Čechách jako dvojí kulturně politické centrum německo-české společnosti*, in: Dušan Kováč – Michaela Marek – Jiří Pešek – Roman Prahl (edd.), *Kultura jako nositel a oponenta politických záměrů. Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*, Ústí nad Labem 2009, s. 187–204, zde s. 193n.

⁹ Jiří PEŠEK, *Die Prager Universitäten im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts: Versuch eines Vergleichs*, in: Hans Lemberg (Hg.), *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2003, s. 145–166.

¹⁰ K této tematice srovnej nejnověji: Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha–Litomyšl 2005; Gary B. COHEN, *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000, s. 87; Robert LUFT, *Nationale Utraquisten in Böhmen. Zur Problematik „nationaler Zwischenstellungen“ am Ende des 19. Jahrhunderts*, in: M. Godé – J. Le Ridder – F. Mayer (edd.), *Allemands, Juifs et Tchéques a Prague, Actes du colloque international de Montpellier 1994*, Montpellier 1996, s. 37–40 a ovšem Marek NEKULA, „... v jednom poschodí vnitřní babylonské věže ...“ *Jazyky Franze Kafky*, Praha 2003, zejména s. 50, 433.

prostředí bylo ve zkoumaném období jistě vysoce česky i německy nacionalizované a nechyběl tu ani dobově celoevropsky typický antisemitismus. Ve srovnání s vypjatě antisemitskou císařskou Vídní, se Štýrským Hradcem nebo s některými říšskoněmeckými centry tu však byl antisemitismus překrýván nacionálními kontroverzemi a přinejmenším ze strany německého prostředí nehrozily židovským akademikům tak ostré útoky jako v jiných univerzitních městech podunajské monarchie.¹¹

Mezi pražská pozitiva je možno zahrnout i skutečnost, že se tu – zejména ve srovnání s Vídní – v německém prostředí až podstatně později projevilo zmasovění univerzitní výuky, které (spolu s některými prestižními, ale časově náročnými mimouniverzitními funkcemi) v hlavním městě monarchie prakticky zcela odvedlo řadu profesorů, klíčových vědeckých osobností Rakouska-Uherska, od badatelské a publikační aktivity. Pražská Německá univerzita byla – mj. s ohledem na politickou potřebu vytvářet protiváhu české akademické konkurenci – až do konce starého mocnářství dobře financována a vybavována. Československé meziválečné období bylo finančně již daleko střídmější, přesto lze při realistickém, dobovou nacionálně politickou rétorikou nezkaleném a přes hranice státu opatrně srovnávajícím pohledu říci, že tu nadále panovaly slušné podmínky pro moderní vědecké i učitelské působení.

Položme si otázku, zda lze na pražském příkladu – pražskou německou přírodovědu a její čelné reprezentanty zatím známe méně než málo – ověřit výše zmíněné obecnější teorie o mimořádné motivaci a způsobilosti, ale také vědecké orientaci židovských přírodovědců. Jako skvělý studijní příklad nám v tomto ohledu může posloužit dnes prakticky zapomenutý a přitom v dobovém kontextu světově vynikající, v Praze přes čtyřicet let působící chemik Hans Meyer.

Biografie velkého přírodovědce jako historiografické téma

Vědeckou osobností, která po čtyři desetiletí provázela a ve čtvrtstoletí 1911–1936 z pozice ordináře a ředitele ústavu rozhodujícím způsobem dirigovala rozvoj i kvalitativní vzestup pražské německé univerzitní především organické chemie, byl vídeňský rodák, v Praze však skutečně zdomácnělý badatel evropského formátu, prof. dr. Hans Leopold Meyer. Jemu, resp. jeho životní pouti, profesorské kariéře i ohromnému badatelskému a publikačnímu dílu je věnována tato studie. Vznikla jako součást širšího výzkumného projektu, věnovaného komparativnímu zhodnocení vývoje oboru chemie na Německé univerzitě v Praze, na vídeňské a na lipské univerzitě od 80. let 19. století do roku 1945.¹² V tomto rámci jsme prováděli výzkum a tedy také nacházeli prameny k Hansi Meyerovi v řadě fondů Archivu Univerzity Karlovy v Praze, pražského Národního archivu, Státního

¹¹ K postavení židovského obyvatelstva Prahy, k otázkám antisemitismu a k důvodům rozhodnutí významné většiny židovských studentů absolvovat svá studia právě v Praze srovnej: Jan HAVRÁNEK, *Structure sociale des Allemands, des Tchèques, des chrétiens et des juifs à Prague, à la lumière des statistiques des années 1890–1930*, in: M. Godé – J. Le Ridder – F. Mayer (edd.), *Allemands, Juifs et Tchèques à Prague*, s. 71–81, resp. české vydání téže studie: *Sociální struktura pražských Němců a Čechů, křesťanů a Židů ve světle statistik z let 1890–1930*, Český časopis historický (dále ČČH) 93, 1995, s. 470–479; Wilma IGGERS, *Juden zwischen Tschechen und Deutschen*, Zeitschrift für Ostforschung 37, 1988, s. 428–441; Kateřina ČAPKOVÁ, *Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries. The Bnai B'rith Order in Central Europe*, *Judaica Bohemiae* 36, 2000, s. 119–142; Trude MAURER, *Juden im Prager deutschen Bürgertum*, *Judaica* 58, 2002, s. 172–187.

¹² Projekt GAAP: IAA 801040703.

oblastního archivu Praha, Archivu hlavního města Prahy, v Archiv der Universität Wien a v Österreichisches Staatsarchiv Wien. Bibliografii Meyerových dílčích, časopisecky publikovaných studií jsme zpracovávali na základě rešerší ve vídeňské Österreichische Nationalbibliothek a v pražské knihovně Ústavu organické chemie a biochemie v. v. i. Akademie věd České republiky. Cenné materiály k tragickému závěru Meyerova života nám ze svých sbírek poskytla pražská Iniciativa Terezín.¹³

Přehlížíme-li shromážděný materiál k Meyerově biografii, uvědomíme si ovšem jednu podstatnou mezeru: prakticky nemáme k dispozici prameny vypovídající o jeho lidské osobnosti. Vše, co jsme dosud našli, se týká jeho kariérního postupu, jeho vědecké především pak publikační činnosti, jeho učitelského působení. K osobnosti, rodině, mezilidským vztahům se váží jen nemnohé – opět úřední – v podstatě evidenční prameny. Nemáme osobní korespondenci, deníky, vzpomínky jeho blízkých. Je až konsternující, jak málo o něm napsali jeho vrstevníci, jak málo lidí si na prof. Meyera vzpomnělo po jeho smrti. Soustavný, široce založený výzkum vedený naznačeným směrem by se však, bohužel, vymykal rámci stávajícího výzkumného projektu a přesáhl by i jinak naše možnosti. Naznačenou omezenost materiálu vztahujícího se k osobnostním aspektům Hanse Meyera ještě podtrhuje skutečnost, že k dispozici máme vlastně jen dvě jeho fotografie – jednu z prvních let 20. století, druhou z počátku 20. let. Poslední dvacetiletí jeho života tak zůstává v šeru jisté neosobnosti. Doufáme proto, že by se publikování naší studie mohlo stát i podnětem k novým nálezům nebo k informování o nám neznámých materiálech k této mimořádné osobnosti.

Biografie dlouho patřivala ke klíčovým typům dějepisného spisovatelství, dokud ji jako nevědeckou („konzervativní“ žánr, rezistentní vůči novým teoriím a metodám) nezkusila vymazat strukturální a sociální, ovšem též anonymizovaná či vylidněná, kvantifikující historiografie 70.–80. let. Leč biografie – samozřejmě v daleko širším socioprofesioním výměru než dříve, kdy bývala více či méně omezena na „velké muže“ a méně již ženy – se po lingvistickém obratu v rámci nástupu dějin každodennosti, historické antropologie a mikrohistorie obrodila a ukázala se být životnou dějepisickou formou s velkým syntetizujícím potenciálem.¹⁴ Biografie totiž dovoluje soustředěním ke konkrétně (mikrosociálně) prozkoumaným životním osudům, ke specifikům kariérního běhu a ovšem k psychologickým liniím a kontextům vývoje životního díla (to u tvůrčích osobností a zejména u vědců), nabízí osu výkladu o tak komplexním jevu, jakým je člověk v horizontu svého života a aktivní činnosti.¹⁵ V centru pozornosti takto pojímané biografie přitom již nestojí „výjimečná“ osobnost, nýbrž osobnost v tom či onom právě zmíněném kontextu „zajímavá“, a to i kdyby šlo jen o radničního sluhu nebo univerzitního pedela. Stane-li se však tématem biografického zkoumání přední evropský vědec, platí to tím více.¹⁶

¹³ Ve zmíněných archivech a knihovnách jsme se většinou setkali s velkou vstřícností, náš mimořádně srdečný dík patří však zaměstnancům obou zmíněných univerzitních archivů a především pak paní Vlastě Měšťánkové, vševědoucí chůvě snad všech badatelů, kteří prošli studovnou pražského NA.

¹⁴ Srovnej: Ernst ENGELBERG – Hans SCHLEIER, *Zu Geschichte und Theorie der historischen Biographie*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 38, 1990, s. 195–217.

¹⁵ Jak říká Margit SZÖLLÖSI-JANZE, *Biographie*, in: Stefan Jordan (Hg.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, s. 47: „Sie hat historiographischen Ballast abgeworfen, akzeptiert Frauen und ‚kleine Leute‘ in ihrer Alltagswelt als Akteure und fragt nach gesellschaftlichen, kulturellen und psychologischen Koordinaten menschlichen Handelns“.

¹⁶ Margit SZÖLLÖSI-JANZE, *Lebens-Geschichte – Wissenschafts-Geschichte. Vom Nutzen der Biographie für Geschichtswissenschaft und Wissenschaftsgeschichte*, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 23, 2000, s. 17–35.

Na počátku životní pouti

Hans Leopold Meyer (v pramenech i v záhlaví svých publikací bývá většinou zapsán pouze křestním jménem Hans, ovšem objevuje se i „Johann“ nebo „Johann Leopold“, v úředních materiálech československého státu pak v počeštěné formě „Jan“) se narodil 31. března 1871 ve Vídni v rodině, patřící k váženému vídeňskému tzv. „Bildungsbürgertum“, čili akademicky vzdělanému měšťanstvu.¹⁷ Jeho otec, dr. Gotthelf K. Meyer, se objevuje v synových univerzitních dokumentech s charakteristikou povolání: „generální konzul“. Otec, právník ze staré vídeňské rodiny, působil nejprve v dolnorakouském Hornu, poté ve Vídni.¹⁸ Zatímco o jeho konzulární činnosti ve službách Guatemaly nevíme nic bližšího, literatura připomíná jeho působení ve funkci ředitele nakladatelství a knihkupectví, jakož i jeho literární aktivity.

Meyerova matka se jmenovala Clara, rozená Goldschmidt. Pocházela ze židovské mohučské rodiny. Její bratr, Victor Mordechai Goldschmidt, byl evropsky významný mineralog a krystalograf, honorární profesor heidelberské univerzity, později též člen Heidelberské akademie a dvorní rada.¹⁹ Z biografických paralel jeho vzdělávací dráhy a studijní cesty mladého Hanse Meyera je zřejmé, že o osmnáct let starší strýc měl na zaměření budoucího velkého chemika asi značný vliv. Hans Meyer měl o rok mladšího bratra Stefana, později slavného fyzika a badatele v oblasti výzkumu radioaktivity, jakož i dvě sestry, Annu a Hertu.

Záznam o složení rigoróza v protokolu vídeňské filozofické fakulty nás zpětně informuje, že mladý Meyer absolvoval nižší gymnázium ve Vídni na c. k. státním gymnáziu v IX. obvodě, do kvinty však přešel z Vídne na reálné a vyšší gymnázium v Hornu, kde 3. července 1888 ve věku sedmnácti a čtvrt roku složil maturitu s vyznamenáním.²⁰ Jaké zázemí měla Meyerova rodina v Hornu v době, kdy tam Hans přešel z Vídne a kdy tam patrně celá studia absolvoval Stefan Meyer, nevíme. V pozdních 80. letech 19. století, kdy se Meyer zapsal do nacionálu vídeňské filozofické fakulty, bydleli už jeho rodiče v prestižním vídeňském Vnitřním městě v Reichsratstraße č. 5. Středoškolská studia Meyer v každém případě zakončil rychle a úspěšně. Bezprostředně poté nastoupil na vídeňskou univerzitu.

Jak svědčí list „Nationale“, který Meyer vyplnil 11. 10. 1888 při zápisu do prvního semestru studia na vídeňské filozofické fakultě, sedmnáctiletý adept filozofie se na počátku svého studia ještě neprofiloval jako zájemce o přírodní vědy obecně a o chemii zvláště. Naopak, zapsal si čtyřhodinový kurs profesora Alfonse Hubera o dějinách období

¹⁷ K pojmům srovnej: Ulrich ENGELHARDT, *Bildungsbürgertum. Begriffs- und Dogmengeschichte eines Etikets*, Stuttgart 1986; Jürgen KOCKA, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, in: TYŽ (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, I, München 1988, s. 11–76 a souhrnně Jiří PEŠEK, *Německá diskuse let 1985–1992 o tématu: Bürgertum – Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století*, ČČH 92, 1994, s. 104–121.

¹⁸ Bližší informace o Meyerově rodině čerpáme z knihy Friedrich STADLER (ed.), *Vertriebene Vernunft. Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940*, Wien 1987–1988, citováno dle druhého vydání Münster 2004, s. 711. Zde je o rodině pojednáno v kontextu kapitoly o mladším bratru Hanse Meyera, Stefanovi, slavném fyzikovi, zakladateli a v letech 1910–1938, 1945–1947 řediteli vídeňského Institut für Radiumforschung.

¹⁹ K osobnosti a působení V. M. Goldschmiedta srovnej nejnověji brožuru: Hans Jürgen RÖSLER, *Der Kristallograph Victor Goldschmidt 1853–1933: Seine Jugendjahre und seine Beziehungen zu Berlin und Freiberg*, Freiberg 2004.

²⁰ Srovnej Archiv der Universität Wien (dále AUW), Phil. Rig. Akt. Meyer Hans Nr. 838, kde je k žádosti o připuštění k rigoróznímu řízení přiložen stručný, 6. 4. 1894 datovaný, životopis obsahující informaci o maturitě s vyznamenáním. Přiložené maturitní vysvědčení se ve spisu, bohužel, nedochovalo.

francouzské revoluce, dvojhodinové Dějiny Evropy v létech 1814–1830 prof. Maxe Büdingera, tříhodinovku, v níž prof. Brühl pojednával Darwinovu teorii a konečně výběrovou přednášku o hnutí Sturm und Drang, nabízenou soukromým docentem Alexandrem R. von Weilen. Nad přírodními vědami zatím, snad díky vlivu otcovského příkladu, vítězil zájem humanitní, literární. Ostatně literární zájmy měla i Hansova sestra Anna, která později překládala a publikovala ruské lidové pohádky.

Zápisný list „nacionálu“ nás informuje ještě o dvou zajímavých skutečnostech: zaprvé mladý Meyer po návratu z gymnasijských studií nebydlel hned u rodičů, nýbrž jako svoji adresu zapsal Hauptstrasse 155 ve III. vídeňském okrese. A za druhé Meyer do rubriky „Religion, welchen Ritus oder Confession“ vyplnil „Confessionslos“. Něco podobného nebylo v 80. letech ještě vůbec běžné. Zatímco bydliště mladého posluchače filozofie již v příštím letním semestru splynulo s rodičovským, jeho bezkonfesijnost byla dalším zápisem potvrzena. Snad se tu odrazil střet katolického vyznání otce a hebrejské víry matčiny. Do jaké míry byla konfesijní problematika pro mladého muže významná, nevíme. Později – snad v souvislosti se sňatkem – vstoupil do evangelické církve.

Letní semestr 1889 již ukazuje přesun těžiště Meyerova zájmu od humanitních věd k oborům přírodním: student sice nadále navštěvoval Huberův dějepisný kurs – tentokrát to byla čtyřhodinovka Dějiny Evropy za osvobozovacích válek – zároveň si ale zapsal i dvouhodinový kurs docenta Gottlieba Adlera „Teorie proudění tepla a elektrického proudu“, dále „Fysikální chemii“ docenta Jamese Mosera a především přednášku tehdy ještě mimořádného profesora Quido Goldschmiedta „O alkaloidech“. Po dvou semestrech absolvovaných ve Vídni Meyer metropoli monarchie opustil a dva semestry akademického roku 1889/90 strávil na univerzitě v Heidelbergu, tehdy a dodnes významném centru německé chemie a navíc působišti strýce Victora. Odtud se Hans Meyer vrátil na tři nebo čtyři semestry do Vídne, pak ale opět hledal širší zkušenost a na asi tři semestry (jistě rok 1892/93) přešel na báňskou akademii v saském Freibergu. I tady kráčel ve strýcových stopách: Victor M. Goldschmiedt tu studoval počátkem 70. let a roku 1874 zde dosáhl titulu hutního inženýra.

Z Freibergu se Meyer vrátil opět do Vídne, kde v laboratoři prof. Hugo Weidela v krátkém čase (rok 1893/94) zpracoval disertační práci z organické chemie „Ueber einige Derivate der Picolinsäure und die Ueberführung derselben alfa Amido-Pyridin“.²¹ Práce, podaná k posouzení 7. dubna 1894, byla profesory chemie Hugo Weidelem a Adolfem Liebenem aprobována 17. dubna jako vyhovující podmínkám rigorózního řízení.²² Dne

²¹ Srovnej AUV, Phil. Rig. Akt. Meyer Hans Nr. 838, se žádostí o připuštění k rigorózu, kde je i seznam bohužel nezachovaných příloh dokládajících Meyerova gymnasijská, jakož i univerzitní studia ve Vídni, Heidelbergu a Freibergu. Studie byla následně publikována v Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch Naturwissenschaftliche Klasse (dále jen v Sitzungsberichte), Abteilung IIb, Bd. 103, Wien 1894, s. 128–146 (s poděkováním prof. Weidelovi v závěru studie).

²² Srovnej *Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität in Wien eingereichten und approbierten Dissertationen*, I–III, Wien s.d. (1953), s. 106, č. 960. V aktovém protokolu rigorózního řízení (AUV, Phil. Rig. Akt. Meyer Hans Nr. 838, fol. 3^{rv}) je zachován Weidelův a Liebenův dvostránkový posudek datovaný 12. 4. 1894: „Bericht über die von Herrn stud. phil. Hans Meyer als Doctor-dissertation eingereichte Abhandlung“. Zde je stručně popsán průběh jím provedených kroků a následuje hodnocení slovy: „Die vorliegende sehr exact durchgeführte Arbeit des Herrn Hans Meyer hat demnach wertvolle Resultate ergeben und kann daher als vollkommen genügend bezeichnet werden um daraufhin den Petenten zu den strengen Prüfungen zuzulassen.“ Práce je zanesena jako podaná v rukopisném vyhotovení. I to naznačuje jistý spěch: statistický rozbor soupisu vídeňských disertací ukazuje, že více než třetina (39%) disertací z oboru chemie, obhájených do roku 1900, byla předložena v tištěné podobě: až na několik výjimek, vydaných nákladem vlastním, šlo o otisky ze Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

19. dubna pak Meyer složil třídílné hlavní rigorózum – vedle profesorů chemie Weidela a Liebena ho třetí odbornou zkoušku zkoušel prof. Lang. Všechny tři části rigoróza složil adept na výbornou (ausgezeichnet), celkově tedy též výborně. Vedlejší rigorózum z filozofie a pedagogiky složil Meyer 25. dubna s výsledkem v obou částech dostatečně (genügend) a mohl být 12. května roku 1894 s vyznamenáním promován doktorem filozofie.²³

Vídeňský profesionální start

Uvažujeme-li o důvodech Meyerova poměrně výrazného spěchu s ukončením studia, nabízí se souvislost s jeho velmi brzkým získáním asistentského místa na vídeňské Technische Hochschule. Byl tam ustanoven k 1. červnu 1894, tedy již dva týdny po své doktorské promoci.²⁴ Meyer tak ve věku třiačtyřiceti let přešel „na druhou stranu katedry“. Tím, resp. vysoce úspěšným a hned několikanásobným publikačním nástupem již od roku 1894, započal jeho bezmála dvě desetiletí trvající kariérní pochod chemickými ústavy celkem tří vysokých škol ve Vídni a v Praze, vzestup korunovaný v roce 1911 ordinariátem na pražské Německé univerzitě.

Od zimního semestru 1894/95 tedy Hans Meyer působil na katedře obecné a analytické, resp. po rozdělení katedry pak pouze analytické, chemie vídeňské techniky u profesora Rudolfa Benedicta.²⁵ F. Böck, autor jediného po válce vydaného Meyerova nekrologu,²⁶ vzpomíná na svá tehdejší (v prvním Meyerově učitelském roce byl studentem prvního ročníku) setkání s mladým asistentem: „Pamatuji se dosud velmi dobře na stále přátelský, trpělivý způsob, s nímž se nám Meyer snažil pomoci překonat problémy v laboratoři analytické chemie. Trvale se mi do paměti zapsal dojem z jedné přednášky tohoto pro své učitelské povolání nadšeného muže: musel neočekávaně zaskočit za svého šéfa a překvapil nás omluvným vysvětlením, že nechce rušit běh páně profesorových výkladů, takže nám, mladíčkům, přednášel o čtyřvázném uhlíku, což byla novinka, která nás bezmála porazila.“²⁷

Již od samého počátku svého univerzitního působení Meyer pilně vědecky pracoval a publikoval, zejména na poli chemie přírodních látek, případně organické analýzy. V letech 1894 až 1898 se s ním (až na samostatně publikovanou studii o anemoninu z roku 1896)²⁸ setkáme především jako s „mladším partnerem“ o generaci staršího docenta, resp. mimořádného profesora na Weidelově institutu, Josefa Herziga.²⁹ Již jedna

²³ Jeden ze zkoušejících vedlejšího rigoróza byl profesor pedagogiky Theodor Vogt, jméno druhého zkoušejícího se nepodařilo identifikovat.

²⁴ Vycházíme tu z údajů Meyerova nedatovaného osobního dotazníku – patrně zhruba z poloviny 20. let – uloženého v Archivu UK ve fondu Německé univerzity v Praze. Zde položka „Berufstätigkeit vor Erlangung der Professur“. Za laskavou pomoc děkujeme dr. Janě Ratajové.

²⁵ Srovnej Národní archiv v Praze (NÁ Praha), fond Ministerstvo kultury a vyučování MKV/R, sign. 7 Prag Profesori „M“, k. 255, kde jsou akta k Meyerovu jmenování profesorem pražské německé techniky roku 1908, podání – jmenovacímu návrhu – ministra Josefa rytíře Kaněry císaři z 17. 11. 1908.

²⁶ F. BÖCK, *Prof. Dr. phil. + Hans Meyer*, Österreichische Chemiker-Zeitung 43, 1947, s. 212.

²⁷ Böck v textu hovoří o „čtyřmocném kyslíku“, což je ale chemicky nemožné a jednalo se tedy pravděpodobně o uhlík.

²⁸ Hans MEYER, *Über Anemonin (I. Mittheilung)*, Sitzungsberichte 105, 1896, s. 244–260.

²⁹ Josef Herzig (1853–1923), židovský chemik, jehož kariéru systematicky brzdili vídeňští akademičtí antisemité se teprve roku 1897 dočkal prof. Hugo Weidelem dlouho již mu navrhované mimořádné profesury. V letech 1899–1902, tedy až do Wegscheiderova nástupu, pak provizorně řídil I. Chemický institut, jako žid však ve Vídni Luegerovy doby neměl šanci na definitivní pověření. Srovnej: R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 232n.

z prvních studií, kterou Meyer roku 1894 publikoval právě spolu s Herzigem a která byla věnována jodometrickému určování N-alkylových skupin přírodních látek, zůstává dodnes aktuální.³⁰

V Praze

V roce 1897, tedy po třech letech vídeňského působení, povolal Meyera ordinář chemie na pražské Německé univerzitě, prof. Guido Goldschmiedt, na svůj ústav do funkce adjunkta, tedy v podstatě svého zástupce.³¹ Goldschmiedt se zřejmě dobře orientoval v pokrocích Meyerova vědeckého konání. Mladý muž se u něj habilitoval již v prvním semestru po příchodu do Prahy.³² V době, kdy se stěhoval z Vídně do Prahy, měl tedy již svoji habilitační práci de facto hotovou.

I když byl Meyer zdatný a produktivní experimentátor, který průběžně publikoval řadu příspěvků k otázkám struktury některých organických látek a k chemickým metodám, jako habilitační spis nepodal některou ze svých speciálních studií, nýbrž prvou verzi knihy, která ho prakticky hned po vyjití roku 1897 učinila světoznámým: „Anleitung zur quantitativen Bestimmung der organischen Atomgruppen“.³³ Již o dva roky později vyšel v New Yorku a Londýně překlad tohoto „Úvodu do kvantitativního určování organických funkčních skupin“ do angličtiny (do roku 1908 tu – vždy v nově přepracovaném a podstatně rozšířeném vydání – vyšel ještě dvakrát).³⁴ Dodnes v kolejních knihovnách uchovávané exempláře ovšem dokládají, že zejména na britských univerzitách se kniha šířila především v německé verzi – v jejím prvním i ve druhém, rozšířeném vydání, které vyšlo v Berlíně roku 1904 (srovnej bibliografii Meyerových knižních titulů v příloze této studie). V roce 1906 následovalo italské a posléze i ruské vydání této práce.³⁵

To se však již Meyer dávno zabýval také a především jinými tématy – vědeckými i osobními. Rok po příchodu do Prahy se totiž mimo jiné oženil. Jeho nevěstou se 10. září 1898 stala Otilie Pribram, dcera pražského židovského právníka JUDr. Otto Pribrama a Leonory, rozené Popperové, starší sestra v té době ještě studujícího práva, posléze však významného vídeňského univerzitního profesora a ministerského rady

³⁰ Josef HERZIG – Hans MEYER, *Idiometrise N-Alkylgruppenbestimmung*, Monatshefte für Chemie (dále jen Monatshefte) 15, 1894, s. 613.

³¹ Záznam na rubu konškrpčního listu v Archivu hlavního města Prahy (dále AHMP) praví, že Hans Meyer byl „dle jmenovacího dekretu ministerstva kultu a vyučování čj. 19943 z 8. srpna 1897 jmenován adjunktem na chemickém laboratoriu německé university v Praze“.

³² V ministerském návrhu na jmenování profesorem z roku 1908 se hovoří o habilitaci „v průběhu zimního semestru 1897/98“, v osobním listu z personálního spisu Německé univerzity z 20. let je zapsáno, že Meyerova habilitace byla potvrzena 13. 4. 1898 pod číslem Zl. 8741.

³³ Springer Verlag Berlin 1897, VII + 115 str.

³⁴ Hans MEYER, *Determination of Radicles in Carbon Compounds*, New York – London 1899 (autorizovaný překlad J. B. Tingle), další vydání 1903, 1908, vždy v inovované a rozšířené podobě. Z původních 133 stran se americko-britské vydání knihy, v katalozích řazené do rubriky „laboratorní manuál organické kvantitativní analýzy“, postupně rozšířilo na 162, resp. 218 str.

³⁵ Hans MEYER, *Guida pratica alla ricerca quantitativa dei complessi atomici esistenti nelle molecole dei corpi organici, traduzione italiana sulla 2. ed. tedesca ampliata e corretta* [di] Luigi Mascarelli con prefazione [di] Giacomo Ciamician, Torino 1906, XV + 198 str. Ruské vydání z doby před I. světovou válkou se dosud nepodařilo identifikovat. Podchyceno je pouze druhé, pozoruhodně pozdní vydání: Gans MAJER, *Analiz i opredelenije organičeskich sojediněnij*, Leningrad 1937. Vyloučeno není ani to, že kniha vyšla v meziválečné době i v ukrajinském překladu. Za pomoc při hledání ruského vydání děkujeme dr. Karlu Svobodovi.

Karla Příbrama.³⁶ Meyer se tak dostal do velmi prestižních a movitých kruhů pražských německo-židovských elit.³⁷ Je zajímavé, že ač se mladý chemik coby student deklaroval jako bez vyznání a jeho nastávající pocházela z židovské rodiny, sňatek uzavřeli jako dva evangelíci augšpurské konfese a toto náboženství pak sdílely i jejich děti.

Meyer nejprve bydlel v samém srdci Starého Města, pravděpodobně v Kischově domě.³⁸ Záhy se však přestěhoval do blízkosti univerzitního chemického ústavu do klidné novoměstské Salmovské ulice č. 1 a s rodinou se pak v téže ulici přesunul do domu č. 6. Rodina byla požehnána dítky: po synu Kurtovi (narozen 10. 12. 1901) přišel 11. 6. 1905 Gerhard a 3. února roku 1902 se Meyerovým dokonce narodila dvojčata: Herbert a Hertha. Majetkové zázemí mladé rodiny sice asi nebylo ohromující, i když si však odmyslíme věno a případnou podporu nevěstinyh rodičů, habilitovaný adjunkt chemického ústavu byl placen zhruba jako středoškolský profesor a v oné době tedy patřil k vyšším společenským vrstvám. Zcela mimořádné vědecké úspěchy, pedagogická zdatnost a zjevně i dobré vztahy se šéfem, prof. Goldschmiedtem však Meyerovi pomohly k rychlé kariéře. Již k 8. lednu 1904, tedy ve věku 33 let, byl jmenován placeným mimořádným profesorem chemie na Německé univerzitě. Víc ani nebylo možno dosáhnout, všechny ordinariáty chemie v Rakousku byly v té chvíli obsazeny.

Evropský úspěch

Meyer byl v té době již evropsky či dokonce celosvětově známou osobností. Ihned po vyjití jeho „Úvodu do kvantitativního určování organických funkčních skupin“ ho – ještě ani ne třicetiletého – za svého člena zvolila rakouská Kaiserliche Leopoldinisch-Karolinische Akademie a poté i Société chimique de Paris, po roce 1900 následovala Chemical Society of London.³⁹

Již roku 1903 Meyer publikoval druhou závažnou knihu, s níž se opakoval či spíše ještě umocnil mezinárodní úspěch jeho prvního díla. Rozsáhlá publikace zasvěcená „Analýze a výzkumu struktur organických vazeb“ vyšla opět v prestižním berlínském nakladatelství Julia Springera.⁴⁰ Již v prvním vydání více než sedmisetstránková kniha obsaho-

³⁶ Srovnej AHMP, Konskripční list na jméno Jan Meyer. Otilie Příbram byla narozena 7. 8. 1876 v Praze. Její mladší bratr Karel, narozen 2. 12. 1877, vystudoval v Praze práva na Německé univerzitě, získal r. 1900 doktorát a po krátké praxi odešel na další studium sociálních věd a ekonomie do Berlína a Vídně. Roku 1907 se na vídeňské univerzitě habilitoval v oboru politické ekonomie a vedle soukromé docentury (od roku 1914 titulární profesury) získané tamtéž pracoval v letech 1909–1921 v ministerské Statistische Zentralkommission a získal titul ministerského rady. V letech 1919–1921 vedl legislativní odbor rakouského ministerstva sociálních věcí, poté přešel na místo šéfa statistické sekce Mezinárodního úřadu práce v Ženevě. V letech 1933 byl profesorem univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem, poté emigroval do USA, kde působil ve státních službách a byl profesorem American University Washington D.C. Od 20. let patřil mezi mimořádně významné teoretiky sociální politiky, sociální ekonomie a ekonomického myšlení. Srovnej <http://library.albany.edu/speccoll/findaids/ger005.htm> (10. 12. 2009).

³⁷ Stojí za připomenutí, že i manželka Meyerova bratra Stefana, Emilie, rozená Maahs byla sice narozena v Berlíně, měla však pražské kořeny, po matce pocházela z bohaté rodiny Porgess von Portheim. Srovnej F. STADLER, *Vertriebene Vernunft*, s. 711.

³⁸ Tzv. „stará konskripce“ v AHMP uvádí, že byl od 17. 10. 1897 přihlášen v domě čp. 478/I, tedy v rohovém domě mezi Staroměstským náměstím a Melantrichovou ulicí. Za „konskripční podporu“ a cenné a rady děkujeme dr. Olze Fejtové.

³⁹ *Personalstand der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag zu Anfang des Studienjahres 1902/03*, Prag 1902, s. 34.

⁴⁰ Hans MEYER, *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen*, Berlin 1903, XXXV + 700 str. + ilustrace.

vala vedle textu také na dvě stovky náčrtů organických molekul, jejich atomárních vazeb, ale i nově vyvinutých přístrojů. Následovalo ještě pět přepracovaných, textově i obrazově rozšířených a vždy znovu modernizovaných německých vydání let 1909–1938 a k tomu jedno americké, vydané roku 1931 v anglickém překladu opět u Meyerovi dobře známé firmy J. Wiley and Sons.⁴¹ Kniha ostatně roku 1925 vyšla v překladu Albina Michela i francouzsky.⁴² I když je dnes Meyerova práce technickým pokrokem druhé poloviny 20. století antikvovaná, knihovní katalogy dokládají, že nadále zdobí fondy biblioték desítek prestižních pracovišť po celé Evropě i v USA. Její výtisky jsou mj. dokladem skutečnosti, že až do druhé světové války byla dominantním (nebo přinejmenším rovnocenným vůdčím) jazykem chemické vědy němčina, kterou – přinejmenším pasivně – ovládali jak např. Italové, tak i badatelé anglosaského světa.

Uvažujeme-li o dobovém významu a příčinách úspěchu tohoto Meyerova díla, je třeba si uvědomit, že na rozdíl od současnosti byly na počátku 20. století možnosti chemické strukturní analýzy organických sloučenin krajně omezené. Obecné principy některých dnes rutinně používaných analytických technik byly sice objeveny již v druhé polovině 19. století (Bunsenův a Kirchhoffův objev analytické využitelnosti světelného spektra látky při jejím hoření v chemickém kahanu)⁴³ nebo právě v době publikování Meyerova díla (např. infračervená spektroskopie, pro niž prvé základy položil Meyerův americký vrstevník W. W. Coblenz),⁴⁴ jejich dovedení do skutečné chemické praxe je však třeba datovat až do 40. až 50. let 20. století.⁴⁵

Jedinými v organické chemii prakticky využitelnými analytickými technikami tak v prvé čtvrtině 20. století zůstávala elementární analýza a zjišťování bodu tání. V prvním případě byl vzorek hmoty spálen a vážení produktů umožňovalo stanovit alespoň počet jeho uhlíků, vodíků, dusíků a kyslíků. Obsah většiny dalších frekventovaných prvků v organických molekulách už byl stanovován velmi obtížně, případně to nebylo možné vůbec určit. Odhlédneme-li od nízké citlivosti tehdy známých a používaných technik, chemici byli odkázáni na chemickou korelaci či specifické chemické reakce, případně retrosyntézy. Při těchto přístupech se neznámá látka podrobovala chemickým reakcím, které byly specifické pro přítomnost nějaké funkční skupiny nebo se látka řadou reakčních kroků převáděla na látku známou, přičemž identita se známou látkou byla prokazována senzoricky a bodem tání či varu. Syntetické postupy jsou však poměrně často „mas-

⁴¹ Hans MEYER, *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen*, New York, 1931 (anglický titul knihy se nepodařilo zjistit).

⁴² Hans MEYER, *Analyse et détermination de la constitution des composés organiques*, Paris s.d.

⁴³ Obecné principy spektroskopie objevili Gustav Kirchhoff a Robert W. Bunsen již v roce 1859. Převést je do chemické praxe trvalo však řadu desetiletí. První aplikaci hmotové spektroskopie uplatnil až roku 1958 Carl-Olve ANDERSSON, *Mass Spectrometric Studies on Amino Acid and Peptide Derivatives*, Acta Chemica Scandinavica 12, 1958, s. 1353. Atomovou absorbní spektroskopii etabloval jako použitelnou výzkumnou metodu jen o něco dříve Alan WALSH, *A general-purpose source unit for the spectrographic analysis of metals and alloys*, Bulletin of the British Non-ferrous Metals Research Association 201, 1946, s. 60–80 a TYŽ, *The application of atomic absorption spectra to chemical analysis*, Spectrochimica Acta 7, 1955, s. 108–117. Srovnaj přehledně: John B. DAWSON – W. John PRICE, *Alan Walsh – hist influence on the development of atomic spectroscopy in the UK*, Spectrochimica Acta Part B 54, 1999, s. 2011–2015.

⁴⁴ William Weber COBLENTZ, *Investigation of the infra-red spectra*, Washington D.C. 1905.

⁴⁵ Podobně tomu bylo i s dalšími analytickými metodami. Principy nukleární magnetické rezonance (NMR) byly identifikovány roku 1925, výsledky prvních fyzikálních pokusů o změření spekter publikovali však američtí fyzikové Jerrold R. ZACHARIAS – Jerome M. B. KELLOGG – Isidor Isaac RABI, *The gyromagnetic properties of the hydrogens*, Physical Review 50, 1936, s. 472 až krátce před počátkem války (srovnaj též: Physikalische Chemie 56, 1939, s. 728). Srovnaj: John S. RIGDEN, *Rabi, scientist and citizen*, Harvard 2000, s. 92. Polarografii vyvinul Jaroslav Heyrovský sice „již“ roku 1922, do stadia praktického uplatnění ji však dovedl až za války ve službách pražské Německé univerzity.

kovány“ variabilitou látkové struktury, která způsobuje odlišný průběh reakcí, vedoucích pak ke zcela jiným produktům (eventuelně reakce neprobíhá).

Meyrův přínos tak zjevně byl veliký a chemiky jeho doby po právu oceňovaný. Spočíval jednak v sumarizaci již známých postupů a reakcí, vedle toho ale byl autor schopen i potřebného zobecnění postupů s cenným důrazem na výjimky a rizika omylu. Meyer aktivně přispíval rozvoji oboru i tím, že pro určité reakce často navrhoval zcela nové aparatury a postupy. Optikou dnešní doby se některé z nich zdají být možná naivní, ale ve světle tehdejších možností byly jeho koncepty velmi moderní a hlavně nesmírně přínosné pro potřeby každodenní chemické praxe: dával kolegům do ruky „kuchařku“ umožňující nalézt postup, jak prokázat v produktu syntézy či v izolované látce konkrétní funkční skupinu (případně stojící v koexistenci s jinou funkční skupinou), a nadto nabízel možnosti, jak určit počet takových skupin.

V roce 1905 Meyer obdržel od Císařské akademie věd ve Vídni vysoce prestižní Cenu Ignáce Liebena, někdy nazývanou „rakouskou Nobelovou cenou“ pro přírodovědce. Od roku 1865 ji každé tři roky, posléze každoročně, dostával autor nejvýznamnějšího objevu, střídavě ve fyzice, chemii a od roku 1900 i fyziologii.⁴⁶ Cena v úctyhodné výši 900 zlatých (zhruba dvě pětiny profesorského ročního platu) nebyla přístupná členům akademie věd a v podstatě byla určena „odrostlejšímu vědeckému dorostu“. Meyer získal cenu za využití thionylchloridu při přípravě chloridů organických kyselin.⁴⁷ Tento dnes standardní postup představoval významný krok ve vývoji organické syntézy. Chloridy kyselin – výchozí substance pro přípravu esterů, amidů a dalších derivátů organických kyselin – jsou totiž výrazně reaktivnější než původní kyseliny.

Meyer cenu nezískal sám – dělil se o ni s o dvanáct let starším vídeňským ordinářem, přednostou fyzikálně chemického ústavu Rudolfem Wegscheiderem (1859–1935), snad největším či alespoň nejuznávanějším rakouským chemikem prvé třetiny 20. století.⁴⁸ Wegscheider, již v té době slavný formulací zákonů chemické kinetiky, byl vyznamenán za přípravu piperonalu – heliotropinu. Již sám fakt, že mladý pražský chemik byl postaven na Wegscheiderovu úroveň, říká mnohé o tom, jak významná byla v očích poroty jeho práce aplikující thionylchlorid v oblasti organické syntézy. Na porotu jistě působila také skutečnost, že Meyer a Wegscheider v oněch letech patřili k nejpilněji publikujícím akademickým chemikům v Rakousku. Jen pro názornost: Meyer publikoval v roce 1904 šest, v roce 1905 pak pět odborných pojednání. Přitom nešlo jen o rozsahem drobné deskripce chemických objevů, nýbrž velmi často také o obsáhlejší, jeho experimentální výzkumy zobecňující, studie. Takřka všechny jeho práce této doby vycházely nejprve v *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* a vzápětí (nejdéle do roka) byly přetiskovány i ve vídeňských *Monatshefte für Chemie*, které byly mezi chemickou obcí rozšířenější.⁴⁹

⁴⁶ Ignaz Lieben-Preis byla udělována v letech 1865–1937 z iniciativy fundátorova syna, slavného chemika, prof. Adolfa Liebena a z nadačního odkazu jeho rodiny. Po anšlusu Rakouska nacisté nadační majetek „arizovali“ coby židovský a cena zanikla, resp. byla na novém základě obnovena až roku 2004. Srovnej <http://www.zbp.univie.ac.at/ilg/preis.html> (12. 12. 2009).

⁴⁷ V originálu za objev: „Säurechlorid-Herstellung“: $R-COOH + SOCl_2 \rightarrow R-COCl + HCl + SO_2$. Srovnej Hans MEYER, *Neue Beobachtungen über Chloridbildungen mittels Thionylchlorid*, *Sitzungsberichte* 110, 1901, s. 682–706, přetištěno v *Monatshefte* 22, 1901, s. 777–802.

⁴⁸ K Wegscheiderovi srovnej: R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 234, především však Emil ABEL, *Rudolf Wegscheider. Zu seinem siebzigsten Geburtstag*, in: *Festschrift Rudolf Wegscheider zum siebzigsten Geburtstag dargebracht*, *Monatshefte* 53–54, 1929, s. VIII–XIII.

⁴⁹ V záslužné práci R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 280–287 je časopisu *Monatshefte für Chemie und verwandte Wissenschaften* věnována poměrně obsáhlá, na rozboru přehledných desetiletých rejstříků spočívající, bohužel však jen ilustrativní pozornost. Je tu (s. 280) vysvětleno, že s ohledem na skutečnost, že v *Sit-*

Meyer ovšem také učil. V seznamech přednášek ho nalezneme až od druhého roku (1898/99) jeho pražského působení. Při přechodu z Vídně do Prahy nebylo buď zvládnuto včasné zanesení jeho osoby a přednášek do tištěných seznamů nebo Goldschmiedt v prvním akademickém roce po Meyerovi výuku nežádal a tento ji pak nahradil zvýšeným penzem v příštím roce.⁵⁰ Meyerova výuka běžela v rozsahu obvykle jediné výběrové přednášky týdně. Na rakouských univerzitách bylo zvykem, že ordinář chemie vyučoval pravidelně se opakující přehledné kursy a vedl cvičení, spíše výjimečně však měl přednášky ke speciálním tématům. To bylo pole jeho asistentů a externích soukromých docentů. Zejména mladí pracovníci tak dostávali možnost seznámit se v rámci přípravy a prezentace kurzů s pestroutou paletou témat a ukázat jak svoji všestrannost, tak vyprofilovat výuku podle svých badatelských zájmů. Vezmeme-li v úvahu kooperaci spřízněných ordinářů, k níž v Praze konkrétně docházelo mezi prof. Goldschmiedtem a prof. Wilhelmem Friedrichem Gintelem z k. k. Deutsche technische Hochschule in Prag (dále DTH), který u něj pravidelně externě vyučoval i přes své jinak ohromné „domácí“ penzum, pochopíme, že tento systém umožňoval také cílenou přípravu nadějných osobností pro nově plánované nebo ke generačnímu přeobsazení směřující katedry.

Meyer nabídl svým posluchačům v letech 1898–1905/06 pestroutou paletu především organických a analytických témat, včetně aktuálních otázek výzkumu chemie, problematiky alkaloidů, organických chemických barviv, stereochemie a mikrochemie, ale i o chemických výpočtech. Jedinou výjimkou z tohoto v podstatě organicko-analytického repertoáru představovala v zimním semestru 1900/01 přednáška o kovech. Po jmenování mimořádným profesorem začal Meyer od letního semestru 1904 soustavně přednášet farmaceutickou chemii a k ní si posléze přibral i chemii potravinářskou. Jako by po publikování dvou obecně zaměřených knih, dokládajících jeho ohromnou kompetenci v analytických a teoretických problémech a otázkách, chtěl ještě navíc dokázat, že je plně způsobilý i v praktičtějších oborech chemie. To samozřejmě neznamenalo, že by v oblastech, o nichž přednášel, také nebadal. Svědčí o tom jeho sedmistránkový, v USA otištěný, článek o teorii narkózy.⁵¹ Jeho existence nadto dokládá, že Meyer nebyl vůči anglosaskému světu v pasivní pozici zajímavého evropského pouze prostřednictvím nakladatelství recipovaného autora, nýbrž že s americkými chemiky, farmaceuty nebo lékařskými chemiky udržoval aktivní kontakt.

Od roku 1906 se Meyerovo přednáškové penzum začalo podstatně rozšiřovat. V zimním semestru 1906/07 přednášel farmacii jako čtyřhodinovku, o semestr později si obvyklou přednášku potravinářské chemie rozšířil na dvojhodinovou a přidal k ní tříhodinová cvičení chemického barvení a tisku. Na podzim 1907/08 vypsál potravinářskou tříhodinovku a k ní ještě přednášku o zjišťování „tajných látek a specialit“.⁵² Ta dobře navazo-

zungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften představovaly chemické studie jen malou část publikací, rozhodli se roku 1880 profesori von Barth a Lieben přetiskovat chemické studie ještě v tematicky úzce zaměřené, výhradně chemické revui. Rosner tu však již opomněl sdělit, že od 90. let bylo v Sitzungsberichte chemii vyhrazeno speciální oddělení II.b, vycházející pak jako de facto samostatná chemická řada. Její – trvale rostoucí – rozsah značně kolísal, poslední ročníky před I. světovou válkou však překročily objem 1500 stran (+ nestránkované bibliografické přílohy) ročně. Objem Monatshefte překročil v téže době rozsah 2000 stran ročně. Srovnej Gerhard W. POHL – Werner SOUKUP, *125 Years Monatshefte für Chemie – Chemical Monthly*, Monatshefte 125, 2005, s. 5–14.

⁵⁰ Srovnej v Archivu Univerzity Karlovy sérii semestrálních seznamů přednášek *Vorlesungsverzeichnisse der k. k. Deutschen Karl-Ferdinand-Universität in Prag*.

⁵¹ Hans MEYER, *The theory of narcosis*, The Journal of the American Medical Association 46/3, 1906, s. 167–169.

⁵² „Untersuchung der Geheimmittel und Spezialitäten“.

vala na pravidelně vypisovanou Gintlovu přednášku o soudní chemii. V letním semestru pak Meyer držel dokonce pětihodinovou farmaceutické chemie. V té době se již jednalo o jeho možném přechodu na nově plánovanou katedru organické chemie na DTH, která měla vzniknout vyčleněním z Gintlova úvazku. Nepřekvapí tedy, že si Meyer v zimním semestru vypsál vedle potravinářské tříhodinovky i „technickou analýzu organických látek“ v rozsahu tří hodin.

Profesorem Německé techniky

V roce 1908 však Wilhelm Friedrich Gintl, profesor všeobecné a analytické chemie na pražské DTH, neočekávaně zemřel. Byl jednou z klíčových osobností nejen své vysoké školy, kde se podílel na řadě tematických i strukturálních modernizací výuky, ale také jedním z profilových mužů rakouské průmyslové chemie a jako člen českého zemského sněmu a později panské sněmovny též dominantní postavou rakouské průmyslové politiky.⁵³ Již o rok dříve (25. 11. 1907) však Gintl, který ve svých rukou nuceně spojoval výuku jak všeobecné experimentální anorganické chemie (dobovou terminologií „chemie minerálních látek“), tak obecné a analytické „chemie uhlíkových vazeb“, a nadto suploval i výuku chemické technologie anorganických látek, navrhl na zasedání profesorského kolegia DTH rozdělení oborů na tři samostatné profesury. Vycházel přitom zřejmě z předpokladu, že jako mocný muž s vynikajícími pražskými i vídeňskými konexemi dokáže politicky prosadit posílení DTH, která by obdržela novou budovu, a mohla diferencovat jednotlivá pracoviště, případně také posílit personální stav svého chemického „oddělení“ (de facto fakulty).⁵⁴

Gintlova náhlá smrt zhatila tyto plány. Již v jeho návrhu z roku 1907 i v následných usneseních profesorského kolegia DTH z 20. 1. a 29. 4. 1908 se však počítalo s Hansem Meyerem jako s ordinářem pro všeobecnou experimentální chemii organických látek.⁵⁵ Situace, komplikovaná ještě úmrtím titulárního profesora DTH Otto Grasse, nesnesla odkladu, a to přesto, že na rozdělení katedry a postavení nové budovy nebylo za nastalých podmínek možno pomyslet. Meyer, dotázán DTH, předběžně odpověděl, že je ochoten převzít celý Gintlův úvazek, požádal pouze o posílení stavu pomocných sil a o lepší hmotnou výbavu katedry. Tomu mohlo být vyhověno, a tak na ministerský návrh císař 3. prosince 1908 podepsal Meyerovo jmenování řádným profesorem DTH s platností od 1. ledna 1909. Řádná profesura nepřinesla Meyerovi jen podstatně zvýšené penzum práce, ale také vyšší plat: obnášel 6400 korun ročně, a navíc příplatek za aktivní službu ve výši 1472 korun, dohromady tedy 7872 korun ročně. V době, kdy si vysoce kvalifikovaný dělník

⁵³ K této markantní osobnosti srovnej R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 269–271, především ale Franz STARK – Wilhelm GINTL – Anton GRÜNWARD (Hgg.), *Die k. k. Deutsche technische Hochschule in Prag 1806–1906*, Prag 1906, s. 379, 421n.

⁵⁴ Ke struktuře DTH srovnej Magdalena TILEROVÁ a kol., *Česká technika*, Praha 2004, kapitola Vývoj pražské německé techniky 1863–1869–1945, s. 73–105, zde s. 80–83 o vnitřním členění rektorem vedené školy na oddělení s vlastními děkany.

⁵⁵ Jako možné alternativy k Meyerovi fakulta, resp. pověřená komise, vedená prof. Wilhelmem Gintlem jr., navrhovala secundo loco mimořádného profesora chemie na NU Alfréda Kirpala a tertio loco soukromého docenta chemie na štyrskohradecké univerzitě Franze von Hemmelmayr. Srovnej NA Praha, MKV/R sign. 7 Prag Profesoři M, přípis rektora a profesorského kolegia DTH ministerstvu pro kult a vyučování z 23. 7. 1908, resp. podání ministra pro kultus a vyučování Josefa rytíře von Kaněra císaři v té věci ze 17. 11. 1908. tamtéž.

přišel zhruba na 900 korun a nádeník, pracující až 12 hodin denně, si na stavbě za rok vydělal asi 300 korun, to byla suma nesporně fascinující.

Uvažujeme-li o Meyerově povolání na DTH, je možno se tázat, jak to, že ho tamní chemici z DTH tak dobře znali a že si přáli právě jeho na exponované místo profesorského sboru. Jistě tu hrála velkou roli Liebenova cena a Meyerovy skvělé publikační úspěchy. Je ale třeba připomenout, že od konce 80. let byla řada chemiků z DTH habilitována na – společensky prestižnější a laboratorně lépe vybavené – filozofické fakultě Německé univerzity a pravidelně tam v rámci své *venia legendi* vyučovala speciální předměty. O kvalitách a vědecké produkci mladého kolegy věděl tedy nejen zesnulý prof. Gintl, ale i jeho kolegové poměrně hodně a navíc si od něj také vyžádali náležité podklady. Za celou strategii stál nepochybně prof. Goldschmiedt.

Čteme-li ministrovo podání císaři, které – jak můžeme předpokládat podle obvyklého běhu profesorských řízení – vycházelo z dnes nedochovaného návrhu komise DTH jmenované k obsazení nástupnictví po Gintlovi, dozvíme se, že Meyer: „publikoval 60 pojednání vědecko-experimentálního obsahu. Tyto práce většinou vyšly v *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* a vyznačují se tím, že jejich preparativní část je takřka vždy zaměřena na nějakou mimořádně zajímavou otázku. Z části se tyto studie věnují řešení konstrukčních otázek (tj. molekul, pozn. JP – DŠ), z části jde o vypracování nových metod. Velké Meyerovy vědomosti na poli organické chemie našly výraz ve dvou objemných dílech, která vyšla pod názvem ‚Anleitung zur quantitativen Bestimmung organischer Atomgruppen‘, resp. ‚Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen‘. Vysoká cena, která je přičítána zejména prvému jmenovanému dílu, se ukáže i v tom kontextu, že tato kniha byla přeložena do řady jazyků a vyšla již ve druhém vydání. Také druhé dílo se připravuje ve druhém vydání. Meyer toho času patří k nejvýznamnějším představitelům Rakouska v oblasti organické chemie“.⁵⁶

Zpráva dále zmiňuje udělení Liebenovy ceny, volbu za člena Císařské Leopoldovsko-Karolinské akademie a nadto – v jiných dnes dochovaných materiálech neuváděnou – nabídku na suplování řádné profesury chemie na univerzitě v Černovicích, kterou Meyer dostal roku 1906. Je zajímavé, že tu nejsou zmíněna obě – jistě prestižní – členství v pařížské a v londýnské chemické společnosti, o nichž víme z Meyerových biogramů v „Personalstandech“ Německé univerzity z přelomu století. Meyer sám již ale od roku 1903/04 tato členství nepřipomínal. Asi šlo podle jeho názoru pouze o jednorázovou poctu, na níž nenavázala skutečná aktivní účast. (Kupříkladu čeští profesori na UK si ale taková čestná členství v té době do svých biogramů v univerzitním „Stavu osob“ psávali.)

Meyer tak opustil Goldschmiedtův ústav, podobně jako ostatní jeho kolegové z DTH si však na něm ponechal soukromou docenturu. Jen v letním semestru 1909 nic nevypsal: byla to dramatická doba odchodu z univerzity, přejímání katedry a výuky na DTH, a k tomu se ještě Meyerovým 3. února narodila dvojčata. V dalších semestrech Hans Meyer pak na univerzitě učil opět témata jeho srdci nejbližší: alkaloidy, aktuální otázky chemického výzkumu a koloidní chemii.

⁵⁶ Podotkněme, že *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen* se v druhém vydání z r. 1909 rozrostlo na XXXII + 1003 str., tedy o polovinu původního rozsahu. Autorova poněkud menší publikační aktivita let 1907–1909 je tak zjevně vysvětlitelná soustředěním na toto dílo.

Zpět na Německé univerzitě

Velmi brzy se ale ukázalo, že profesura na DTH – v akademickém roce 1909/10 tu Meyer vykonával funkci děkana chemicko-technologického oddělení – zůstane jen epizodou v životní dráze úspěšného chemika.⁵⁷ Prof. Goldschmiedt byl totiž po nenadálé smrti prof. Zdenko H. Skraupa (1910) povolán na jeho stoličku na vídeňské univerzitě. Jeho přechod do Vídně a nalezení nástupce pro pražskou Německou univerzitu si – již jen z formálních důvodů – vyžádalo jistý čas. V seznamech přednášek je Goldschmiedtova katedra ještě pro zimní semestr 1911/12 deklarována jako neobsazená. Tou dobou však již bylo rozhodnuto: Meyerův osobní list z filozofické fakulty Německé univerzity dokládá, že na základě nejvyššího rozhodnutí z 12. srpna 1911 prof. Meyer 4. října 1911 převzal nástupnictví po svém učiteli a stal se řádným profesorem chemie na filozofické fakultě Německé univerzity.⁵⁸ Jeho profesuru na DTH převzal jako mimořádný profesor Otto Hönigschmid, dosavadní adjunkt a soukromý docent analytické chemie na Goldschmiedtově chemickém institutu na Německé univerzitě.⁵⁹

Necelé tři roky, strávené na DTH, byly – přes rozsah a tematickou šíři pedagogických i organizačních úkolů, které tu byly na Meyera naloženy – obdobím jeho velkých badatelských výkonů. Roku 1909 mj. publikoval dvě dodnes citované studie,⁶⁰ v nichž jako první na světě popsal jev zvaný „termochromie“ krystalických organických látek, tedy proměnu jejich stavu molekulárních vazeb při zahřátí, které se projevuje (při následném ochlazení reversibilní) změnou zbarvení látky.⁶¹ Velká část výzkumné činnosti těchto let se ovšem naplno uplatnila v publikacích v odborném tisku vlastně až po konci jeho působení na technice. Spolu se svými žáky jako spoluautory jednotlivých příspěvků publikoval pak Meyer v pro něj vrcholně plodných letech 1911–1914 na dva tucty studií. Věnoval se v nich nejen svým dosud obvyklým tématům z organické chemie a chemie přírodních látek, ale setkáme se tu i s řadou příspěvků na témata, která byla evidentně „doma“ na technice: zkoumal olej a vosk kávových zrn, olej z „datura stramonion“, candelilový vosk, kyselinu lignocerionovou, chemickou strukturu uhlí atd.

⁵⁷ Srovnej *Program der k. k. Deutschen technischen Hochschule in Prag für das Studienjahr 1909–1910*, Prag 1909, s. 74.

⁵⁸ Srovnej Archiv UK, Sbirka osobních listů ze zrušených personálních spisů. Za zprostředkování děkujeme dr. Janě Ratajové.

⁵⁹ Hönigschmid, roku 1908 Goldschmiedtem habilitovaný pro anorganickou a analytickou chemii a již v druhé dekádě 20. století významný badatel na poli atomární chemie a výzkumu radia (1911 mimořádný, od roku 1915 řádný profesor DTH), se od roku 1918 stal jedním z nejvýznamnějších profesorů chemie univerzity v Mnichově. Srovnej: E. ZINTL, *Otto Hönigschmid zum 60. Geburtstag*, Zeitschrift für Anorganische und allgemeine Chemie 236/1, 1938, s. 3–11; Lothar BIRKENBACH, *Otto Hönigschmid 1878–1945*, Chemische Berichte 82, 1949, s. XI–LXV; H. WIELAND, *Otto Hönigschmid zum Gedächtnis*, Zeitschrift für Angewandte Chemie 62, 1950, s. 1–4. Je krajně pozoruhodné, jak minimalizováno a bagatelizováno je ve zmíněných textech Hönigschmidovo pražské působení. Hönigschmid, který až do odchodu do Mnichova (tedy i jako Meyerův nástupce na DTH) přednášel opět paralelně na univerzitě analytickou chemii, publikoval roku 1905, ještě před habilitací, jako Meyerův spoluautor článek Hans MEYER – Otto HÖNIGSCHMID, *Über Caryophyllin*, Sitzungsberichte 114, 1905, s. 9–19, resp. Monatshefte 26, 1905, s. 379–389.

⁶⁰ Hans MEYER, *Über neue Reduktionsprodukte der Antrachinone*, Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft 42, 1909, s. 143–145; TÝŽ, *Über neue Derivate des Antrachinons (erste Mitteilung über Zweikernchinone)*, Monatshefte 30, 1909, s. 165–177.

⁶¹ Srovnej: G. KORTÜM, *Thermochromie, Piezochromie, Photochromie und Photomagnetismus*, Angewandte Chemie 70, 1958, s. 14–20, zde s. 14; Wilhelm ZOLLER, *Untersuchungen zur Thermochromie und Photochromie des Dehydrodianthrone, Xanthylenanthrone und des Dixanthylens*, Tübingen 1969, s. 1; Takanori SUZUKI – Takanori FUKUSHIMA – Tsutoma MIYASHI – Takashi TSUJI, *Synthese und Strukturen des gefalteten und des verdrehten Konformers von Bis(4H,8H-4-(dicynamethylen)benzo)1,2-c:4,5-c')bis(1,2,5)thiadiazol-8-yliden)*, einem sterisch überladenen Ethylen mit hoher Elektroaffinität, Angewandte Chemie 109, 1997, s. 2607–2609, zde s. 2609.

Meyerova dlouhodobě nejvýznamnější studie období bezprostředně po návratu na univerzitu – napsal ji spolu se svým asistentem Josefem Mallym – patřila ale hydrazidům karboxylových kyselin.⁶² Jednoduchý a snadno dostupný hydrazid kyseliny isonikotinové, připravený Meyerem a Mallym, se s odstupem čtyřiceti let ukázal být v USA i v SRN neobyčejně účinným prostředkem boje proti původci tuberkulózy, mykobakteriu tuberkulosi.⁶³

Sledujeme-li Meyerovu publikační činnost po příchodu do Prahy, vidíme, že až do roku 1905 publikoval výhradně sám, poté se jeho jméno začalo stále častěji objevovat s doprovodem mladších spoluautorů (a spoluautorek) – asistentů, ale i studentů, resp. čerstvých absolventů. Roku 1905 tak zaznamenáme spolupráci s o několik let mladším, roku 1901 u Goldschmiedta promováným dr. Otto Höningschmidem. Roku 1907 a 1909 se za Meyerovým jménem jako spoluautor dvakrát objevil nedávno (v roce 1904/05 opět u Goldschmiedta) promováný dr. Richard Turnau, v té době pomocný asistent na Goldschmiedtově institutu.

Od roku 1910 pak Meyer publikoval již většinu svých studií s mladšími spoluautory. Roku 1910 a 1912 a roku 1918 se tak s ním na stránkách odborného tisku objevil jeho asistent na DTH a posléze po Meyerově návratu na Německou univerzitu v roce 1913 jako jeho adjunkt dr. Alfred Eckert, v letech 1913–1914 opakovaně jeho asistent ing. Karel Steiner, roku 1913 dvakrát asistent dr. Leo Brod, roku 1914 hned třikrát ing. dr. Johann Tropsch,⁶⁴ v letech 1912–1913 asistent a později docent na DTH a významný badatel v oblasti zpracování uhelných dehtů. Vedle jmenovaných publikovali s Hansem Meyerem v předválečných letech jeho žáci z DTH i z Německé univerzity: Alfred Hub, Richard Bondy, Robert Beer, Margarethe Lasch, Karl Schlegl, Walther Soyka a Friedrich Staffen. Je zajímavé a v oné době krajně neobvyklé, že u studie o aromatických ketoesterech se roku 1911 Meyerovo jméno zcela výjimečně objevuje až na druhé posici za jeho žačkou, ještě nepromovanou (!) Grethe Egerer.⁶⁵ Ve válečných letech Meyer spolupracoval s Wolfgangem Ritterem, Erichem rytířem von Beck a od roku 1916 především se svojí vynikající žačkou Alicí Hofmann. Samostatně v této době připravil do tisku především aktualizované jen mírně však rozšířené třetí vydání své více než tisícistránkové *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen*, v roce 1916 opět vydané v Berlíně u Springeru.

⁶² Hans MEYER – Josef MALLY, *Über Hydrazinderivate der Pyridincarbonsäuren*, Sitzungsberichte 120, 1911, s. 103–124, resp. Monatshefte 33, 1912, s. 393–414.

⁶³ F. PETRŮ – J. POKORNÝ, *Hans Meyer, k stému výročí narození*, Chemické listy 67, 1973, s. 1007n. Kyseлина melitová bývala někdy označována i jako „grafitová kyselina“, její správný název zní podle dnešních platných pravidel benzene hexacarboxylic acid nebo benzene-1,2,3,4,5,6-hexacarboxylic acid. Byla objevena již roku 1799 M. H. Klaprothem v minerálu mellitu. Vzhledem k tomu, že její molekula je maximálně symetrická, bylo dostupnými prostředky té doby obtížné stanovit její strukturu. Meyer se jí určitě opakovaně zabýval hlavně z tohoto důvodu. Jeho přínos spočívá především v tom, že byl jako první schopen správně určit přesnou strukturu jejího anhydridu a z jeho struktury zpětně potvrdit strukturu původní kyseliny. Tato látka je unikátní, neboť je složena pouze z atomů uhlíků a kyslíků – je taky často označována jako „exotický oxid uhlíku“ – a přitom má zcela jinou povahu, tj. jedná se o látku se strukturálním vzorcem C₁₂O₉, ale v její molekule je zachován aromatický kruh. Srovnej Hans MEYER – Karl STEINER, *Über die Mellithsäure*, Sitzungsberichte 122, 1913, s. 1703–1746, resp. Monatshefte 35, 1914, s. 457–518; Hans MEYER – Harry RAUDNITZ, *Über die Mellithsäure und ihre Derivate*, Berichte der Deutschen chemischen Gesellschaft 63, 1930, s. 2010–2013.

⁶⁴ K Tropschovi srovnej Alfred BIRK, *Die Deutsche technische Hochschule in Prag 1906–1931*, Prag 1931, s. 122.

⁶⁵ Grete EGERER – Hans MEYER, *Zur Kenntnis der aromatischen Ketonsäureester*, Sitzungsberichte 120, 1911, s. 1103–1127, resp. Monatshefte 34, 1913, s. 69–93. G. Egerer (narozená 11. 3. 1887 v Praze) promovala k tomuto tématu u Meyera až v akademickém roce 1912/13. Srovnej: Milena VYBORNÁ – Jan HAVRÁNEK – Karel KUČERA, *Disertace pražské university 1882–1945*, II (Německá univerzita), Praha 1965, s. 35, č. 12. G. Egerer se poté vystěhovala do USA, kde (jak nasvědčují její publikace v amerických chemických časopisech) rozvinula zajímavou a publikačně bohatou vědeckou kariéru.

Problémy s Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen

Po Goldschmiedtově odchodu z vedení pražského chemického institutu do Vídně se v Praze uvolnila ještě jedna prestižní pozice, na kterou byl vzápětí navržen Hans Meyer: členství v Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (dále „Společnost“).⁶⁶ Jeho univerzitní kolegové, profesori a členové Společnosti Lampa, Pick, Lundenfeld, Rothmund a Pelikan společně navrhli dopisem z 11. ledna 1912, aby byl Meyer přijat za člena a své podání zdůvodnili jednak potřebou kompetentního specialisty pro obor organické chemie, který by pomohl zvládat rostoucí nával různých žádostí a návrhů, jež Společnost dostává z oboru chemie i ze sousedních přírodních věd, jednak mimořádnou Meyerovou vědeckou erudicí. Zdůrazňována byla jeho „velká všestrannost, s níž si ve mnohých, navzájem velmi odlehlých oblastech organické chemie získal největší úspěchy“ a dále jeho hluboká obeznámenost s chemickou literaturou, která se odráží zejména v jeho tisícistránkovém díle „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“. Návrh byl na zasedání vědeckého oddělení společnosti 26. ledna 1912 schválen hlasy šestnácti ze sedmadvaceti přítomných členů, neprošel však v hlasování pléna Společnosti. Proč, to bohužel nevíme.

Meyerovi univerzitní kolegové se s výsledkem ovšem nesmířili a – s výslovným odvoláním na podnět předsedy Společnosti, profesora geologie Gustava Laubeho – podali 12. prosince 1913 nový, ještě důkladněji zdůvodněný návrh na přijetí Hanse Meyera za člena Společnosti. Stojí za to obšírněji ocitovat zdůvodnění Meyerovy kompetence obsažené v tomto návrhu: „S ohledem na odborně mu bližším i vzdálenějším příslušníkům oboru obecně známý Meyerův vědecký význam a na skutečnost, že jeho vědecké výkony byly vysoce hodnoceny již při návrhu na jeho povolání za profesora na Německou univerzitu v profesorském kolegiu filozofické fakulty, a tudíž jsou známy velkému počtu členů Společnosti, je tu možno odhlédnouti od – do jednotlivostí jdoucího – komentáře jeho vědeckých prací. Budiž jen podotknuto, že jeho práce, které byly povětšinou otištěny v Sitzungsberichte der Wiener Akademie a jejichž počet překročil číslo 80, se vztahují k nejrůznějším oblastem organické chemie. Z nich je zvláště třeba jmenovat: výzkumy kataridů, anemonin a další rostlinné látky, konstituce fenolftaleinů, o chloridech kyselin pyridinkarbonových, o jejichž zobrazení bylo dříve opakovaně a marně usilováno za pomoci fosforpentachloridu a Meyerovi se zdařilo za pomoci thionylchloridu, který byl následně jím i dalšími úspěšně použit pro analogické případy, o kyselině melitové, o konstituci uhlí atd. Od jmenování přednostou institutu Meyer vyškolil velké množství žáků, kteří pod jeho vedením podali vynikající výkony.“ A opět je zmiňována „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“, připravovaná v berlínském Springerově nakladatelství k již třetímu vydání a Meyerova mimořádná obeznámenost v chemické literatuře. Tentokrát, při zasedání 30. ledna 1913, dostal ve vědecké

⁶⁶ Srovnej v této věci dochovanou korespondenci, resp. v hlavním textu citovaná podání zachovaná v členské pozůstalosti Hanse Meyera ve fondu Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v Archivu AV ČR, konkrétně viz Alena MÍŠKOVÁ – Michael NEUMÜLLER, *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze) 1891–1945*, Praha 1994, s. 267. Za pomoc děkujeme doc. dr. Aleně Míškové. Ke Společnosti přehledně, byť mírně zastarale, též Josef HEMMERLE, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Verweinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*, München 1986, s. 231–247.

seksi Meyer třiatřicet z čtyřiceti hlasů, návazně zřejmě již prošel v plénu Společnosti a byl pak dopisem předsedy společnosti Laubeho z 12. února 1914 informován o svém zvolení.

Pro Meyera tato pocta zřejmě znamenala poměrně hodně. Až do konce svých univerzitních let si členství ve Společnosti nechával uvádět ve svém biogramu v Seznamech osob univerzity. Společnost byla prestižním zemským „klubem“, kde se setkávala především většina pražské německé akademické elity, kde se rozhodovalo o stipendiích a dohadovala se řada otázek podstatně přesahujících úzký obor a obzor jednotlivých pracovišť. (V tomto kontextu je třeba si uvědomit i skutečnost, že na rozdíl od jazykově českého prostředí, „německá“ chemie neměla v Čechách vlastní specializovanou chemickou, zemsky spolkově institucionalizovanou bázi.⁶⁷) Právě v tomto kontextu je zajímavé, že vědecky tak excelentní osobnost, jakou Meyer nesporně byl, napoprvé nezískala podporu uměleckého a literárního členstva Společnosti. Zarazí ale i sám fakt, že dokonce též ve vědecké sekci chybělo Meyerovi poprvé 41 %, podruhé 28 % hlasů. Komu vadil, koho a čím tehdy iritoval ten usměvavý, obtloustlý muž, sympaticky na svět pohlížející zpod krátce sestřižených, vlnitých vlasů a vybavený širokým, byť i ne právě průbojně vyhlížejícím knírkem, jak jeho obličej známe z fotografie z doby udělení Liebenovy ceny?⁶⁸

Univerzitní výuka

Meyerovi se během několika málo semestrů podařilo obor, oslabený odchodem velké, inspirativní, po dvacet let chemický institut Německé univerzity úspěšně rozvíjející Goldschmiedtovy osobnosti (a s ním i několika jeho asistentů a významnějších žáků) do Vídně, znovu konsolidovat. Ve výuce převzal obecný model, tedy vyučoval základní velké – pětihodinové – přehledné kurzy organické a anorganické chemie a vedl k nim chemická cvičení, resp. paralelně též chemická cvičení pro mediky. K základní výuce měl Meyer v seznamu přednášek trvale vypsán kurz: „Úvod do vědeckého bádání pro pokročilé. Po všechny dny týdne od 8 do 12 a od 2 do sedmi. Bezplatně. Odpovídá patnáctihodinovému kolegiu. Jen na základě předchozího nahlášení se.“ Bylo to v podstatě vedení doktorandů a kandidátů státní zkoušky, budoucích středoškolských profesorů, tj. pokročilých studentů, kteří pod jeho vedením relativně samostatně bádali nad zadaným tématem a potřebovali „jen“ konzultovat, nebo se na profesora obraceli s aktuálními problémy, případně pod jeho vedením sumarizovali a interpretovali výsledky svých experimentů pro odborný tisk. Zatím jen občas vypisoval Meyer i „cvičení k provádění výukových experimentů“, určená pro kandidáty středoškolské profesury – praktický ohlas jednoho z důsledků reforem středních škol počátku 20. století. Od roku 1914/15 se Meyer také stal členem zkušební komise pro farmaceuty.

Ostatní výuková nabídka zůstala ovšem zprvu poněkud omezená. Meyer se na vlastním institutu (paralelně s ním pracoval na filozofické fakultě Německé univerzity ještě malý fyzikálně-chemický institut pod vedením prof. Victora Rothmunda) mohl opřít jen

⁶⁷ Srovnej: Anita KILDEBAEK – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ (ed.) *Creating Networks in Chemistry. The Founding and Early History of Chemical Societies in Europe*, Cambridge 2008, s. 43–74.

⁶⁸ <http://www.zbp.univie.ac.at/ilg/preistraegerbild20.htm> (1. 12. 2009). Mimochodem právě roku 1913 tuto cenu získal jeho mladší bratr Štefan Meyer, zakladatel slavného vídeňského Ústavu pro výzkum radia. Tamtéž, obr. 28.

o mimořádného profesora Alfreda Kirpala, který byl (v důsledku studijní reformy z roku 1908) pověřen držením střídavě přednášek z farmaceutické chemie a přednášek o chemickém průmyslu. Jako soukromý docent působil na institutu až do svého odchodu do Mnichova roku 1918 také Meyerův nástupce na DTH prof. Otto Hönigschmid, který tu přednášel (v různých tematických obměnách) analytickou chemii. Věrný zůstal institutu i docent Německé univerzity i DTH Paul Fortner, praktik ze státního Ústavu pro zkoumání potravin, který po desetiletí vyučoval chemii potravin.

Meyer, vědom si nutnosti tematicky rozšířit nabídku výuky, šel opět především cestou kooperace s DTH. Seznamy přednášek ukazují, že se mu od roku 1913 pro obor biochemie podařilo získat jako soukromého docenta profesora DTH Olivera Herzoga, o rok později se k němu s dalšími biochemickými přednáškami připojil i titulární mimořádný profesor DTH Wilhelm Sigmund. K nim roku 1913 přibyl s různorodou nabídkou z oblasti chemie rostlinných látek i mladý, u Meyera právě habilitovaný docent Otto Morgenstern. Vzhledem k tomu, že se roku 1913 na fyzikálně chemickém institutu habilitoval Karl Ludwig Wagner, byla v předvečer války, ale vlastně i po většinu jejího trvání pražská univerzitní chemie opět v plné formě.

I. světová válka

Meyerovi, kterému v prvním válečném roce 1914/15 ke všemu ještě připadl náročný úřad děkana filozofické fakulty Německé univerzity, se bezmála do konce války podařilo udržet i relativně vysoký počet obhájených disertací. Jestliže bylo v první dekádě 20. století na pražském chemickém institutu obhájeno 26 disertací, v druhé dekádě – navzdory válce a odchodu velké části studentstva na frontu – stoupl počet obhajob na 30.⁶⁹ Tematický zájem doktorandů zůstal jako v Goldschmiedtově éře soustředěn především na organickou chemii, nově se objevily práce věnované metodologickým otázkám. Udržet až do předposledního roku války dosavadní frekvenci disertací a rychle ji obnovit v poválečné době bylo samozřejmě možno jen díky tomu, že mužské studenty v podstatné míře v přednáškových sálech a laboratořích nahradily dívky, které se také následně probíjaly do stabilního týmu institutů jako asistentky, demonstrátorky, stipendistky.⁷⁰

V akademickém roce 1914/15 se tak ve stavu chemického institutu (Meyerovým adjunktem byl od roku 1913 až do počátku poválečné epochy dr. Alfred Eckert) objevila jako státní stipendistka Alice Hofmann, aby v témže roce završila studium úspěšně obhájenou disertací, a na fyzikálně chemickém institutu jako demonstrátorka Gertrud Kornfeld (též těsně před úspěšným závěrem studia).⁷¹ O rok později pak Alice Hofmann již jako doktorka filozofie postoupila na místo jednoho z Meyerových asistentů. V zimním semes-

⁶⁹ Vycházíme tu z rešerše M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II. K vypovídací hodnotě tohoto pramene: Jiří PEŠEK, *Die Geschichtswissenschaft im Lichte der Dissertationen der Prager tschechischen Universität 1882–1939*, in: Hans Lemberg et al. (Hgg.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek, Wien–München 1988, s. 57–70.

⁷⁰ K tématu pražských disertací Meyerovy doby srovnej Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Mitteleuropäische Forschungslandschaft im Vergleich: Die Prager (deutsche) und die Wiener Chemie im Lichte ihrer Dissertationen aus den Jahren 1882 bis 1945*, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialis 9/3, 2009, s. 47–78.

⁷¹ *Vorlesungsverzeichnis der philosophischen Fakultät der k. k. Deutschen Karls-Universität in Prag für das Studienjahr 1914–1915*, Prag 1914, s. 63.

tru 1916/17 se na institutu objevila jako pomocná vědecká síla Erika Reiniger, o semestr později ji vystřídala Helene Braun, která se dokonce v roce 1917/18 (ještě před doktorátem) dostala vedle Hofmannové mezi asistenty. Seznam přednášek dokládá, že pomocnou silou se místo ní stala Trude Weil, takže na institutu v posledním válečném roce působily hned tři ženy – zřejmě v té době na Německé univerzitě nejvyšší dosažený stupeň feminizace univerzitního pracoviště.

Již jsme zmínili, že od roku 1911 Meyer přibíral své doktorandky i za spoluautorky svých publikací. Řešení personálních problémů institutů „nasazením“ zdatných žen bylo jistě obecnějším jevem válečné doby, Meyer však začal se „zrovnoprávněním“ žen již před válkou a to v míře, která – dobře je to vidět právě u jeho publikací – daleko překročila tehdy obvyklou úroveň. Jeho vlastně nejrozsáhlejším experimentálním dílem válečné doby je trojdílná studie „O pyrokondensacích v aromatické řadě“, kterou zpracoval spolu se svou čerstvě promovanou žačkou Alicí Hofmann a publikoval v letech 1915–1917 na tři pokračování v *Sitzungsberichte*, resp. následně v *Monatshefte*.⁷² Tato práce měla celkem 75 stran – na tu dobu v chemické literatuře opus přímo ohromný! A o rok později následovala další větší – tentokrát vysloveně teoretická – práce s toutéž spoluautorkou, a to „O disociaci jako všeobecném jevu uhlovodíků“.⁷³

Doba války byla existenčně obtížná i pro dobře situovaného univerzitního profesora. Zásobovací a topivová nouze dopadala na všechny, tím více na rodinu se čtyřmi dílem ještě malými dětmi. Meyer tehdy již dávno nebydlel v bytě na Novém Městě jako v počátcích své pražské kariéry. Někdy před rokem 1900 se s rodinou odstěhoval na Vinohrady do čp. 494 a záhy poté údajně do Holešovic, snad ale již do Bubenče, kde zakoupil polovinu domu ve Svatojiřské ulici čp. 70 (od roku 1925 se název ulice změnil na Pelléova, uliční číslo 20).⁷⁴ Častá stěhování podle proměňujících se rodinných a finančních podmínek či proměn bytových nároků byla tehdy obvyklá. Jen stěží proto dohledáváme stopy těchto přesunů v úředních aktech vedených k jiným záležitostem. Bubenec byla tehdy moderní, nově zastavovaná čtvrť, oblíbená akademickou inteligencí.

Meyer na pražské Německé univerzitě i obecněji v městě nad Vltavou velmi zdomácněl a po všech stránkách se tu dobře etabloval. Rozhodně se tu necítil být „odsunut do provincie“. Jasně to naznačuje jeho – mimořádně sebevědomý – postoj k nabídce, aby byl zařazen do tera možných kandidátů na vedení II. chemického institutu vídeňské univerzity uvolněné roku 1915 Goldschmiedtovou smrtí. Na dotaz zpravodaje výběrové komise, přednosy I. chemického institutu prof. Wegscheidera, zda je ochoten ucházet se o tento vysoce prestižní institut pro organickou chemii, Meyer písemně odpověděl, že tak učiní pouze v případě, když bude v komisním návrhu uváděn jako – po možných významných říšsko-německých konkurentech – nejvhodnější rakouský kandidát. Z Rakušanů více než sebe sama Meyer v tomto dopise kladl pouze (svého učitele a staršího přítele) prof. Herziga.

Vídeňskou komisi, která si v závěrečné zprávě nejprve posteskla, že vědecky nejkřiklavější možní kandidáti: berlínský E. Fischer, lipský A. Hantzsch, curišský A. Werner a heidelberský Th. Curtius nejsou pro Vídeň reálně dosažitelní, a je tedy nutno hledat uchaze-

⁷² Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über Pyrokondensationen in der aromatischen Reihe*, I–III, *Monatshefte* 37, 1916, s. 681–722; 38, 1917, s. 141–157, 343–358.

⁷³ Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über Dissoziation als allgemeine Erscheinung bei Kohlenwasserstoff*, *Monatshefte* 39, 1918, s. 107–128.

⁷⁴ Marek LAŠŤOVKA, *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, II, Praha 1998, s. 54.

če v o něco méně hvězdné, byť i nadále prvotřídní a hlavně pak přechodu do Vídně reálně pohnutelné garnituře, Meyer svým, příznějme, že značně arogantním, postojem zřejmě iritoval: Wegscheider, který výběru předsedal a stylizoval i obsáhlou pětistránkovou závěrečnou zprávu komise, v níž podotkl, že komise – byť uznává Meyerovy vědecké zásluhy a jeho mimořádnou pracovní výkonnost – přece jen výše cení štýrskohradecského profesora Rolanda Scholla a že tedy Meyera ze svého rozhodování vyřadila. Místo, na něž byli komisí *primo loco* navrženi Scholl a greifswaldský ordinář Otto Dimroth, tak nakonec obdržel třetí kandidát, mimořádný profesor univerzity v Jeně Wilhelm Schlenk.⁷⁵

Komplikovaný mír – československým občanem

Konec světové války, rozpad Rakousko-Uherska, vyhlášení republiky a politické diskuse o postavení (a financování) Německé univerzity v novém státě, to vše byly pro Meyera i jeho institut nesmírně závažné momenty, které zásadním způsobem změnilly jeho vědecký i soukromý svět. Meyerova rodná Vídeň, kde žila většina členů jeho rodiny a kde na univerzitě, k níž ho pojilo množství osobních i profesionálních pout, působil jeho mladší bratr, kde také vycházela absolutní většina jeho časopiseckých studií, to vše se náhle stalo „cizinou“. Když tam teď chtěl Meyer zajet, musel si – coby již nikoliv rakousko-uherský, ale československý občan – nechat vystavit pas a získat rakouské vstupní vízum. Vídeň, trpící náporům španělské chřipky, hladem a zimou ještě více než Praha, byla nadto v této době zmitána politickými boji. Praha – byť jako hlavní město nové republiky ještě čestější než dosud – nabízela Meyerovi ostatně větší sociální stabilitu. Když se tedy Německá univerzita po měsících úvah a vyjednávání propracovala k poznání, že uznání nového státu je jedinou pragmatickou volbou a deklarovala loyaltitu Republice československé, složil jí 28. dubna 1919 přísahu i Hans Meyer.⁷⁶ Stalo se tak v době pro Meyera i jinak mimořádně těžké: toho roku zemřela jeho manželka Otylie, s níž byl 21 let ženat a po níž mu zůstaly čtyři děti ve věku deset až osmnáct let.⁷⁷

Alice Hofmann

Hans Meyer vyřešil svoji nelehkou osobní situaci tím, že se po dvou letech vdovectví znovu oženil. Za manželku si vzal o generaci mladší ženu, svoji žačku a dlouholetou asistentku Dr. Alici Hofmannovou, badatelku v oboru organické chemie a zřejmě vynikající

⁷⁵ Srovnej A UW, personální spis prof. Wilhelm Schlenk, pětistránkový strojopisný Kommissionsbericht betreffend die Wiederbesetzung der nach Hofrath Prof. Goldschmiedt erledigten chemischen Lehrkanzel, Wien 2. 3. 1916, s. 1: „Im übrigen stand die Auswahl zwischen einer beträchtlichen Anzahl sehr tüchtiger Chemiker offen, welche ihrer Arbeitsrichtung nach geeignet sind, so ragen durch umfassende und erfolgreiche Tätigkeit die Professoren Herzig in Wien, Scholl in Graz und H. Meyer in Prag vor den übrigen hervor. Indes lag die Erklärung Prof. Herzig's vor, dass er wegen seines Alters nicht wünsche, die erledigte Lehrkanzel zu übernehmen. Auch H. Meyer konnte die Kommission zu ihrem Bedauern nicht in den Vorschlag aufnehmen. Bei aller Anerkennung seiner verdienstvollen wissenschaftlichen Tätigkeit und seiner ungewöhnlichen Arbeitskraft konnte sich die Kommission doch der Erkenntnis nicht verschliessen, dass Prof. Scholl höher einzuschätzen sei. Es lag aber die bestimmte Erklärung Prof. Meyer's vor, dass er nicht in den Voranschlag aufgenommen zu werden wünsche, falls irgend ein Inländer ausser Prof. Herzig vor ihm genannt würde.“

⁷⁶ Srovnej záznam v rubrice „odůvodnění příslušnosti“ na jeho domovském listu Hlavního města Prahy v AHMP.

⁷⁷ Srovnej údaj Meyerova domovského listu, který uvádí jen roční datum úmrtí Otylie Meyerové a informaci, že zemřela v Bubenči.

reprezentantku prvé generace přírodovědkyň, vyškolených na filozofické fakultě Německé univerzity. Svatba se konala 3. března 1921 na evangelické faře v Praze u sv. Michala v Opatovicích.⁷⁸ Tato žena – studentka, asistentka, manželka a spolupracovnice – hrála v Meyerově životě po tři desetiletí významnou roli. Věnujme jí tedy bližší pozornost.

Charakterizujme „paní Meyerovou“ na základě údajů, které vepsala do univerzitního nacionálu a s oporou v jejím rigorózním protokolu:⁷⁹ Alice Hofmann se narodila 5. 12. 1891 v rodině židovského majitele realit a obchodníka Josefa Hofmanna a Pavlíny, rozené Zeckendorf. Rodiče žili v době dceřiných vysokoškolských studií v Praze II. Vávrova 6. Alice maturovala 13. července 1911 na německém dívčím gymnáziu v Praze a hned od zimního semestru se zapsala na pražskou německou filozofickou fakultu. V nacionálu uvedla, že je izraelského náboženství, německé mateřské řeči a bydlí u rodičů. Desetikorunovou taxu, korunový knihovní příspěvek i poplatek za kolegium zaplatila, o zproštění nežádala – patřila tedy (jako většina tehdejších studentek poměrně nákladného oboru chemie) jednoznačně k pražským středostavovským vrstvám.

Jestliže Hans Meyer na počátku svého filozofického studia tematicky poněkud tápal, Alice zřejmě od počátku věděla, co ji zajímá: vedle nutného čtyřhodinového kursu praktické filozofie u prof. Ehrenfelse si zapsala jen chemii a experimentální fyziku: pětihodinové kompendium anorganické chemie, chemická experimentální cvičení a obecná chemická cvičení, vše u prof. Meyera. Viděla ho tedy v prvním semestru na fakultě celkem 15 hodin týdně. Doplnila to tříhodinovou Hönigschmidovy kvalitativní a kvantitativní chemické analýzy a pětihodinovým kursem experimentální fyziky u prof. Lampy. Naložila si hodně a činila tak i v dalších semestrech.

Po skončení sedmého semestru si Alice podala žádost, aby mohla složit rigorózum již během 8. semestru studia. Dne 6. května jí profesorské kolegium vyhovělo, načež Alice Hofmann podala disertaci „Zur Kenntnis der substituierten Benzoylbenzolsäuren“, kterou kladně posoudili profesori Meyer i Kirpal. Návazně pak Alice složila rigorózum ze všeobecné chemie a experimentální fyziky všemi hlasy na výbornou a malé rigorózum z filozofie u profesorů Ehrenfelse a Krause u obou dostatečně (tento poměr výsledků přísných zkoušek rigorózních byl i u výtečných přírodovědců obvyklým standardem), takže mohla 10. června 1915 odpromovat za účasti rektora Swobody, děkana filozofické fakulty Meyera a promotora, prof. Lampy. Stala se tak celkem šestou doktorkou v oboru chemie, která dosáhla této kvalifikace na pražské Německé univerzitě.⁸⁰ Její disertace byla 1. července předložena v zasedání Vídeňské akademie věd, přijata k otištění a ještě téhož roku publikována v *Sitzungsberichte*.⁸¹ Svůj publikační křest si ovšem Alice odbyla v témže periodiku již o několik měsíců dříve, kdy tu – coby státní stipendistka chemického institutu a spoluautorka Meyerova adjunkta Alfreda Eckerta – otiskla příspěvek „Zur Kenntnis des Dianthryls. Dritte Mitteilung über Zweikernchinone“.⁸² Po disertaci postoupila Alice Hofmann v chemickém institutu na asistentké místo, kde působila až do sňatku se „šéfem“. Na institutu pod Meyerovým vedením zřejmě ve válečných letech rozvíjela

⁷⁸ Srovnej údaje Meyerova konskripčního listu v AHMP.

⁷⁹ Archiv UK, fond Německá univerzita, Nationale – Philosophen WS 1911/12, A–L a Rigorózní protokol filozofické fakulty NU pro období 30. 11. 1912 – 5. 12. 1929.

⁸⁰ Srovnej M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 40, č. 88. Prvý doktorát chemie tu získala Charlotte Weil roku 1908 ještě u prof. Goldschmiedta (tamtéž, s. 23, č. 318).

⁸¹ Alice HOFMANN, *Zur Kenntnis der substituierten Benzoylbenzolsäuren*, *Sitzungsberichte* 124, 1915, s. 413–432.

⁸² Tamtéž, s. 125–131.

zajímavou výzkumnou činnost. Publikovala spolu s ním jednak v letech 1916–1917 výše zmíněnou rozsáhlou studii o pyrokondenzacích v aromatické řadě, resp. o rok později studii o disociaci jako obecném jevu uhlovodíků.⁸³

Můžeme tedy předpokládat, že si padesátiletý profesor nebral za manželku „ženu k dětem“, nýbrž svoji odborně respektovanou kolegyni, s níž si po léta dobře rozuměl. A přece možná chybělo jen málo a cesty prof. Meyera a jeho nejúspěšnější žačky se mohly předčasně rozejít. V Národním archivu v Praze je ve fondu Policejní ředitelství Praha dochován cestovní pas Alice Hofmann, vystavený dne 17. března 1918, který – jak vyplývá z přípisu na první stránce: „provdaná Meyer“ – sloužil Alici i po uzavření sňatku.⁸⁴ Pas, vystavený „pro Rakousko-uherskou monarchii a pro Německo“, uvádí jako účel cesty, pro niž byl vystaven: „K představení se v souvislosti s nástupem služby“. Vízum na straně 7, vystavené německým konzulem v Praze dne 19. března 1918 pro jednorázovou cestu do Německa a zpět ve dnech 21. 3. – 6. 4. 1918, uvádí jako účel: „Představení se u pana dvorního rady Wildstättera za účelem nastoupení místa jako asistentka“. Míněn byl zřejmě nositel Nobelovy ceny (1915) za určení chemické struktury chlorofylu, od roku 1916 profesor organické chemie na mnichovské univerzitě, Richard Willstätter.⁸⁵

Narychlo zorganizovaná cesta však k přechodu nadané badatelky z Prahy ke slavnému židovskému badateli do Mnichova nakonec nevedla. Důvody neznáme. Pas ani nedokládá, zda se cesta nakonec skutečně realizovala. A jestli ano, mohlo představení skončit neúspěšně, nebo snad dojednaný nástup k počátku podzimního semestru 1918 odpadl v důsledku zhroucení dopravy i státních struktur v posledních týdnech války. Jedno je však (s ohledem na dobové poměry, zvyky a představy) téměř jisté: kontakt k velkému židovskému chemikovi si Alice s nejvyšší pravděpodobností nevyhledala sama, tady muselo hrát velkou roli doporučení z pera jejího učitele Hanse Meyera.

Díky osobním údajům pasu víme o Alici Hofmannové něco více: „postava: střední, obličej: oválný, vlasy: tmavohnědé, oči: hnědé, ústa a nos: pravidelné“. A obdobně formulář, vztahující se k pasu vydanému návazně 14. září 1921 s odkazem na pas Meyerovy manželky „Dr. Janu Meyerovi, universitnímu profesoru německé university“ k cestě za účelem „studijním a návštěvě příbuzných“, charakterizuje jeho majitele následujícím způsobem: „postava: prostřední, vlasy: prošedivělé hnědé, ústa: souměrná, vousy: hnědé kaštanové, obličej: oblý, oči: hnědé, nos: přímý, brada: oblá, zvláštní znamení: žádné“. Připojena je fotografie spokojeně pyknického, nakrátko ostříhaného padesátníka, muže „v nejlepších letech“.

Tentýž pas platil i pro manželku „Dr. Alici Hofmann-Meyer“. Je připojen její ne příliš kvalitní snímek v širokém klobouku s řídké tkaným závojem, splývajícím přes obličej: hledí z něj vážná, klidná, spíše přísná tvář třicetileté ženy, zcela jistě výrazné osobnosti, která si umí vážít sebe sama. Proto také po sňatku neodložila své dívčí jméno, ale zůstala „Alice Hofmann-Meyer“. Sňatek s Hansem Meyerem (v dobovém pojetí to jistě byla

⁸³ Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über die Dissoziation als allgmeine Erscheinung bei Kohlenwasserstoff*, Monatshefte 39, 1918, s. 107–128.

⁸⁴ NA Praha, fond Policejní ředitelství (dále PŘ) 1931–1940. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, k. 8601, sign. M 315/4 Mayer Jan prof. 1871. Zde průvodní doklady, pas Dr. Alice Hofmann a pas prof. Hanse Meyera.

⁸⁵ Srovnej http://nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/1915/willstatter-bio.html (13. 1. 2010). Willstätter, kdysi řádný profesor univerzity v Curychu a poté jedna z nejvýznamnějších postav prominentního berlínského Kaiser Wilhelm Institut, se ovšem na univerzitě ve vyhraněném antisemitském Mnichově již brzy po válce cítil do té míry izolován, že roku 1924 rezignoval na svoji katedru a další akademickou dráhu. Srovnej: S. VOLKOV, *Juden*, s. 11.

„skvělá partie“ a navíc s mužem, kterého zřejmě velmi ctíla, respektovala a jemuž i vděčila za skvělý nástup kariéry) znamenal ovšem pro Alici také okamžitý konec její vědecké dráhy. Dobové konvence neumožňovaly zaměstnávat provdané ženy ve státním školství a už vůbec ne na institutu nebo v laboratoři vedené manželem. Posledním jejím – zatím podchyceným – publikačním produktem tak byla (zatím ještě pod dívčím jménem, takže ještě před svatbou) spolu s Hansem Meyerem roku 1921 otištěná studie o pyrokondenzacích v pyridinových řadách.⁸⁶ Můžeme tedy předpokládat, že poté se Alice musela omezit na rešerše a pomoc či – tiché – partnerství při práci na Meyerově velkolepé knižní syntéze šestisvazkové „Učebnice metodiky organické chemie“, resp. při úpravách a korekturách zahraničních překladů manželových děl.

Změny meziválečné doby

Počátek meziválečné doby se jako jednoznačná cézura ovšem výrazně odrazil nejen v soukromé sféře, nýbrž i v univerzitním působení Hanse Meyera. Podstatné změny ve výuce přinesl již poslední válečný semestr. Přejchod prof. Hönigschmida na mnichovskou univerzitu na jaře 1918 přinesl nejen nutnost přeobsadit jeho katedru na DTH, ale zbavil skvělého učitele analytické chemie též Meyerův institut. Po jistou dobu se zdálo, že výuku trvale převezme vynikající Hönigschmidův asistent Friedrich Paneth,⁸⁷ ten však získal již koncem roku 1919 profesuru v Německu, z Prahy odešel a problém se opakovale. Bez profesora analytické chemie zůstala počátkem 20. let dokonce i DTH, kam mj. z univerzitního týmu jako mimořádný profesor odešel dlouholetý Meyerův adjunkt Alfred Eckert.⁸⁸ Meyer musel nakonec sáhnout k dosud bezprecedentnímu kroku: od podzimu 1920 po řadu let přednášel analytickou chemii jeho nehabilitovaný (!) adjunkt Ottokar Halla.

Byl a je to věčný problém všech univerzitních týmů v klasických systémech vědecké kariérní cirkulace: vynikající mladé badatelské a učitelské osobnosti je dříve nebo později opouštějí, aby se etablovaly na profesorských nebo alespoň profesuru slibujících místech. Základní tým je třeba opakovaně doplňovat lidmi ochotnými podstoupit břemeno habilitačního výzkumu a vedle něj zvládat i nároky denního provozu.

A právě běžný učitelský provoz, který Meyer musel jako ordinář zvládnout učitelsky i organizačně, v poválečné době exponenciálně rostl, neřkuli rovnou explodoval. Velmi názorně je to vidět na grafu počtu disertací obhájených každý akademický rok pod Meyerovým vedením (ordinář byl automaticky vedoucím práce, resp. psal na ni první posudek, což jistě neznamená, že by doktorand nemohl intenzivně konzultovat i s jinými docenty

⁸⁶ Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über Pyrokondensationen in der pyridinen Reihe*, Journal für Praktische Chemie 102, 1921, s. 287–294.

⁸⁷ K tomuto vynikajícímu židovskému chemikovi, který po roce 1933 trvale zakotvil ve Velké Británii, srovnej H. J. EMELÉUS, *Friedrich Adolf Paneth. 1887–1958*, Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society 6, 1960, s. 227–246, použita elektronická verze: <http://www.jstor.org/stable/769343> (18. 1. 2010). K jeho klíčovému objevu proměny vodíku v helium srovnej Fritz PANETH – Kurt PETERS, *Über die Verwandlung von Wasserstoff in Helium*, Naturwissenschaften 14/43, 1926, s. 956–962.

⁸⁸ Informaci o personálních DTH je pro meziválečnou dobu k dispozici bohužel jen minimum. Z interpelace skupiny senátorů pod vedením Dr. Ledebura Wichelna na ministra školství a národní osvěty RČS z 1. 7. 1925 však víme, že tehdy již byl Eckert po několika let mimořádným profesorem DTH. Srovnaj senátní tisk 2191/8: Interpelace senátora dr. Ledebur-Wichelna a soudruhů na pana ministra školství a národní osvěty o tom, že se neobsazují systemisovaná místa profesorů na německé vysoké škole technické v Praze. http://www.senat.cz/zajímavosti/tisky/1vo/tisky/T2191_03.htm (18. 1. 2010)

ústavu). Jestliže se počet u něj obhájených disertací v letech 1911/12 až 1919/20 pohyboval od jedné do výjimečně šesti, s průměrem 2,5 disertace ročně, na konci následující dekády 1920/21 – 1929/30 se roční maximum vyšplhalo na 46 disertací a průměr vzrostl přes 20 ročně. Konečně na konci Meyerova univerzitního působení ve 30. letech (1930/31 – 1935/36) dosáhlo roční maximum v akademickém roce 1931/32 až na 58 disertací. Jim všem Meyer určil témata a psal pak na ně i hlavní posudek a zkoušel jejich autora při rigorózu. Průměr ročního výkonu tak ve 30. letech vystoupil na 27 disertací ročně. Meyera dostihl osud zakladatelů oboru Josefa Redtenbachera a především Friedricha Rochledera, kteří po přechodu z „malé Prahy“ do „velké Vídně“ ztratili v konfrontaci s masou studentstva reálnou možnost provádět takřka jakýkoliv výzkum a veškerou energii i čas museli věnovat výuce, resp. funkcím spojeným s posicí držitele katedry.⁸⁹ Vídeňské ústavy bojovaly ve 20. letech s podobným, vlastně v absolutních číslech ještě podstatně větším problémem – jejich vedoucí osobnosti ovšem „zachraňovalo“ podstatně lepší personální vybavení chemických pracovišť.

Ani popsané krajně náročné podmínky však plně nevysvětlují skutečnost, že se Meyer od poloviny roku 1918 na více než dva roky publikačně zcela odmlčel. A ještě méně lze vysvětlit skutečnost, že jeho pražské centrum od roku 1918 prakticky zcela ukončilo spolupráci s vídeňskými odbornými periodiky, ačkoliv Meyer – jak dosvědčuje jeho pas – nadále do Vídně zajížděl. Po roce 1918 ze Sitzungsberichte der Wiener Akademie (a tím i z Monatshefte f. Chemie) pražské příspěvky beze stopy mizí, a jsou tu neočekávaně „kompenzovány“ studii z okruhu brněnské německé techniky, s nímž Sitzungsberichte dosud nespolupracovaly. Proč nastala taková změna? Zatím nelze říci.

Inventura prvé poloviny Meyerovy tvůrčí dráhy

Ohlédneme-li se za Meyerovým „experimentálním obdobím“ můžeme masu jeho publikovaných studií rozřadit zhruba do pěti hlavních tematických skupin. První se pevně váže jak k obecnější tradici rakouské a zejména pak vídeňské chemie, jak ji tu od závěru 19. století až do II. světové války praktikovali všichni velcí profesori organiky – určování chemických struktur přírodních látek.⁹⁰ K tomu se vztahovalo bezmála třicet jeho studií z let 1896–1914. Ve čtyřech studiích z roku 1900 se nadto Meyer zabýval přípravou a studiem derivátů přírodních látek. Také druhá skupina patřila k tradičnímu repertoáru: syntéza organických sloučenin nerostlinného charakteru. K tomuto okruhu se váže přes dvacet jeho studií z let 1894–1918.

Paralelně k tomu se Meyer jako spolupracovník Josefa Herziga v šesti studiích z let 1894–1897 a v jedné práci, otištěné roku 1914 spolu s Karlem Steinerem, zabýval výzkumem určení a důkazu přítomnosti alkylů na dusíku. Tyto práce pojednávají o obecném principu jak stanovit povahu a počet alkylových skupin vázaných na dusík v organické molekule. Herzig-Meyerova metoda je založena na termickém štěpení kvarterní amoniové soli vzniklé z příslušného aminu působením jodovodíku. Metoda byla rutinně používána až do konce 50. let

⁸⁹ R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 161.

⁹⁰ Srovnaj zejména výkony Meyerova vídeňského protějšku, prof. Ernsta Spätha: Jiří PEŠEK, *Ernst Späth: z moravské kovárny do čela vídeňské university a Rakouské akademie věd*, in: Hana Ambrožová – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi ... k šedesátinám*, Brno 2009, s. 165–177.

20. století.⁹¹ Meyer předchozí postup výrazně vylepšil jednak tím, že jeho metoda měla kvantitativní charakter, jednak tím, že umožňovala stanovení alkylu vedle alkoxyly.

Na tyto výzkumy do jisté míry tematicky navazuje skupina prací obírajících se fyzikálně chemickými vlastnostmi organických molekul (např. otázky acidity organických kyselín). Pro tuto oblast nalezneme osm studií z let 1900–1907. Velmi atypická a přitom k Meyerovým knižním publikacím jednoznačně směřující byla pak ohromná skupina prací systematicky se obírajících studiem reakcí v organické chemii – jediný výzkum, který měl významnější přesah přes rok 1918. Napočítali jsme celkem na 71 studií publikovaných v letech 1899–1918 a dalších pět otištěných v letech 1923–1930. Těžiště těchto výzkumů leželo v letech 1901–1909, přičemž – nejen dobově – velmi významnou tematikou uvnitř této skupiny byl výzkum reagenčních účinků thionylchloridu (Meyer se touto problematikou obíral zejména v letech 1901–1904).

Období knižních syntéz

Od počátku 20. let se Hans Meyer ve své vědecké práci jednoznačně soustředil především na knižní publikace. Dílčí experimentální studie, které dosud až marnotratně chrlil a v nichž exceloval, omezil oproti tomu na minimum – až na výjimky to byly kooperace s jeho významnějšími žáky. V roce 1922 pak poprvé vyšlo čtvrté (přepřelované a na celkem 1237 stran rozšířené) vydání jeho práce o analýze a určení struktury organických vazeb jako první díl jeho – posléze třídílné, přes 4500 stránek objímající, práce „Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik“ čili učebnice (a příručky) metodiky organické chemie. Tato práce, která v průběhu 20. a zejména 30. let postupně rostla ve stále přepřelovávaných nových a nových vydáních jednotlivých svazků do „definitivního“ tvaru, se stala jeho nejrozsáhlejším a také celosvětově nejšíře recipovaným dílem. Jí také Meyer věnoval většinu své energie, času a nadto zřejmě i nemalé prostředky, nutné na opatřování rozsáhlé, v Praze ne vždy dostupné, aktuální chemické literatury.

Je smutné, že se při úvahách o dostupnosti světové chemické literatury v Praze prvé třetiny nebo poloviny 20. století, resp. o stavu přírodovědného univerzitního knihovnictví – zejména pak, položíme-li důraz na Německou univerzitu – nemáme o co opřít. Zbytky knihovního fondu německé přírodovědné fakulty dodnes nebyly uspořádány, a pokud známo, nedochovaly se ani její dobové katalogové pomůcky. Dějiny německých fakultních knihoven dosud nebyly zpracovány. Ale ani obecněji si český výzkum moderních dějin vědy v pražském univerzitním centru prvé poloviny 20. století zatím prakticky neklade otázky po dobové dostupnosti aktuálních odborných informací, po stavu vědecké komunikace nebo transferu inovací. Pouze *per analogiam* (v tomto případě uvažujeme veškeré akademické odborné knihovny, české i německé) musíme vycházet z toho, že veřejné knihovní fondy zkoumané doby pražským badatelům skýtaly jen omezenou oporu a že významní profesori vynakládali nemalou část svých příjmů na vytvoření soukromého knihovního a časopiseckého zázemí, které jejich obory postrádaly.

Pro chemii takovou situaci naznačují zjištění provedená v pozůstalosti Meyerova kolegy a vrstevníka, přednosta fyzikálně chemického institutu na německé přírodovědecké

⁹¹ J. B. NIEDERL – V. NIEDERL, *Micromethods of Quantitative Organic Analysis*, New York 1946, s. 244 a H. ROTH, *Quantitative organische Microanalyse*, Wien 1958, s. 287.

fakultě, prof. dr. Victora Rothmunda. Když roku 1927 nenadále zemřel, bylo odbornou inventarizací jeho soukromého majetku, provedenou jak v jeho kanceláři na institutu, tak v jeho obydlí, zjištěno mj. celkem 17 řad odborných chemických a fyzikálních časopisů německé a francouzské jazykové oblasti. Odhadní cena těchto Rothmundových vědeckých časopiseckých pokladů (vedle toho měl i velkou odbornou a beletristickou knihovnu, kterou tu nezapočítáváme) činila famózních 47 510 korun.⁹² A to byl Rothmund ve srovnání s Meyerem velmi málo publikačně činný. Lze předpokládat, že kdyby měl na univerzitě k dispozici veřejnou knihovnu s odbornými knihami a časopisy, které potřeboval k badatelské práci a výuce, omezil by se při soukromých nákupech na minimum.

Uvažujeme-li o vědeckých kontaktech pražských chemiků se zahraniční vědou, nabízí se pochopitelně otázka nejen četby a publikací, ale i osobního setkávání se s kolegy z oboru. Alespoň naznačit nám v tom směru něco může již zmíněný dochovaný cestovní pas manželů Meyerových, vystavený 14. září 1921 a ve své platnosti postupně prodlužovaný až do roku 1928, kdy se zcela zaplnil vízy a razítka pohraničních kontrol. Jeho platnost, původně omezená jen na Rakousko, se postupně rozšiřovala i na Německo, Itálii a posléze celou Evropu s výjimkou Maďarska a Ruska. Pokud čitelnost razítek umožňuje rekonstruovat cesty, pak se zdá, že Meyerovi (kupodivu nikoliv v roce 1922) zejména v letech 1923–25 každoročně třikrát až pětkrát cestovali do Rakouska, a to především přes Břeclav do Vídně. Tam šlo nejspíše o setkání s Meyerovou rodinou, ale možná i o kontakty s kolegy z univerzity a o návštěvu knihoven. Cesta, při níž Meyerovi 12. 1. 1922 překročili hranici v Podmoklech, je zřejmě vedla do Drážďan, Lipska nebo Berlína. Přes Dolní Dvořiště 29. září 1924, tedy krátce před počátkem semestru, směřovali Meyerovi na Linec a přes něj snad dále na Salzburg. Některé cesty ovšem byly patrně rekreační povahy (pak-li nebyly spojeny s nějakým kongresem). Tak v dubnu 1924 vyjeli Meyerovi do jihoslovenské Lublaně a na Bled, téhož roku v srpnu jim státně evidovaný příděl 2000 lir umožnil vydat se v září do Benátek. Tolik jejich pas.

Dvacátá léta byla pro Hanse Meyera dobou v řadě ohledů pracovní i osobně „novou“, přitom zjevně převážně šťastnou a úspěšnou, zkalenou ovšem úmrtím nejstaršího syna, chemika Dr. Kurta Meyera počátkem roku 1926.⁹³ Obrat velkého badatele od dominantně experimentálního výzkumu k rozpracování dosavadních, velmi úspěšných knih směrem k vytvoření velké, výukové i prakticky v oboru velmi potřebné syntézy, měl jistě svoji vnitřní logiku, ale snad k němu mohlo přispět právě to, že sňatkem proměněné profesionální postavení Alice Hofmann-Meyer nedávalo této vysoce kompetentní odbornici do budoucna jinou profesionální možnost než podílet se na manželově mimouniverzitní vědecké práci.

Badatel o dějinách porcelánu

Náš názor, že pro Hanse Meyera byla první polovina 20. let obdobím jisté uvolněnosti a pohody, vychází pak ze skutečnosti, že si tehdy tento jinak pracovní velmi vytížený

⁹² Srovnej AHMP, fond Okresní soud civilní pro vnitřní Prahu, spis D X. 361/27, fol. 29, 52, 65.

⁹³ Kurt Meyer promoval na pražské přírodovědné fakultě NU pod vedením fyzikálního chemika prof. Victora Rothmunda v roce 1923/24 na téma *Über Oxydationen in der Naphthalinreihe mit Metalloxyden*. Srovnej M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 147, č. 183. K jeho úmrtí záznam pražské konspirční karty na jméno Mayer Jan, rubrika syn: „něm. evangelická fara 18. 1. 1926“.

vědec udělal čas na publikační završení své soukromé, sběratelské vášně: byl velkým a svrchovaně kompetentním sběratelem českého porcelánu a kameniny 18. a 19. století. Roku 1927 vyšla v lipském nakladatelství Hiersemann Meyerova kniha „*Böhmisches Porzellan und Steingut*“ (Český porcelán a kamenina). Autor v ní podrobně a na svoji dobu velmi plasticky podal panorama vzniku, vývoje, produkce a umělecké výzdoby dílenského a manufakturního porcelánu v celých Čechách – v německém pohraničí stejně jako v Praze.

Text Meyerovy velké a elegantně provedené, celkem 45 tabulemi bohatě ilustračně dokumentované a v příloze obsáhlým soupisem, resp. tabulí 105 překreslených firemních značek vybavené knihy byl vnitřně přehledně členěn podle center výroby. Práce na 336 stranách přinášela dějiny jednotlivých dílen, bohatě dokládané rozsáhlými citacemi z archivních pramenů, ze vzpomínek protagonistů či údajů prodejních katalogů. Meyer říká v úvodu knihy, že k počátkům své problematiky bohatě čerpal z knížky historika sociálních a hospodářských dějin, profesora německé filozofické fakulty Ottokara Webera⁹⁴ o dějinách německého průmyslu v Čechách.⁹⁵ Pro pozdější období se opíral o studie Gustava E. Pazaurka a též on sám se zřejmě musel pustit do archivního výzkumu nebo přinejmenším úzce spolupracovat s archiváři a regionálními badateli. Co je pro poznání Hanse Meyera jako sběratele a historika umění cenné a zajímavé, je zmínka v úvodu, v níž říká, že impulsem se mu stala Pazaurkem uspořádaná liberecká výstava keramiky roku 1902–03 a též, že si vysoce cení výstavy českého porcelánu ze soukromých sbírek otevřené prací Karla Chytila a F. X. Jiřika v pražském Umělecko-historickém muzeu koncem roku 1907. Je vysoce pravděpodobné, že Meyerovy výzkumy dějin porcelánu byly těmito českými historiky umění s porozuměním sledovány a podporovány.

Meyer sám starý porcelán a kameninu intenzivně sbíral – ostatně obdobně jako jeho bratr Stefan, který se ale tolik nevázal na původem český porcelán. V knize jsou přesto otištěny dvě fotografie exponátů pocházejících z jeho sbírky.⁹⁶ Meyer pro knihu použil fotografií (jejich autorem byl Dr. Otto Croy, asistent Meyerova chemického ústavu) exponátů celé řady soukromých, ale i veřejných sbírek rakouských i českých (např. Umělecko-historické muzeum nebo pražské Národní muzeum). Známy sběratel a nadto univerzitní profesor měl dveře všude otevřené. On sám vybudoval velkou a odborně i finančně cennou sbírku, jejíž jádro – ovšem známe stav až z počátku II. světové války – čítalo 230 exemplářů porcelánu a 26 kusů kameniny.⁹⁷

Meyerova kniha – ostatně dodnes slavná a sběrateli i historiky umění vysoce oceňovaná publikace – je nám schopna říci mnohé nejen o českém porcelánu, ale i o svém autorovi.⁹⁸ Na jedné straně tu v sobě Meyer nezapřel chemika, úvod knihy je napsán

⁹⁴ K dosud historiograficky vlastně nezpracované osobnosti O. Webera (1860–1927) srovnej alespoň nekrolog z pera Wilhelma WOSTRY, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 65, 1927, s. 3–9.

⁹⁵ Ottokar WEBER, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen*, III, *Die Entstehung der Porzellan- und Steingutindustrie in Böhmen*, Prag 1894. Publikace, vydaná ve Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, čítala jen 128 osmerkových stránek hustého textu.

⁹⁶ Srovnej Verzeichnis der Privatsammlungen und Museen v Hans MEYER, *Böhmisches Porzellan und Steingut*, Leipzig 1927, s. 332.

⁹⁷ Srovnej Kateřina BASLOVÁ, Částečná rekonstrukce sbírky Hanse Meyera, www.centrum.usd.cas.cz/files/Meyer.pdf (5. 1. 2010).

⁹⁸ Kniha vyšla v nákladem omezené reedici v nakladatelství Scherer ještě roku 1992, tedy 65 let po prvním vydání, a původní exempláře z roku 1927 docilují na antikvárním trhu až šokujících cen.

s opravdovým civilizačním nadšením. Porcelán a kamenina jsou tu kupodivu vylíčeny ne snad jako umělecké téma, nýbrž – v souladu s názory spisovatelů i státních komisařů prvé třetiny 19. století – jako nástroje zdravotního pokroku v oblasti stravování.⁹⁹ V hlavním textu ovšem autor již hleděl na svoji problematiku i s čistě umělecko-historickým přístupem a při jednotlivých dílnách popisoval jejich spolupráci s malíři a kreslíři, s porozuměním vykládal aplikaci motivů grafiky na porcelánové předměty, kompetentně hledal předlohy v umění 18. a 19. století a jednu kapitolu (s. 293–304) věnoval dokonce i problému „Haus- und Winkelmaler“ v oblasti porcelánu. Je tedy zřejmé, že náš slavný organický chemik se tu dominantně prezentoval jako hluboce poučený znalec, milovník i nadaný vykladač umění 18. a 19. století, nadto s darem mimořádného porozumění pro industriální, ekonomické i civilizační aspekty „porcelánového“ tématu.

Meyerova kniha o českém porcelánu nám svého autora ukázala jako – možná s ohledem na charakter rodiny, z níž vyšel i na vrstvu, k níž společensky patřil – vzdělaného a kulturně aktivního „Bildungsbürgera“, ovšem nejen v kultivovaně přijemecké pozici movitého milovníka a sběratele umění, nýbrž i ve svrchované úspěšné autorské roli.

Univerzitní „provoz“ meziválečné doby

Všední den univerzitního profesora ovšem patřil přednáškovým síním, laboratoři a studentům. Shoda okolností nám přihrála do rukou přehled počtů posluchačů Meyerovy výuky od zimního semestru 1926/27 až do jeho penzionování v zimním semestru 1935/36. Meyer vypisoval po léta v podstatě stabilní repertoár. Od střídání organické a anorganické chemie přešel ve 20. létech k dvojsemestrálnímu, vždy pětihodinovému kursu experimentální chemie, společně navštěvovanému chemiky, farmaceuty a masou mediků. Přednášku, na níž se scházelo mezi 420 a 630 posluchači (ty bylo pak také nutno vyzkoušet), doplňovala pět dní v týdnu trvale od osmi ráno do šesti hodin večer běžící chemická cvičení (celodenní cvičení se rovnalo patnáctihodinovému kolokviu, půldenní osmihodinovému) pro 50–60 přírodovědců v každém semestru (spíše výjimečně se k nim připojil i některý farmaceut). Souběžně s nimi běžela chemická cvičení pro mediky (občas se na ně zapisovalo i několik přírodovědců). V zimním semestru se na ně hlásilo vždy jen několik zájemců, zato v letním se dostavovalo hned několik stovek adeptů (maximum bylo dosaženo v letním semestru roku 1928 s 373 účastníky).

K tomu ještě paralelně v laboratoři (po individuální dohodě zájemců s profesorem) probíhal „úvod do vědecké práce“, čili příprava disertace. V rámci tohoto kursu tu studenti opět pracovali od osmi ráno, tentokrát až do sedmi večer a samostatně se potýkali

⁹⁹ Srovnej H. MEYER, *Böhmisches Porzellan*, s. V–VI: „Uvažme, že z oněch často na venkově ještě používaných cínových talířů, které jsou nezřídka vlastně olovené a jen pocínované, se nožem a vidličkou stále odebírají malá množství olovem poznamenaného cínu a že v důsledku takto vzniklého elektrogalvanického procesu trvale dochází k chemickému rozkladu pokrmů, čímž povstává jejich typicky nepříjemná kovová chuť. A vezměme v úvahu, že dokonce ani ušlechtilé kovy zlato a stříbro nejsou způsobitelné pro výrobu nádobí, že sklo je křehké a běžné keramické zboží má s výjimkou pravé, porcelánu blízké kameniny, olovenou či oxidozinečnou glazúru, která při výrobě zpravidla nebyla důkladně uvedena do tekutého stavu a je tedy snadno narušitelná kyselinami i louhy a tedy snadno odpadá od hliněné matérie. Tedy za těchto okolností je třeba vyřknout nejnějnější přání, aby se technice zdařilo učiniti porcelán všeobecným konsumním zbožím, vyráběným za co možná nejnepatrnější ceny.“

s Meyerem jim zadanými výzkumnými úkoly, samozřejmě s možností konzultovat s profesorem, který sledoval a pomáhal řešit (až do roku 1918 často zřejmě i s vlastním pracovním a tedy návazně publikačním podílem) jejich pokroky a problémy.

Od poloviny 20. let Meyer začal opět vypisovat i tříhodinová seminární cvičení pro kandidáty středoškolské profesury. A výjimečně – v zimním i letním semestru akademického roku 1924/25 – nás seznam přednášek poučuje, že Meyer vypsál ještě přednášku o dějinách chemie. Držel ji v sobotu od deseti do dvanácti dopoledne. Na to později již opravdu neměl čas ani energii.

Svůj pětidenní, od rána do večera trvající, výukový maratón v – zejména během letních semestrů neustále a kriticky přeplněné – laboratoři mohl Meyer zvládat jen díky tomu, že vedení rutinních cvičení přejímalo pět jeho asistentů. Každý student si musel zakoupit hektografovaný sešit s Meyerem zformulovanými úvodními informacemi, návody a formuláři a pak se pod vedením asistenta relativně samostatně pouštěl do standardních cvičení. Více a individuálně se za těchto podmínek Meyer mohl věnovat jen vlastním studentům chemie – počty osob, řádně i mimořádně imatrikulovaných na německé přírodovědné fakultě a reálně zapsaných na Meyerovy přednášky a cvičení kolísaly mezi zhruba 70 a 110. Hlavní pozornost samozřejmě věnoval svým doktorandům. Ovšem i jejich počty od poloviny 20. let závratně rostly. O celkových počtech jeho posluchačů a praktikujících studentů nás informují následující tabulky:

Celkové počty studentů (přírodovědci, medicí, farmaceuti) na kurzech Hanse Meyera od ZS 1926/27 po ZS 1935/36

rok	přednáška	cvičení	cvičení med.	doktorandi
1926/27	445	52	3	29
1927	447	50	305	33
1927/28	561	56	3	28
1928	557	64	373	26
1928/29	571	64	4	33
1929	610	57	330	40
1929/30	559	63	6	29
1930	529	69	223	18
1930/31	530	60	1	24
1931	554	65	199	22
1931/32	595	56	1	17
1932	608	50	109	18
1932/33	574	52	3	21
1933	539	47	153	22
1933/34	626	52	7	21
1934	581	60	165	17
1934/35	509	64	1	26
1935	495	53	208	25

Počty studentů přírodovědné fakulty NU (řádní i mimořádní posluchači)
na kurzech Hanse Meyera od ZS 1926/27 po ZS 1935/36

rok	řádní studenti	mimořádní studenti
1926/27	75	10
1927	73	10
1927/28	69	12
1928	78	6
1928/29	86	16
1929	56	23
1929/30	84	13
1930	56	12
1930/31	71	16
1931	47	12
1931/32	64	26
1932	43	21
1932/33	48	22
1933	32	15
1933/34	70	38
1934	39	38
1934/35	38	32
1935	36	29

Vedení fakulty si bylo problémů, spojených s dramatickým růstem počtu studentů dobře vědomo. Roku 1930, tedy rok po uličních „kraválech“, které v listopadu 1929 v Praze i Brně vyvolala česká i německá studentská pravice s hesly o nutnosti zabránit neúnosnému přeplnění československých vysokých škol zavedením numeru clausu pro zahraniční, židovské a pro chudé studenty,¹⁰⁰ sepsal děkan německé přírodovědné fakulty botanik Fritz Knoll memorandum „Návrhy k zamezení škodlivým účinkům silného přílivu studujících na přírodovědnou fakultu“.¹⁰¹ Vedle obecných úvah o kvalitě nových studentů a vedle nářku na nedostatek peněz tu děkan vypočítává konkrétní problémy fakultních pracovišť. O chemických pracovištích tu (s. 3) říká: „V budově chemických ústavů (laboratoř prof. Meyera a prof. Kirpala) je studijní provoz v důsledku velkého počtu studujících (medici, farmaceuté, chemici) již nyní velmi stěsnán. Jakmile vstoupí v platnost nový studijní řád pro farmaceuty, bude nutně třeba zvýšit budovu o jedno patro, aby mohly být zřízeny nové laboratoře.“ V době, kdy o prostory zoufale a marně bojoval i děkanát přírodovědné fakulty, resp. obecněji všechny – přeplněné – fakulty NU a obdobně i její rektorát, bylo toto volání ovšem málo nadějně. Lépe na tom ostatně

¹⁰⁰ Jan HAVRÁNEK, *Anti-Semitism at Prague Universities in November 1929*, *Judaica Bohemica* 37, 2001, s. 145–150.

¹⁰¹ NA Praha, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, k. 1075, 4 II. A. Vorschläge zur Vermeidung der schädlichen Wirkungen des starken Zustroms von Studierenden zur naturwissenschaftlichen Fakultät der deutschen Universität in Prag. Takováto dobrozdání byla podána patrně za všechny fakulty Německé univerzity, pod čj. 166052/30 je přiložen i text zpracovaný děkanem filozofické fakulty Grohmannem a opatřený datačním razítkem 10. 11. 1930.

nebyla ani – v době světové hospodářské krize ještě rychleji než německá konkurentka rostoucí – česká univerzita.

Hans Meyer byl do těchto praktických a přitom těžko řešitelných problémů zasvěcen jako málokdo. V letech 1925/26 až 1929/30 zasedal v akademickém senátu univerzity. Další informace přinášeli a tlak na řešení palčivých problémů vykonávali v akademických úřadech i jeho bezprostřední kolegové, chemici Victor Rothmund (děkan přírodovědné fakulty NU 1924/25, proděkan v následujícím roce) a Alfred Kirpal (děkan 1927/28 a opět dle zvyku proděkan o rok později).¹⁰² Pro Meyera jako ředitele ústavu bylo nejpodstatnějším úkolem oživit a rozšířit stagnující nabídku přednášek a přenést alespoň část práce s neustále přibývajícím a tematicky do řady výzkumných oblastí se diferencujícími doktorandy na další vyučující. Vedle základních kursů se na ústavu ve 20. letech pravidelně konaly pouze přednášky externích soukromých docentů: Wilhelma Sigmunda (při odchodu do penze na konci zimního semestru 1930/31 jednadsmesátiletého titulárního profesora DTH), který přednášel biochemii a o deset let mladšího ředitele Ústavu pro zkoumání potravin, Paula Fortnera, který přednášel potravinářskou chemii. S mladší generací DTH již Meyer dříve tak srdečné a produktivní pracovní vztahy nenavázal. Podpořit přitom potřebovalo i prof. Kirpalem (roku 1927 překročil šedesátku) vedené farmaceutické oddělení jeho ústavu.

Radikální změna k lepšímu na ústavu nastala roku 1929, kdy se u Meyera habilitovali dva mladí nadaní chemici: Konrad Bernhauer a Hans John. Od zimního semestru 1929/30 pak vypsali přednášky, první o biochemii, druhý o syntézách léků a o alkaloidech. Oba také ihned otevřeli svá specializovaná oddělení doktorandských seminářů. Koncem roku 1930 se habilitovali další dva z Meyerových asistentů, Kurt Heller a Harry Raudnitz, a ihned vypsali své nové kurzy. Meyer za těchto personálně příznivých podmínek rozdělil chemický ústav na speciálně zaměřená oddělení a postupně svěřoval jejich vedení jednotlivým svým habilitovaným žákům. Bernhauer tak převzal zodpovědnost za biochemii a vybudoval jí s Meyerovou pomocí na ústavu příslušné zázemí.¹⁰³ Heller, zaujatý mikrochemií, se ujal anorganiky, Raudnitz se zaměřil na strukturální chemii organických látek. Ministerstvo školství využilo Hellerovy habilitace a v rámci jejího potvrzení ho pověřilo, aby ihned převzal výuku analytické chemie, dosud nesystémově vyučované nehabilitovaným Ottokarem Hallou.¹⁰⁴

V roce 1932 se na ústavu habilitovali další dva chemici: Hans Truttwin převzal přednášky z technologie organické chemie, Hans Waldmann se věnoval metodice organické chemie. Lze říci, že Meyer na přelomu 20. a 30. let svůj ústav po všech stránkách kvalitně personálně zajistil a dal mu koncepčně široce založenou perspektivu.¹⁰⁵ Chemický ústav

¹⁰² Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, Praha 1998, s. 588.

¹⁰³ Srovnej R. BRUNNER, *In Memoriam Konrad Bernhauer*, Mitteilungen der Versuchstation für das Gärungsgewerbe in Wien 2, 1976, s. 22–28, zde s. 22. Oslavně laděný nekrolog obsahuje ovšem celou řadu věcných chyb, o vynecháváních podstatných aspektů Bernhauerova politického působení v období nacionálního socialismu nemluvě.

¹⁰⁴ Zde je jistá disonance mezi seznamy přednášek a personálními spisy K. Hellera. Jestliže je v Hellerově životopisu „Lebenslauf seit der Habilitation“ z 30. 9. 1935 uvedeno (NA Praha, fond MŠK II 4 A číslo 157695/35), že K. Heller byl ministerstvem pověřen přednáškami analytické chemie výnosem 181641–IV/3 1930 a realizoval je od letního semestru 1931, seznam přednášek Německé univerzity pro letní semestr 1931 (zřejmě v tisku již v podzimních měsících 1930) uvádí ještě Hallu.

¹⁰⁵ Snad stojí za zmínku, že zatímco v prvním desetiletí Meyerova ředitelského působení, tj. v druhé dekádě 20. století, pocházela patrně většina jeho asistentů a studentských vědeckých sil z židovských rodin, od konce 20. let již židovské chemiky mezi mladou generací ústavu nacházíme jen zřídka. Těžko tuto změnu připisovat Meyerovu záměru, daleko spíše byla důsledkem radikální proměny atmosféry na Německé univerzitě.

byl – personálním vybavením, frekvencí studentů i produkcí disertací – s odstupem největším z osmnácti ústavů fakulty. S jedním řádným a jedním mimořádným profesorem a pěti (záhy již habilitovanými) asistenty neměl sobě v roce 1930 na fakultě rovného. Vnímáme-li pak chemii (včetně ústavu pro fyzikální chemii) jako jeden celek, představovala zhruba pětinu fakulty. A Hans Meyer tomuto oborovému celku jednoznačně dominoval.

Počátek 30. let byl přitom i dobou jeho významných publikačních úspěchů. Nechme nyní stranou nezměněná vydání (dotisky) jeho dosavadních knih, překlady jeho prací (i když i ty autor zřejmě vždy znova upravoval) či jejich opakovaná vydání v zahraničí. Stranou je možno ponechat i poměrně nečetné časopisecké studie, k nimž se Meyer většinou spojoval se svými žáky.¹⁰⁶ Nejpodstatnější ze všeho však byl postup jeho prací na velké syntéze „Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik“, vydávané ve Springrově berlínském, od roku 1933 vídeňském, nakladatelství. V roce 1931 Meyer připravil páté, tentokrát podstatně přepracované (svazek byl prokrácen z 1200 na 700 stran), celkem 180 vyobrazení doprovázené vydání prvního svazku syntézy, čili své dosavadní knihy „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“. V roce 1933 následoval druhý díl syntézy, jako nová kniha „Nachweis und Bestimmung organischer Verbindungen“ (Důkaz a určování organických vazeb), kam autor přemístil, přepracoval a doplnil druhou část látky dřívějšího díla. A v téže roce vyšla i první verze mamutího, do dvou částí po dvou svazcích rozděleného a celkem přes 3000 stran čítajícího třetího dílu učebnice „Synthese der Kohlenstoffverbindungen“ (Syntéza uhlovodíkových vazeb). První dvojsvazek byl věnován otevřeným řetězcům a isocyklům, druhý dvojsvazek heterocyklům. Kniha, plná (ručně kreslených) vyobrazení organických vazeb, molekul a ovšem popisů možností jejich syntéz, byla nabitá (z valné části komentovanými) odkazy na aktuální světovou chemickou literaturu a představovala ohromný, bez nadsázky světový úspěch. Byla i zrcadlem mimořádného autorského výkonu, pracné systemizace, ověřování a ohodnocování badatelských výsledků soudobé světové produkce v oboru organické chemie.

Katastrofa I., rok 1936

A právě nyní, krátce po okamžicích vědeckého triumfu i uspokojení ze stabilizace ústavu, na jehož rozvoji po čtvrtstoletí pracoval, dostihla roku 1936 Meyera drtivá rána osudu, vymykající se zřejmě rámci jeho představ. Přerušíme však nyní tok výkladu a zastavme se u významu katastrof pro historiky. Drtivá neštěstí, fatální krize všeho druhu, zničení lidských sídlišť, osudů i perspektiv, všechno lidské neštěstí ... je pro historika v případě, že po katastrofě zůstanou pramenné stopy, pravým požehnáním. Krize, obtížné a ne vždy úspěšné překonávání důsledků katastrof jejich oběťmi a písemné i „hmotné“ prameny, které při tom vznikají, většinou nabízejí historikovi nesrovnatelně hlubší vhled do každodennosti a životního provozu zkoumaných osob či komunit než

¹⁰⁶ Tak za spoluautorství Konrada Bernhauera přispěl roku 1929 do vídeňského svazku k počtě prof. Rudolfa Wegscheidera: Hans MEYER – Konrad BERNHAUER, *Ueber die Alkylierung aromatischer Verbindungen*, Monatshefte 53/54 (Festschrift Rudolf Wegscheider zum siebzigsten Geburtstag dargebracht), 1929, s. 721–752, s Harry Raudnitzem se vrátil k tématu kyseliny melitové (Hans MEYER – Harry RAUDNITZ, *Mellithsäure und ihre Derivate*, Berichte der deutschen Chemiker Gesellschaft 63, 1930, s. 2010–2018) a Hans MEYER – Roderich GRAF, *The condensation of pyridine- and quinolinecarboxylic acids with amino acids*, Biochemische Zeitschrift 229, 1930, s. 154–163.

jejich dobrý, klidný a úspěšný život a působení.¹⁰⁷ Je to svým způsobem zvrácené, ale je tomu ověřitelně tak. Budeme-li se tedy nyní podrobně zabývat katastrofou, která – jen nepřímou zaviněně – postihla Hanse Meyera roku 1936, je to především proto, že prameny v tomto rámci vzniklé nám umožňují mnohé objasnit o situaci jeho ústavu, oboru, fakulty a konec konců i české ministerské exekutivy a justice 30. let. Ale nezapomínejme, že to byla také a především Meyerova životní tragédie – ani to nesmí sklouznout mimo optiku výkladu.

Katastrofa byla osudově spojena s výkonovou expanzí Meyerova ústavu na přelomu 20. a 30. let: Z malého pracoviště, přesahujícího ostatní „jen“ rozsáhlou výukou pro lékařskou fakultu a vzděláváním jaksi „okrajové“ (vlastně neakademické) skupiny farmaceutů, se – právě v době úderu světové hospodářské krize – chemický ústav vypracoval na velké, produktivní, rozsáhlou skupinu „vlastních“ studentů fakulty, tedy přírodovědců (hlavním nebo vedlejším oborem profesionálních chemiků) vzdělávající pracoviště, činné v celé řadě vědeckých směrů a čínorodě udržující kontakt s vývojem světové vědy. To – a samozřejmě Meyerova vlastní vědecká práce či odborné vedení početných doktorských a habilitačních projektů jeho žáků – od stárnoucího profesora vyžadovalo velký intelektuální i pracovní výkon, odváděný nadto ve výše vyličeném každodenním kolotoči ohromného penza rutinních výukových povinností. Měl-li to „šéf“ vše zvládnout, musel rozdělovat práci mezi členy svého týmu. A jako Meyer přidělil jednotlivé úseky chemie pro ně příslušným asistentům, přidělil také provozní správu chemického ústavu svému starému žáku, asistentu a od počátku 20. let adjunktovi, resp. od roku 1928 dokonce „vrchnímu komisaři vědeckých ústavů“, dr. Ottokaru Hallovi.

Studium chemie nebylo levné. Studenti – jestliže nepožádali o zproštění platby ze sociálních důvodů a nebylo-li jim to úředně uznáno – platili poměrně vysoké poplatky, laboratorní taxy za všechny kursy. A ex post se ukázalo, že dr. Halla tyto poplatky „tvůrčím způsobem“ dále zvyšoval s odůvodněním, že tím musí být pokryta cena spotřebovaných chemikálií a laboratorního skla. Neoficiální finanční praxe se od počátku 20. let, kdy byl Halla pověřen vedením hospodaření ústavu, ustálila na tom základě, že se ústav musel sám finančně udržet. Z přírůžek k úředním poplatkům, odváděným univerzitní kvestuře a ve výsledku nakonec státu, byly financovány pro provoz ústavu, resp. pro cvičení a zejména pro disertační projekty nutné, relativně rozsáhlé nákupy chemikálií a zařízení, na které nezbývaly prostředky z hubené státní dotace.

Šetření, vedené děkanem fakulty roku 1936, ovšem ukázalo, že Halla vybíral – zejména od doktorandů – dvoj- až trojnásobek obvyklé taxy: 1000–1600 Kč, přičemž výši určoval individuálně odhadem podle množství a ceny použitých chemikálií a byl dokonce ochoten s doktorandy smlouvat o výši jejich plateb.¹⁰⁸ Kupodivu pak na tyto přemrštěné a fakultě nezúčtované sumy studentům vystavoval i kvitance. Svě „hospodaření“ Halla kryl Meyerovou autoritou. Profitoval z toho, že mu ředitel ústavu zřejmě bezmezně důvěřoval, přenechával mu k vyřizování celou finanční agendu – až na občasná podpisování větších objednávek materiálu – a nikdy nekontroloval vedení účetních knih. Meyer pouze každý rok rutinně podepsal – vždy stejné – výroční vyúčtování dotace a odvodů poplatků z tax pro ministerstvo.

¹⁰⁷ Jiří PEŠEK, *Katastrofa jako dějepisné téma*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), *Ponižení a odstrčení. Města versus katastrofy*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 133–139.

¹⁰⁸ Národní archiv Praha, Zemský úřad (dále ZU): Z 274 /1936 odd. 11. s. 22–44.

Vedle lidově řečeno „cinknutého“ hospodaření s taxami (vyšetřování nadto později doložilo případy, kdy Halla z knihy příjmů tax zjevně některé položky vymazal) měl však „vrchní komisař vědeckých ústavů“ ve specifickém nepořádku i knihy účtů za materiál ústavu, resp. některé účty za nakoupený materiál a laboratorní vybavení zřejmě vůbec nezaplátil, na jiné, proplacené, si neuschoval stvrzenky nebo je nezanesl do knih. Kvalita Hallova účetnictví (a zřejmě i ohromná míra jeho zpronevěr) se od počátku 30. let, tj. od doby, kdy přestal přednášet, zřejmě progresivně zhoršovala. Halla se přitom patrně neomezoval na de facto vydírání studentů, ale čerpal pro sebe i přímo z poplatků, určených k odvodu státu. Tomu byl po léta odevzdáván vlastně jen stabilní paušál – a to i v době, kdy počty zapsaných studentů dramaticky stoupaly. Těžko říci, zda Meyer tyto – mírně řečeno – „nepořádky“ neviděl, nechtěl vidět nebo prostě nevěděl, jak situaci se svým žákem a dlouholetým spolupracovníkem, po léta zřejmě požívajícím jeho neomezené důvěry, vlastně řešit. Roku 1935 již ale byly finanční poměry na ústavu i Meyerovi asi přece jen příliš podezřelé a část agendy Hallovi odebral.¹⁰⁹

Na konci roku 1935 pronikly nějaké informace o Hallově účetnictví k děkanovi přírodovědné fakulty a také na ministerstvo školství. Výnosem MŠaNO byla pak na leden příštího roku ohlášena ministerská kontrola hospodaření ústavu.¹¹⁰ Ministerstvo dokonce s předstihem pověřilo děkana fakulty, prof. dr. Leo W. Pollaka, osmačtyřicetiletého čino-rodého geofyzika, meteorologa a prakticky orientovaného matematika,¹¹¹ aby se začal aktivně zajímat o situaci na největším a nejbohatším ústavu jeho fakulty a případně převzal vedení jeho hospodářské správy. V lednu 1936 se tedy Pollak jal přešetřovat situaci v chemickém ústavu. S dotazy o stavu finanční agendy se obrátil přímo na příslušného úředníka, tedy na Hallu. A ten se začal hroutit. Jak prof. Pollak později vypověděl do protokolu, měl mu 25. ledna Halla zhruba popsat způsob svého hospodaření a zároveň sdělit, že se v případě kontroly zabije. To se mu děkan snažil vymluvit, jak se však ukázalo, nikoliv úspěšně.

Krátce před příchodem komise: „Dne 27. 1. 36 nalezen byl Dr. Janem Waldmannem v pracovně německého chemického ústavu německé university vrchní komisař vědeckých ústavů Dr. Otakar Halla na pohovce ležící bez známek života, v místnosti nalezena lahvička s kyanidem dusičnatým, jímž se, jak plyne ze zanechaných dopisů, Dr. Halla otrávil. Jde o sebevraždu, zavinění třetí osoby nedá se prokázat.“ Tolik vyšetřovatel státního zastupitelství, dr. Prokeš.¹¹² Zanechané dopisy ani výtahy z nich se ve spisech, bohužel, nedochovaly. Podotkněme rovnou, že se nedochovaly ani žádné úřední spisy o Hallových majetkových poměrech, resp. informace o tom, s jakým konkrétním cílem prováděl své machinace.¹¹³ Je pouze zřejmé, že Halla nezanechal žádný majetek, z něhož by bylo

¹⁰⁹ Srovnej protokol s Meyerovou výpovědí z 27. 1. 1936: Státní oblastní archiv Praha, Krajský soud trestní v Praze Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 24–25 (dále citováno jen: Tk XIV. 4281/36).

¹¹⁰ Srovnej Národní archiv Praha, výnos MŠaNO ze dne 27. prosince 1935 č. j. 573/35–IV/1.

¹¹¹ K jeho osobě srovnej: Friedrich W. KISTERMANN, *Leo Wenzel Pollak (1888–1964): Czechoslovakian Pioneer in Scientific Data Processing*, IEEE Annals of the History of Computing 21/4, 1999, s. 62–68.

¹¹² Srovnej Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud trestní v Praze, k. 898, spis Tk XIV. 4281/36, zde vložen protokol státního zastupitelství v Praze St 1301/36 „Deník v trestní věci proti neznámému pachateli“ obsahující jednak k 28. 1. 1936 záznam Okresního policejního komisařství v Praze II. pro Horní Nové Město č. j. 1844/II. „Dr. Otakar Halla – sebevražda otravou“, jednak výše citovaný záznam dr. Prokeše z 5. 2. 1936, zanesený pod značkou Tk XIV. 816/36.

¹¹³ Pozůstalost Otakara Hally († 27. 1. 1936, bytem Praha XII., Lublaňská 47) projednával Okresní soud civilní pro Prahu-jih pod spisovou značkou D III 126/36. V souvislosti se správní reformou z roku 1960 byly pozůstalostní spisy OS Praha jih, založené do roku 1940 z 99 % zlikvidovány. Bohužel tento drastický skartační akt nepřežil ani spis O. Hally. Za dobrozdání děkujeme Mgr. Janu Rybovi z AHMP.

po jeho smrti možno uhradit peněžní sumy, o které připravil státní pokladnu, o „odškodnění“ postižených studentů nemluvě.

Vyšetřováním případu byl pověřen rada politické správy Eduard Werner. Jemu byly také ihned téhož dne prof. Meyerem předány veškeré, k revizi již připravené, účetní knihy, pomůcky a pokladna. „Ještě před revizí byl z nařízení MŠO prof. Mayer (sic!) zproštěn vedení chemického ústavu, pokud jde o hospodářskou administrativu, jejímž vedením, jakož i dalším šetřením v této věci pověřen děkan přírodovědné fakulty německé university.“¹¹⁴ Prof. Meyer za těchto okolností zjevně krajně ořesen a zároveň asi i uražen svou, ministerstvem ve chvíli zjištění Hallovy sebevraždy prostřednictvím děkana fakulty definitivně nařízenou degradací, požádal ještě téhož dne o penzionování ze zdravotních důvodů.¹¹⁵ Srovnáme-li jeho starší, energické podpisy s naprosto roztřeseným, k nečitelnosti rozpadlým podpisem na protokolech z tohoto dne, vidíme i bez grafologické analýzy, že pisatel byl v důsledku událostí a vyšetřování nejspíše v těžkém psychickém šoku.¹¹⁶

Prozatímním vedením ústavu byl posléze pověřen ředitel ústavu fyzikální chemie, prof. Johann Böhm.¹¹⁷ Hallovo místo vrchního komisaře zaujal od zimního semestru 1936/37 jiný Meyerův žák dr. Walter Knobloch.¹¹⁸ Posledním, vlastně již v penzi vykonaným, aktem univerzitního působení Hanse Meyera se stal doktorát Rudolfa Kretsche, který pod jeho vedením a s jeho posudkem odpromoval 28. 3. 1936 na téma: „2,3-Benzotrachinon – 1 – Carbonsäure“.¹¹⁹

Děkan Pollak po čtyřech měsících shrnul ve čtyřřadvacetistránkové strojepisné zprávě podané Zemskému úřadu nejen výsledky svého podrobného a důkladného, mj. o písemné zprávy jednotlivých docentů opředeného vyšetřování o provozní praxi ústavu i o Halloových machinacích, ale také tabelárně sumarizoval informace o výkonech učitelů ústavu v posledních deseti letech.¹²⁰ Ze zprávy vyplývá, že spořádaně rigidní, zpětně uplatňo-

¹¹⁴ Svědectví E. Wenera z 3. června 1936, viz Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 22. K ústním (tj. pravděpodobně telefonickým) zásahům MŠaNO, provedeným prostřednictvím děkana Pollaka zřejmě ihned po ohlášení Hallovy smrti a ještě před příchodem E. Wenera srovnej „Protokol sepsaný dne 27. ledna 1936 v místnosti chemického ústavu přírodovědecké fakulty německé university v Praze II., u Nemocnice č. 5 za přítomnosti podepsaných“. Tamtéž, fol. 3.

¹¹⁵ Meyerova žádost o penzionování, podaná děkanátu 27. ledna 1936 zní: „Der Unterzeichnete ersucht wegen seines vorgeschrittenen Alters und wegen Kränklichkeit um Uebnahme in den dauernden Ruhestand.“ Děkan žádost o den později podepsal a odeslal na MŠaNO. Srovnej: NA Praha, ZÚ Praha „Spis o záležitostech zvláštních“ pod značkou Z 274/1936 odd. 11, nestránkováno. Žádost byla ministerstvem vyřízena 27. února 1936 a Meyerovi bylo s platností od 1. března 1936 přiznáno řádné roční výslužné ve výši 66 000 Kč (tamtéž).

¹¹⁶ Sporadická dosavadní literatura tuto dramatickou situaci vůbec nerefletovala. Srovnej: *Allgemeine deutsche Biographie – Neue deutsche Biographie*, XVII, Berlin 1994, s. 321 uvádí, že Meyer „roku 1936 ze zdravotních důvodů odešel do penze“.

¹¹⁷ K němu srovnej Dieter HOFFMANN, *Johann (Jan) Böhm (1895–1952) Chemiker. Gelehrter in drei Regimen*, in: Monika Glettler – Alena Míšková (Hgg.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa Bd. 17)*, Essen 2001, s. 525–541.

¹¹⁸ M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 161, č. 371. Knobloch, narozený roku 1906 v Chornicích, promoval u Meyera v letním semestru 1929 na téma Beständigkeitskonstanten vom Komplexen in wässriger Lösung.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 184, č. 687. Oponentem byl prof. A. Kirpal.

¹²⁰ Národní archiv Praha, ZÚ, Z 274 /1936 odd. 11, s. 22–44, nedatováno, pravděpodobně červen 1936. Cenný pohled na poměry v ústavu vrhá paragraf zprávy (s. 30n.), věnovaný doktorandům: „Vedle již jmenované laboratorní taxy ve výši 500 Kč, kterou vybíral dr. Halla, platili doktorandi ještě další obnos, různý podle jednotlivých docentů, a to do „disertační pokladny“. Z ní byly pro kolektiv doktorandů toho kterého učitele opatřovány potřebné výchozí materiály, laboratorní sklo, reagentie, hadice, opravy, pomocné práce, speciální literatura atd. Výše tohoto příspěvku se pohybovala mezi 120 a 600 Kč za semestr, a to podle nákladnosti pracovního zaměření, vztahů toho kterého vedoucího disertace k průmyslu a jeho osobní schopnosti získat odpovídající peněžní i materiálové příspěvky od příznivců vědy. Pokladna, ale i objednávky, byly spravovány studenty, resp. volenými studentskými zástupci pod dozorem učitelů a se studenty, resp. dodavately řádně

vané představy byrokratů Zemského úřadu nebo ministerstva školství o práci chemického ústavu byly na hony vzdáleny jeho každodenní praxi výukové a výzkumné činnosti. Ústav prosperoval i za krize mj. právě proto, že po stránce peněžně materiálové fungoval velmi „neformálně“, i s pomocí doktorandských „samosprávných pokladen“, do jisté míry ovšem navázaných na nelegální, Hallou spravovaný finanční systém. Děkan přitom ostatním učitelům ve zprávě atestoval peněžní korektnost. Zároveň ale bylo zjevné, že ústavní flexibilita a otevřenost, na důvěře založená, předností ústavu nekontrolovaná (a v detailu asi těžko kontrolovatelná) struktura skýtala podvodníkovi Hallova typu mimořádné možnosti.

Vyšetřování ovšem neprobíhalo jen po univerzitní, nýbrž také a především po státní linii. Účetní adjunkt zemského úřadu Václav Muk shrnul již 31. ledna 1936 svá zjištění z revize Hallovy účetní pozůstalosti následujícími slovy: „Značná výše nezaplacených účtů, po provedené důkladné prohlídce chemického ústavu byla patrně vyvolána v první řadě tím, že nebylo vedeno správné účetnictví, jehož při tak dosti velkém ústavu jest nezbytně zapotřebí. Nejen, že nebyly nalezeny záznamy o příjmech ústavu, ale nebyl veden ani řádný záznam o došlých účtech, takže během několika let ztratil se naprostý přehled o tom, které účty, resp. objednávky byly učiněny a zda příjmy ústavu jsou dostatečné na činné objednávky. Tím, že nebyl veden protokol a kniha účtů došlých, stalo se, že účty byly pouze hromaděny, ba v některých případech vůbec neotevřené odloženy na psací stůl. V první řadě však nikdy nebylo patrně zjišťováno, lze-li tu nebo onu objednávku učiniti a bude-li na ní úhrada. Celé toto vedení však nutně předpokládalo řádně kvalifikovanou sílu účetní, již ústav postrádal. Jediné, co se dalo zjistiti, jest záznam o příjmu a výdajích řádné dotace a záloh poskytovaných Zemským úřadem v Praze a tyto však byly – jak jest z přehledu patrné – vždy a včas vyúčtovány. Z předložených vyúčtování bylo pak předpokládáno účtárnou Zemského úřadu, že ústav jest, pokud jde o hospodářskou stránku, v naprostém pořádku. Že ústav činí objednávky nad povolené dotace, resp. příjmy ústavní, nebylo zde nic známo, ježto zodpovědnost v první řadě za objednávky má přednost každého ústavu, který o nákup mimořádných potřeb má zažádati k ministerstvu školství a národní osvěty prostřednictvím Zemského úřadu a teprve po daném souhlasu přikročiti k jejich nákupu. Postup tento nebyl však v tomto případě zachován. Konečně připomínám, že poslední revize ústavu byla Zemským úřadem konána v roce 1932, kdy bylo vše shledáno v pořádku, kdežto větší nákupy děly se teprve od roku 1933, jak tomu nasvědčují nezaplacené účty.“¹²¹

Mukovo shrnutí hned také naznačuje, co zemské revizory nejvíce popudilo: ústav po léta pružně hospodařil ve své režii. Státní byrokracie by si sice zpětně teoreticky přála, aby každý jednotlivý nákup chemikálií, provedený nad úroveň miniaturní státní dotace,

vyúčtovány. ... Podepsaným dotázání, mimo chemický ústav působící odborníci ujišťují, že se u jednotlivých docentů skutečně pracuje s velmi vzácnými výchozími materiály a že pro tyto vědecky mimořádně cenné výzkumy je možno použít peněžní sumy považovat za přiměřené. ... V těchto docentových zprávách bylo názorně vyličen, jak došlo k založení zmíněných doktorandských pokladen a dále že výše příspěvků byla od konce roku 1934 v některých případech určována podle sociálních kritérií. Není dále bez zajímavosti, že dle sdělení dvou docentů byla z těchto peněz placena prádlena, poplatky za telefon a mnohdy byla přes dr. Hallu převáděna i jistá taxa pro některé chudé doktorandy.“

¹²¹ Srovnej: Tk XIV. 4281/36, fol. 12. Poslední věta protokolu jasně naznačuje, že hlavním zájmem revizora bylo za každou cenu očistit kontrolory Zemského úřadu, kteří ani při revizi roku 1932, ani později až do udání z konce roku 1935 nepřišli při kontrolách účtů na žádné nesrovnalosti a vystavovali ústavu absolutorium. Sama skutečnost, že řada nezaplacených účtů sahala do roku 1933, přece ještě nic neříkala o tom, jaká obecná praxe vládla v ústavu před tím. Již trestní oznámení, podané 7. 5. 1936, zcela samozřejmě počítalo s podstatně delší dobou provozování neřádného finančního hospodaření.

byl projednáván až na ministerské úrovni, ale dokud nedošlo ke skandálnímu odhalení Hallovy zpronevěry, byla tatáž byrokracie v podstatě ráda, že tento ohromný, neproduktivní, výuku i výzkum brzdící a v jádře zbytečný koloběh žádostí a povolenek nemusí provozovat a (podobně jako prof. Meyer) zavírala nad situací velkoryse oči. Nyní zřejmě padla na všechny zúčastněné univerzitní i zemské instance hrůza, komu připadne jaký díl právní i finanční zodpovědnosti.

Výsledkem revizního šetření bylo trestní oznámení na neznámého pachatele pro zpronevěru, podané 7. května 1936 Zemským úřadem v Praze Státnímu zastupitelství v Praze. Podstatou podání bylo, že při revizi, provedené děkanem Pollakem se ukázalo, že „příjem z laboratorních tax činil v posledních 5 letech ročně průměrně 120 000 Kč,¹²² ale dle vyúčtování, jež přednosta tohoto ústavu ročně zemskému úřadu předkládal, jest vykázán a vyúčtován příjem laboratorních tax pouze 14 000 Kč ročně. Podle přiloženého přehledného sestavení příjmů a vydání ústavu v letech 1931/32 až 1935/zimní běh činí výše nevyúčtovaných přijatých laboratorních tax částku 471 030 Kč, resp. vzhledem k nalezeným zaplaceným účtům per 86 707 Kč 60 h částku 384 322 Kč 40 h.“¹²³ „Za hospodářství jakož i za celé vedení v chemickém ústavu byl zodpovědným prof. Mayer (sic!). Kdo zpronevěry v ústavě páchal, revisí zjištěno nebylo, neboť prof Mayer (sic!) říkal, že o věci nic neví, že vše vedl dr. Halla a ten je mrtev.“¹²⁴

Vyšetřování vedené ve věci Hallovy smrti bylo záhy zastaveno, vyšetřování zpronevěry probíhalo až do léta 1936 a ve spisu krajského soudu v Praze ho máme dokumentováno řadou protokolů a sérií podrobných zpětných analýz učebních a laboratorních výkonů a tedy i příjmů a vydání ústavu za období deset let zpět. Protokoly byly vedeny česky a jen zcela výjimečně zjistíme náznaky, že výsledky byly původně vedeny v němčině a následně překládány do češtiny, resp. že protokolované výpovědi byly rovnou zaznamenávány v češtině, a to i v případech, kdy pak byly protokoly podepisovány osobami, češtiny zřejmě neznalými (Meyer, Pollak).¹²⁵

Prof. Meyer trval na tom, že hospodářskou správu chemické laboratoře vedl reálně Halla, zároveň ale opakovaně vyjádřil loyální přesvědčení, že Halla nic nezpronevěřil, tedy (ovšem nevyřčeně), že ohromné diference v účtech jsou výsledkem jen po léta na ústavu panujícího fatálního finančního nepořádku, nikoliv však úmyslného trestného činu.¹²⁶ To ovšem padalo na jeho ředitelskou zodpovědnost. Meyer však také opakovaně vysvětloval, že reálně lze dohledat výši skutečných – podstatně vyšších než vyšetřováním jen na bázi nezaplacených účtů dosud určených – výdajů, oprávněně učiněných ve prospěch ústavu. Při protokolárním výslechu 4. května 1936 tak prof. Meyer na otázku „Jak

¹²² Pollak sám odhadoval roční příjmy ústavu v dílčích protokolech na něco více než 100 000 Kč.

¹²³ Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 2. Suma nezaplacených, z rozpočtu MŠaNO v letech 1937 a 1938 vyrovnaných pohledávek dodavatelů ústavu činila 122 295 Kč. Do jaké míry byly tyto pohledávky započteny do zmíněného vyúčtování nelze z dochovaného materiálu přesně určit. Srovnej vyjádření Nejvyššího účetního kontrolního úřadu Republiky československé z 28. března 1939 v této věci v rámci odvolacích řízení Hanse Meyera – ZÚ 274/6, fol. 70.

¹²⁴ Výslech E. Wernera 3. června 1936, in: Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 19.

¹²⁵ Výjimku tvoří dvojjazyčný protokol ze 4. května 1936 s Meyerovými výpověďmi, paralelně zapsanými česky a německy. Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 13–14.

¹²⁶ Tak v protokolu z 27. června 1936 (spis Tk XIV. 4281/36, fol. 27, 28) Meyer uvedl: „Od roku 1912 byl jsem až do ledna 1936 přednostou chemické laboratoře přírodovědecké fakulty německé university a vedl i správu hospodářskou. Pro skutečné vedení byl zaměstnán Dr. Halla, a to asi od převratu. On též vybíral taxy laboratorní a z nich pak platil účty na potřeby laboratoře. Některé objednávky, pokud mi je ovšem překládal, jsem podepisoval já, účty však platil jen Halla. Od něho jsem nikdy žádné peníze nedostal. ... jsem přesvědčen, že nic nezpronevěřil.“

bylo použito ročního rozdílu vypočteného úctárnou zemského úřadu,¹²⁷ tj. 86 000 Kč přibližně“ sdělil: „Tohoto rozdílu bylo použito na potřeby ústavu, posluchačů a asistentů a psací síly. Posledně uvedená obdržela měsíčně Kč 500,–.¹²⁸ Dotace obnášela dříve 60 000 Kč a pro praktikum lékařské 15 000 Kč a obnáší nyní od 1934 30 000 Kč a 5000 Kč ročně. ... Podle mého příkazu měl dr. Halla vybraných tax použití k okamžitému zaplacení došlých účtů a nevyúčtoval je se mnou. A jen když mu zbyla větší peněžitá částka, uložil tuto přechodně do pokladny ústavu. Pokladní klíč měl pouze dr. Halla.“¹²⁹

I když byl případ 12. května 1936 předložen státnímu zastupitelství (další šetření běželo až do léta 1936), nedošlo zřejmě k jeho soudnímu projednávání. Pachatel – Ottokar Halla – byl mrtev. Zodpovědný přednosta ústavu evidentně nebyl zapleten do jeho zprohnutí a byl „pouze“ coby státní úředník zodpovědný za nedostatečně vykonávaný dozor nad výběrem a odevzdáváním vybraných tax státu. Proti němu bylo tedy Zemským úřadem v Praze zahájeno administrativně disciplinární řízení za náhradu škody. Ta byla – s oporou v předběžném dobrozdání komisařů E. Wernera a V. Muka – s jistou „velkorysostí“ určena na 384 322,40 Kč jako rozdíl maximální možné (dle počtu zapsaných studentů určené) výše vybraných tax za poslední čtyři akademické roky a mezi výší vydání, doloženou dochovanými zaplacenými účty. Vyšetřování, úvahy nad možnostmi řešení případu i objasňování odlišných stanovisek zainteresovaných institucí (mj. disciplinární komise pro vysokoškolské profesory Německé univerzity, později za okupace zastupovaná profesorem právnické fakulty Franzem Laufke) ovšem případ protahovaly. Akta případu putovala (a ztrácela se) mezi nimi: dnes máme k dispozici vlastně jen sbírku opisů a výpisů, které se dochovaly v ZÚ.¹³⁰

Ministerstvo školství rozhodlo již 14. března 1937 a uložilo ZÚ v Praze, aby proti prof. Meyerovi s ohledem na „státní správě vzniklou škodu opominutím povinné péče“ vydal podle dekretů dvorské kanceláře z let 1834 a 1841 „administrativní nález na náhradu přesně a nesporně zjištěné škody“. Srážky z Meyerovy penze měly být stanoveny ve výši exekučně zabavitelné kvóty.¹³¹ Tuto kvótu téhož dne (telefonicky) pro účely ZÚ

¹²⁷ Z kontextu vyplývá, že úctárna Zemského úřadu vzala za základ zhruba 100 000 Kč příjmů z tax ročně a od nich odpočetla 14 000 Kč odvodu státu. Tim vznikla položka 86 000 Kč, o jejíž objasnění nyní šlo.

¹²⁸ Připomeňme, že touto „psací silou“ byla Dr. Hermine Mathiowetz, narozená 13. 4. 1907 ve Štodu, která u Meyera v roce 1930/31 obhájila disertaci *Über 4-Bromphthalsäure und Derivate und über Halogen-Chininzarine* a která tímto způsobem – v době vrcholící hospodářské krize – získala alespoň malé „postdoktorandské stipendium“. Srovnej M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 166.

¹²⁹ Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 13.

¹³⁰ Podací protokol rektorátu Německé univerzity z roku 1938, uložený v Archivu UK, obsahuje následující záznam: pod číslem 557: „7. 4. Prof. dr. Hans Meyer – Disziplinarangelegenheit. 13. 5. Landesbehörde in Prag 10. 5. 38: 3 – 2084/1 ai 38 Administrativverkenntnis, womit Prof. Meyer zum Ersatz des Schadens von Kč 384.322,40 durch vollkommene Einstellung der Pension verurteilt wird. 17. 6. Kreisstrafgericht Pankráč von 1.6.38 te Pd XXXIII – 1839/2 ai 36 ersucht um Zusendung des Aktes Pk XIV – 4281/36.“ A pod číslem 977/39: „10. II. Polizeidirektion Prag von 2. II. 39 te 162.233 Mitteilung, daß sich die Akte bei der Staatsanwaltschaft befinden.“ Ve Státním oblastním archivu Praha, kam zmíněné soudní či prokuratorsní fondy přislušejí, nebyla v roce 2009 zmíněná akta nalezena.

¹³¹ ZÚ v Praze vzal 30. 3. 1937 pod číslem 274/6, odd. 11 na vědomí administrativní nález ministerstva školství: „Ministerstvo školství a národní osvěty svým výnosem ze dne 14. března 1937 č.j. 30369/37–IV/1 sdělilo, poněvadž dosavadní zdejší šetření a protokolární výpověď profesora Dra. Meyera ze dne 4. května 1936 přinejmenším prokázaly, že profesora (!) Dr. Meyer jako zodpovědný přednosta ústavu hospodářství ústavu, pokud šlo o laboratorní taxy, vůbec nevedl a ani nekontroloval, zavínil profesor Meyer státní správě vzniklou škodu opomenutím povinné péče. Proto se ukládá tamnímu úřadu, aby proti jmenovanému vydal podle dekretu dv. kanceláře z 1. prosince 1834 Sb. z. s. čís. 2675 vydaného na základě cis. rozhodnutí ze dne 8. srpna 1834 a dv. dekretu ze dne 16. srpna 1841 Sb. z. s. čís. 555 vydaného na základě cis. rozhodnutí ze dne 10. srpna 1841 administrativní nález na náhradu přesně a nesporně zjištěné škody. Srážky z odpočívání platů jmenovaného jest stanoviti ve výši exekučně zabavitelné kvóty těchto. O učiněném opatření jest svého času podati mšanu zpravu.“

definoval tajemník zemského finančního ředitelství Boček na jednu třetinu výše Meyerovy penze, tedy 1833 korun měsíčně.¹³² Tento výměr ovšem nenalezl souhlas na účetním oddělení ZÚ, které iniciovalo rozhodnutí ZÚ z 10. května 1938,¹³³ které prof. Meyerovi s platností od 1. června 1938 odebíralo celý jeho „odpočivný plat“ ve výši 4345 Kč měsíčně.¹³⁴ Hans Meyer, který nikdy nezpochybnil svoji zodpovědnost za finanční katastrofu ústavu a nikdy se nepokusil zprostit se své zodpovědnosti, se ovšem v této situaci důrazně ohradil úředně věcným rozbořem, podaným u ZÚ, proti děkanátem německé přírodovědné fakulty spočtené a vykázané ideální výši tax, resp. poplatků, které měly být v jeho posledních ředitelských letech přijaty a převedeny státu. Následně se obrátil o pomoc na advokáta (byl jím novoměstský JUDr. Ewald Stein) a odvolal se proti svému „úplnému ozebračení“: „Jest přece nezákonné škrtnutí celého odpočivného platu, protože by bylo nejvýše možno učiniti poměrnou srážku tak, abych mohl poskytovat sobě i své rodině rádnou výživu“.¹³⁵

Pro Hanse Meyera to byla po všech stránkách zoufalá doba. Je třeba reálně vycházet z toho, že zdůvodnění jeho žádosti o penzionování mj. špatným zdravotním stavem nebylo jen formálním obratem a že byl opravdu nemocen. Z dokumentů závěru jeho života je zřejmé, že dlouhodobě trpěl cukrovkou, kterou šoky roku 1936 a 1937 jistě významně zhoršily. Prof. Meyer ale mohl mít i další zdravotní problémy. Když procházíme přehled jeho studií, vidíme, že po léta pracoval s látkami, které byly velmi nebezpečné, především silně karcinogenní. Dobové bezpečnostně hygienické předpisy, resp. technická opatření v laboratoři nemohly experimentálního chemika před jejich působením dostatečně ochránit. Věk přes pětadesát let platil nadto ve 30. letech za již velmi pokročilý.¹³⁶

Meyer jistě nebyl tak optimistický, že by zabezpečení sebe i své rodiny ponechal jen na výplatě státní penze. Svě úspory ukládal do cenných papírů německých chemických a strojních firem, které měl deponovány ve frankfurtské bance Deutsche Effekten – und Wechsel-Bank. Jejich nominální cena činila v červnu 1938 celkem 11 937 říšských marek.¹³⁷ Potíž spočívala v tom, že za aktuálních politických poměrů tyto cenné papíry Meyerovi nepřinášely žádný zisk a zřejmě je nebylo ani možno prodat. Z dalšího majetku Meyer přiznával jen podíl ve výši 3,5 % na vile v Pelléově ulici (roku 1917 byla její hodnota odhadnuta na 117 000 korun), přičemž údaje se různí (Meyerovo vlastní prohlášení versus zpráva policejního ředitelství), získával-li z něj roku 1938 celkem 300 nebo 890 korun ročního výnosu. Může jít i o to, že majiteli dalších podílů na domu mohli být příslušníci Meyerovy rodiny a že tedy šlo o celkový výnos, v každém případě příliš nízký na to, aby z něj bylo možno vyžít.

Můžeme jen spekulovat o tom, zda a jaké příjmy měl Hans Meyer z prodeje svých vysoce úspěšných knih. Víme sice, že šlo o publikace značně drahé (kupříkladu třetí, dvojsvazkový díl jeho Učebnice organicko-chemické metodiky z roku 1940 stál 177 říšských marek v brožované a 182 ve vázané podobě), akademickými odborníky, fakultními

¹³² ZÚ 274/6, fol. 18.

¹³³ ZÚ čj. 2084/1 z r. 1938 oddělení 11.

¹³⁴ Jak a kdy došlo k jeho snížení z původních 5500 Kč, nelze ze spisů zjistit.

¹³⁵ ZÚ 274/6, fol. 49–53. České, Meyerem na ZÚ osobně podané odvolání z 28. května 1938.

¹³⁶ Ve 30. letech činila „naděje na dožití“ dítěte, které zdárně překonalo období tehdy fatálně nebezpečných kojenčkových a dětských nemocí a dosáhlo věku pěti let, průměrně 61 dalších roků života, tedy až do věku 66 let. Když se Hans Meyer narodil, tedy v roce 1871 mělo pětileté dítě naději dožít se jen věku 55 let. Osob starších 69 let žila ve 30. letech v českých zemích jen 4 % populace – především to byly ženy. Srovnej Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 396, 399.

¹³⁷ Srovnej jeho dopis ZÚ v Praze ze dne 16. června 1938, ZÚ 274/6, fol. 56.

a univerzitními knihovnami celého euroamerického světa kupované a žádané i chemickými laboratořemi. Co, kolik a kterými cestami na honorářích nebo tantiémách přišlo Hansi Meyerovi, ovšem nevíme.

Je též na místě položit si otázku, proč ZÚ tak sveřepě trval na exemplárním potrestání, resp. existenčním zničení významného a respektovaného vědce, a proč prof. Meyer nikde nenašel – nikoliv exkulpující, nýbrž trest na únosnou míru zmírňující – přímluvu, a to v případě, který ani nedospěl k soudnímu projednání. Roli tu jistě na všech úrovních hrála především skutečnost, že Hallou zpronevěřená, či Meyerovou nedbalostí státu (údajně nebo z větší či menší části reálně) ušlá suma byla tak ohromná. A neméně pohoršení vyvolávala skutečnost, že se v době, kdy v důsledku krize všichni museli zoufale šetřit, na chemickém ústavu „rozhazovalo“, i když šlo „jen“ o byrokraticky nebrzděný nákup materiálu, potřebného pro výuku a výzkum.

Německá univerzita se přitom samozřejmě mohla obávat, že státní orgány shledají vinnou a finančně zodpovědnou také její kvesturu nebo ústavu a fakultě nadřízené orgány univerzitní samosprávy, které samozřejmě více či méně věděly o uvolněných formách finančního úřadování na chemickém ústavu a přesto nezasahovaly. Německá univerzita byla v té době již výrazně protičesky zpolitizovaná, svižně tu probíhala nacifikace studentů i učitelů, právě v těchto letech byla z jejích fakult vtlačována většina židovských studentů.¹³⁸ Německá univerzita hrála v Praze roli intelektuálního nacionálně německého, protirepublikového centra, byla tak (jako celek i v podobě jejích reprezentantů) veřejností vnímána a stávala se i vděčným cílem iritovaného zájmu československých státních orgánů. Finanční skandál byl přesně tím, co její vedení v té chvíli opravdu nepotřebovalo. Posunout veškerou zodpovědnost na mimo univerzitu již stojícího profesora Meyera proto nejspíše vyhovovalo všem zainteresovaným univerzitním kruhům. Chybí jakékoliv náznaky, že by penzionovaného profesora Meyera nějak solidárně podpořili alespoň jeho žáci, bývalí asistenti, resp. kolegové z ústavu. Ti ostatně již většinou cílevědomě kráčeli vstříc nacistické epoše a věděli, že zdůrazňovat nějak své vazby s profesorem, jehož židovský původ a přátelský okruh zřejmě nebyl tajemstvím, by jim v příští kariéře neprospělo.

Závist nebo přinejmenším absence solidarity zřejmě panovala i uvnitř fakulty. Důvod si uvědomíme, když vezmeme do rukou žádost, kterou nově nastoupivší děkan přírodovědné fakulty Pollak v září 1936 adresoval ministerstvu školství ve věci naléhavé potřeby nového psacího stroje pro děkanát. Podrobný popis stavu 16 let starého, „vymláčeného“ a celkově opotřebovaného stroje, na kterém již nebylo možno psát předlohy pro rozmnožování ani vyhotovovat pro úřad potřebné počty průklepů, je spojen s prosbou, aby – až ministerstvo fakultě přidělí nový stroj – mohl poté i onen starý zůstat fakultě a děkanát tak napříště disponoval hned dvěma těmito technicko byrokratickými vzácnostmi.¹³⁹ Ministerstvo poté, co hospodářská správa vysokých škol v Praze prozkoumala podáním

¹³⁸ K nacifikaci, resp. arisaci starobylé, převážně židovské Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag v této době srovnej: Josef ČERMÁK, *Das Kultur- und Vereinsleben der Prager Studenten. Die Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag, brücken*. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei, Neue Folge 9–10, 2001–2002, s. 107–190, zde s. 171n. K vymizení většiny židovských studentů z Německé univerzity již před krizí roku 1938 srovnej: Jiří PEŠEK, *Prager jüdische Studenten am Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Juristen 1937/38*, in: Marek Nekula – Walter Koschmal (Hgg.), *Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identitäten in Böhmen 1800–1945*, München 2006, s. 65–72.

¹³⁹ NA Praha, MŠaNO, sig. 4 II 5 B 1, čj. 126 584/1936, nestránkováno.

tematizovanou problematiku a úředně ohledala stav psacího stroje, resp. potvrdila správnost děkanova posudku, rozhodlo kladně. Byla provedena poptávka, v níž s ohledem na vládní nařízení z r. 1920 o preferenci domácích výrobců proti cizím zvítězil stroj „Remington-16Zet“ Čsl. Zbrojovky Brno v ceně 3100 korun proti o 300 Kč. levnějšímu stroji „Wag“ v Praze usledlé německé firmy Haman. K 15. březnu 1937, tedy půl roku od podání žádosti, pak mohl být děkanátu nový psací stroj opravdu dodán. Všichni, kdo trvale zažívali tuto byrokratickou každodennost, museli zmírat závistí vůči chemikům, požívajícím výsad flexibility...

Je třeba položit si otázku, zda a do jaké míry nečekaný Meyerův odchod do penze ovlivnil práci jeho ústavu. Srovnáme-li frekvenci doktorandů ústavu za posledních pět let Meyerovy éry s následnými třemi roky do počátku 2. světové války, pak vidíme pokles z ročního průměru 30 disertací na 18, přičemž úbytek byl patrný zejména na poli organické a analytické chemie, případně metodologie. Nezměněna zůstala vlastně jen výkonnost Konrádem Bernhauerem vedeného oddělení biochemie. Meyerův odchod, až po dvou, reálně po třech letech kompenzovaný povoláním prof. Ernsta Waldschmidt-Leitze z DTH do čela chemického ústavu, vyvolal též – ovšem krátkodobě – výkyvy ve výuce chemie pro lékaře. Těžko říci, jak se jeho odchod dlouhodoběji odrazil ve vědecké produktivitě pracovníků ústavu a v kvalitě jejich prací. Zde jistě působila i nemalá setrvačnost práce Meyerova dobře založeného a tematicky diferencovaného týmu. To, co mohlo docentům i doktorandům trpce chybět, bylo poradenství eminentního starého znalce široké organické problematiky, a možná (uvážíme-li paralely se stavem vybavení ústavu fyzikální chemie), náhle chyběla i jeho soukromá knihovna. O tom však nemáme bližších informací.

Střední Evropa se hroutila pod tlakem nacistického Německa, Československo zoufale a marně bojovalo o svoji existenci, ale ani Hans Meyer se roku 1938 nevzdával. Nabídl státu své frankfurtské cenné papíry jako zástavu (československé finanční orgány odhadovaly jejich cenu na asi 120 000 Kč, sám Meyer byl skeptičtější a podle kolísajícího kursu odhadoval jejich cenu na 50 000–90 000 Kč), bude-li mu vypláceno alespoň existenční minimum jeho penze. Operace, k níž se zřejmě někteří úředníci ZÚ stavěli pozitivně, však v létě 1938 již nestačila proběhnout nebo ji zablokovaly říšskoněmecké státní orgány. Do jaké míry byla v této chvíli Meyerova sociální situace skutečně fatální, nelze ovšem říci jednoznačně. Zkušební advokáti oné doby samozřejmě dokázali klientům poradit, jak zatajit část majetku. A dali si to samozřejmě zaplatit – Meyer roku 1938 již úředně vykazoval ohromné dluhy. Symptomatické je ale i to, že přitom v dochovaných dokumentech není nikde zmínka o pokusu státních orgánů získat alespoň část dané sumy exekucí na movitosti nebo nemovitosti. Meyer byl přitom známý sběratel umění... Nejspíše tu hrála podstatnou roli skutečnost, že celý případ neprocházel před soudními instancemi, nýbrž byl pečlivě udržován v rámci disciplinárního řízení a administrativních opatření MŠaNO a ZÚ.

Od 1. června 1938 nebo snad definitivně od konce října onoho roku přestala být prof. Meyerovi vyplácena (již dříve na 4200 Kč měsíčně zkrácená) penze.¹⁴⁰ Hans Meyer proto počátkem roku 1939 požádal ZÚ o udělení příspěvku na výživu s tím, že „jest ženat a otcem tří dospělých dětí, které mají vlastní domácnosti a rodiny a rodiče plně podporo-

¹⁴⁰ Srovnej rozpor mezi přípisem Policejního ředitelství Praha z 27. ledna 1939, adresovaného ZÚ Praha ohledně výnosu 2084/6 z r. 1938 odd. II (NA Praha, PR Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, k. 8601, M 315/4 Mayer Jan prof. 1871, fol 34.) a dopisu Zemského finančního ředitelství v Praze č.j. VII 17804/1939 ze 30. září 1939 (NA Praha, MŠaNO, sig. 4 II 5).

vati nemohou.¹⁴¹ Žadatel žije z půjček u příbuzných, poněvadž hotového kapitálu nemá a jeho dluhy dostoupily výše 30 000 Kč.¹⁴² Znamená to pravděpodobně, že Hanse Meyera v této době přes své nucené pensionování na vídeňské univerzitě v roce 1938 a přes odchod z vedení ústavu pro výzkum radia i vystěhování z rodné Vídně do ústraní v Bad Ischl podporoval bratr Stefan.

Hroutil se svět, zaniklo Československo, Meyerova argumentace měla však za těchto okolností u – nyní již protektorátních – úřadů přece jen jistý úspěch. 9. června 1939 účetní oddělení ZÚ, s ohledem na výnos MŠaNO a na protokol sepsaný na ministerstvu s Meyerem 13. dubna 1939, akceptovalo jeho verzi propočtu příjmů z tax a snížilo dosavadní dlužnou sumu ze 471 030 na 248 400 Kč, tedy o více než 222 000 Kč. Zároveň ZÚ konečně uznal (od prvního dne vyšetřování Meyerem připomínanou) skutečnost, že ze státu neodvedených tax byla mj. od její promoce až do počátku roku 1936, tedy po 9 semestrů, placena ústavní písařka, dr. Mathiowetz, které bylo vyplaceno celkem 27 000 Kč. Celková suma, která po těchto operacích připadala na vrub nebohého prof. Meyera se tak snížila na 134 692,40 protektorátních korun, tedy na méně než na třetinu původního obnosu.¹⁴³ Hans Meyer již měl z této sumy ve chvíli citovaného rozhodnutí splaceno 21 725 korun, takže vlastně zbývalo doplatit sumu menší, než byl dvojnásobek jeho původně určené roční profesorské penze. Čistě teoreticky měl tedy Hans Meyer být na jaře 1941 prost všech závazků vůči státu a mohl opět začít klidný život penzisty.

Katastrofa II.

Dějiny však nečekaly. Již pomnichovský podzim 1938 přinesl antisemitské čistky, nucená penzionování neárijských (nebo s židovským partnerem sezdáných!) státních zaměstnanců, podzim 1939 pak i zastavení výplaty penzí osobám zařazeným do norimberskými zákony definované kategorie „židovského původu“. Manželé Meyerovi (a s nimi patrně i Meyerův syn Gerhard, který po studiích nějakou dobu pracoval u firmy Baťa ve Zlíně a návazně v Brně, aby se ale roku 1931 vrátil do otcovského domu) bydleli v prvních letech protektorátu v Pelléově ulici. Kdy přesně gestapo zabavilo Meyerovy sbírky, nelze říci. Nejpozději v červenci 1941 se ale Meyerovi museli ze svého atraktivního obydlí v nacisty preferované vilové čtvrti stěhovat jako podnájemníci k Alici Beck do novoměstské Žitné ulice 1633/47, tedy na roh Mezibranské ulice, vlastně jen kousek od místa, kde Meyer před více než čtyřmi desetiletími začínal s malými dětmi rodinný život.¹⁴⁴

Odtud také byli Meyerovi 20. června (odhlášení z bytu až 21. srpna) 1942 posláni transportem AAe do ghetta Terezín.¹⁴⁵ Zde byl Hans Meyer umístěn do objektu I. 126,

¹⁴¹ Vedle synů Gerharda a Herberta přicházela v úvahu ještě dcera Herta, soukromá úřednice, roku 1936 vdaná za Ing. Arnošta Tumsenga, příslušného do Opavy. Srovnej údaj pražské konskripce obyvatelstva, karta na jméno Mayer Jan, rubrika „dcera“.

¹⁴² Srovnej přípis Policejního ředitelství Praha, viz pozn. 139.

¹⁴³ Asi je na místě položit si otázku, čím to bylo dáno, že české – nyní protektorátní – úřady najednou projevily tolik pochopení ve věcech, vůči nimž po tři léta zůstávaly svezepě hluché? Uvědomil si snad někdo, že ten starý nemocný muž, který bojuje o zbytek svého sociálního zajištění, není exemplární reprezentant protičeské Německé univerzity, ale židovská oběť nacistických předpisů? Anebo naopak nyní, po okupaci, převážila česká úřednická opatrnost vůči „Němci z vyšších kruhů“? Těžko soudit.

¹⁴⁴ Evidenční karta v dokumentaci Terezínských iniciativy ke jménu Dr. Meyer Johann, kde je záznam o nahlášení změny bydliště k 29. 7. 1941.

¹⁴⁵ Srovnej Miroslav KARNÝ a kol., *Terezínská pamětní kniha*, I, Praha 1995, s. 631, kde je Hans Meyer evidován jako: „Meyer Hanuš Dr. (31. 3. 1871 – 28. 11. 1942)“.

místnost č. 3 a kupodivu evidován jako „lékař a universitní profesor“. ¹⁴⁶ Jednasedmdesátiletý vědec, zápasící již s pokročilým diabetem, byl v té době asi v zoufalém stavu. V listopadu mu v terezínském nemocnici dr. Erich Springer musel amputovat nohu, vysoko zachvácenou gangrénou. 28. listopadu pak Hans Meyer zemřel na srdeční slabost. Patrně se již nedozvěděl, že jeho mladší syn, třiatřicetiletý, ženatý botanik dr. Herbert Meyer, odeslaný 26. října 1941 s transportem C z Prahy do Lodže, zemřel tamtéž o šest neděl dříve než jeho otec, 16. října 1942. ¹⁴⁷ Alice Meyerová utrpení ghetta přežila a dočkala se v Terezíně osvobození. ¹⁴⁸ Co ji očekávalo po návratu jako osobu národnosti německé, zatím našim výzkumem nebylo možno zjistit. ¹⁴⁹

Ličení pro Hanse Meyera a jeho rodinu krajně traumatických událostí let 1936–1942 nás odvedlo od chemie. Je fascinující, že v době tak existenčně těžké a psychicky zatěžující prof. Meyer nerezignoval na vědeckou činnost. ¹⁵⁰ Naopak, bylo to snad právě vědecké úsilí coby nutná kompenzace „světských ústrků“, co snad Hanse Meyera i jeho manželku drželo v této době zániku srozumitelného světa při životě. Meyer připravil (nebo snad společně s manželkou připravili) do tisku definitivní – šesté – vydání „Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik“. Dílo vyšlo v šesti svazcích v letech 1938–1940 ve vídeňském Springerově nakladatelství. Jako poslední byly vydány dva tlusté svazky třetího dílu věnované syntézám heterocyklů.

Dne 5. září 1941 (to už byli Meyerovi nacisty vysídleni z bubenečské vily do podnájmu v Žitné) se pak ve vídeňských „Österreichische Chemiker-Zeitung“ na tuto knihu objevila zdrženlivá, ale věcná a v jádře kladná recenze z pera profesora organické chemie na vídeňské univerzitě, Friedricha Wessely von Karnegg. Je vysoce nepravděpodobné, že by Wessely nevěděl, že slavný a bezmála až do konce 30. let často do Vídně na návštěvy zajíždějící chemik, nadto bratr recenzentova kolegy, nedávno z rasových důvodů penzionovaného vídeňského profesora Stefana Meyera, je dle aktuálně platných norimberských zákonů „žid“ (resp. „židovský míšenec prvního stupně“) a že by se tedy o jeho práci nemělo psát – a už zcela jistě ne kladně. ¹⁵¹ Přesto Wessely zakončil recenzi slovy: „Vyčerpávající podchycení všech heterocyklických vazeb kniha nenabízí, a tak bude čtenář podle svého zaměření považovat některé zde obsažené vazby za přebytečné, zatímco jiné bude zase postrádat coby chybějící. O hodnotě knihy se ale je přesto třeba vyjádřit pozitivně. Umožní svému držiteli informovat se o možnostech zobrazení nejvýznamnějších heterocyklických vazeb.“ ¹⁵²

¹⁴⁶ Srovnej: Ghetto Theresienstadt. Der Ältestenrat. Todesfallanzeige 234. Sterbematr. 13 234. Dokumentace Terezínská iniciativa.

¹⁴⁷ Srovnej údaj pražské konskripce obyvatelstva, karta na jméno Mayer Jan, kde v rubrice „syn“ u Herbertova jména uvedeno: Prohlášen za mrtva dnem 26. IV. 1942 – okresní soud civilní pro vnitřní Prahu a M IV 2247/46, z 10. V. 1947 (IV. 11.11092/47). Srovnej též: M. KÁRNÝ a kol., *Terezínská pamětní kniha*, I, s. 111.

¹⁴⁸ Srovnej tamtéž, s. 637.

¹⁴⁹ Srovnej údaj pražské konskripce obyvatelstva, karta na jméno Mayer Jan, rubrika II, manželka: „Dr. Alice, rozená Hofmanová“ záznam: „Národnost německá“.

¹⁵⁰ F. PETRŮ – J. POKORNÝ, *Hans Meyer*, s. 1008, se mylně domnívají, že Hans Meyer dokončoval své dílo až v Terezíně: „Jeho uživatelé ani netušili, že mají v ruce svazky, které byly autorem připraveny k vydání už za jeho internace v táboře v Terezíně. ... Profesor Meyer na díle pracoval až do smrti. Jeho manželka se s nedokončeným rukopisem vrátila do Prahy v roce 1945.“ Z pouhé konfrontace dat vydání svazků a chronologie posledních let Meyerova života je zřejmé, že jde o nedorozumění. Nicméně je možné, že prof. Meyer, tak jako tisíce jiných, netušil, kam je nacisty odeslán, a vzal své – z povahy věci stále živé a v tomto smyslu nedokončené – životní dílo s sebou do Terezína v iluzi, že se jím tam bude moci dále zabývat.

¹⁵¹ Je možno klást si otázku, jak to, že zatímco prof. Stefan Meyer přežil válku v relativním klidu zátiší Bad Ischlu, jeho bratr a s ním přinejmenším některé jeho děti, padl za obětí holocaustu. Rozhodující roli při nacistickém posuzování Hanse Meyera zřejmě hrála skutečnost, že obě jeho manželky byly židovky.

¹⁵² Österreichische Chemiker-Zeitung 44, 1941, s. 211n.

Definitivní tečku za Meyerovou publikační činností, resp. svého druhu poklonu dílu starého chemika, pak rok po jeho smrti v terezínském ghettu učinilo nakladatelství Edwards Brothers v prominentním univerzitním městě Ann Arbor v americkém Michiganu. Vzhledem k tomu, že z nepřátelského, válčícího Německa již nebylo možno nakoupit Meyerovu „organickou metodiku“, vydalo roku 1943 její třetí, na tři tisíce stránek čítající, dvojsvazkový díl ve fototypicky reprodukované reedici.¹⁵³ Kniha vyšla německy – svým způsobem jako připomínka toho, že i ve válčící Americe chemici ještě uměli číst odbornou literaturu v jazyce chemické velmoci staré Evropy, v němčině.

Závěr

Prošli jsme životní pouť profesora Hanse Meyera, profesora pražské Německé univerzity, zajímavého střeoevropského intelektuála s židovským zázemím a v první polovině 20. století světově vynikajícího, v druhé polovině století však prakticky úplně zapomenutého organického chemika. Potvrzuje jeho biografie, která se nám stala tak trošku oknem do osudů pražské a vídeňské akademické chemie od konce 19. století až do nacistické okupace, teze Shulamith Volkov, zmíněné na počátku našeho textu? Spíše ne, rozhodně nikoliv v úplnosti. Hans Meyer patřil do různých (protichůdných?) kategorií: po čtvrt století působil jako uznávaný, v podstatě na poměrně úzký tematický segment oboru zaměřený, velmi úspěšný experimentální výzkumník, a přece světového věhlasu od počátku dosahoval právě jako široce vzdělaný a kulturně zainteresovaný „generalista“, metodik s dnes takřka nepředstavitelnou schopností obsáhnout, systematizovat a badatelské veřejnosti zpřístupnit celou jednu obrovskou oblast organické chemie. V pražském meziválečném prostředí přitom vlastně nic z toho nehrálo roli, když šlo do tuhého, byl prof. Meyer vnímán jen jako – neřádný – úředník. Měl by tedy v ideálním případě být zahrnut do panteonu velikánů chemické vědy hned dvakrát, ale není tam ani jednou.

Bývá zvykem zakončovat životopisy významných osobností připomenutím „druhého života“ jejich díla i osobní památky. U Hanse Meyera tento aspekt v podstatě odpadá, obě zmizelo v zapomnění! V roce 1947 vyšel ve vídeňských Österreichische Chemiker-Zeitung již výše citovaný, stručný, ale cenný a citlivý, Meyera vysoce hodnotící nekrolog z pera F. Böcka, který Meyera přirovnal k velikánům organické chemie Friedrichu Konradu Beilsteinovi a Ludwigu Gattermannovi a postavil Meyerův Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik na roveň jejich, ve světové organické chemii od poloviny 20. století za „bibli“ a „katechismus“ považovaným, základním dílům.¹⁵⁴

Tím se však nad památkou Hanse Meyera – až na také již zmíněnou, záslužnou byť i v detailu pohřichu nepřesnou připomínku v Chemických listech z roku 1973 – prakticky zavřely vody. Meyerovi nacismem okouzlení žáci, po válce osudem rozmeteni do všech

¹⁵³ Hans MEYER, *Synthese der Kohlenstoffverbindungen. Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik*, III/1 (Offene Ketten und Isocyclen), III/2 (Heterocyclen), Ann Arbor 1943 (foto-litografická reprodukce edice Wien 1938–1940).

¹⁵⁴ Friedrich Konrad BEILSTEIN (1838–1906) napsal *Handbuch der organischen Chemie*, Hamburg 1881. Jeho první vydání obsahovalo na 2200 stranách popis 1500 sloučenin, do roku 1999 se rozrostlo na 27 svazků a proměnilo se v Beilsteinovu databázi, spravovanou ústavem nesoucím jeho jméno. Ludwig GATTERMANN (1860–1920) publikoval roku 1894 *Die Praxis des Organischen Chemikers* – standardní příručku, jejíž nové edice dosáhly roku 1982 již 43. vydání.

koutů Německa, nepovažovali již za potřebné veřejně připomínat památku svého ghettoizací zavražděného židovského učitele. Pro většinu Čechů pak to byl jen jakýsi „Němec“ z nacistické Německé univerzity, po právu zrušené prezidentským dekretem roku 1945. Uvědomíme-li si, jak pozdě se začalo vzpomínat na pražské působení jiného „německého profesora“ – Alberta Einsteina – nemůže nás udivit, že mezi masou vynikajících a přesto zapomenutých německých nebo německo-židovských pražských učenců zůstal pozornosti později narozených skryt i Hans Meyer.¹⁵⁵

Jeho osobnost je stručně zachycena ve velkých německých i rakouských biograficko-lekikálních dílech, na rozdíl od právě uvedených velikanů chemie však vymizela z obecného povědomí oboru. Bylo to dáno asi především tím, že jeho monumentální příručka nenalezla (pokud možno institucionálního) pokračovatele, který by ji trvale aktualizoval, hlavně však tím, že se od nástupu elektroniky do chemických analýz na přelomu 50. a 60. let 20. století zásadně změnil způsob práce v oboru. Meyerovo, do nedávna za „nepostradatelnou výzbroj ... vědců, praktických odborníků i každého výzkumného pracoviště“ považované kompendium pracovních postupů organické chemie se poté stalo svým způsobem zbytečným.

Vedle Meyerových – pokrokem oboru antikvaných – knižních děl zůstalo v dlouhodobém povědomí oboru jen několik málo z jeho početných experimentálních prací, samozřejmě utopených v rychle rostoucí mase chemicko organické výzkumné produkce. Hans Meyer byl – v některých ohledech nejspíše od počátku své vědecké činnosti, v každém případě však naplno od konce I. světové války – vědcem především reflektujícím, pokoušejícím se překročit onu „objevitelskou“ či „dešifrační“ úroveň práce badatele na poli organické chemie směrem ke kritickému teoretizujícímu utřídění, systematizování a „zpřístupnění“ rychle rostoucí masy objevů a informací svého oboru. Toto nesmírně potřebné pojetí úkolu vědce jako svrchovaného kritického znalce, schopného hodnotit a strukturovaně hierarchizovat výsledky mezinárodního výzkumu, ale není v paradigmatu (post)moderní přírodovědy hodnoceno jako výkonově relevantní – nevyústí-li v nějakou systémově převratnou teorii. Snad právě tento hodnotový redukcionismus dnešních přírodních věd spolurčil i posmrtný osud velkého chemika, Johanna Leopolda Meyera, Vídeňáka rodem, Pražáka volbou i osudem.

Pro vymizení trvalého ohlasu Meyerových – typově bohatě diferencovaných – vynikajících vědeckých výsledků tedy hrála rozhodující (zničující) roli zásadní proměna celého oboru organické chemie v pozdních 50. a 60. letech. Ta „pohřbila“ jeho dílo jako neaktuální. Dějiny vědy však nelze naivně vnímat jen jako popis „vítězného tažení“ nezadržitelně se kumulujících inovací, jako lineárně pokračující pochod pokroku. Otto Gerhard Oexle již v polovině 90. let 20. století připomněl, že: „celá řada zásadních poznatků opakovaně upadá v zapomnění, stále znova jsou tematizovány otázky, jejichž nabízející se potenciál nebyl v minulosti vyčerpán. Dějiny vědy jsou vždy také dějinami ztrát poznání.“¹⁵⁶ A Joachim Radkau formuloval tutéž skutečnost pro oblast dějin techniky slovy: „V posledních staletích nepochybně existuje kontinuální nárůst technických znalostí a know-how – paralelně však, a to obvykle stranou pozornosti, běží procesy zapomínání.“¹⁵⁷

¹⁵⁵ Srovnej Jiří BIČÁK (ed.), *Einstein a Praha. K stému výročí narození Alberta Einsteina*, Praha 1979; Jan HAVRÁNEK, *Materiály k Einsteinovu pražskému působení v Archivu Univerzity Karlovy*, AUC-HUCP 20/1, 1980, s. 109–134.

¹⁵⁶ Otto Gerhard OEXLE, *Geschichte als Historische Kulturwissenschaft*, in: Wolfgang Hardtwig – Hans-Ulrich Wehler (Hgg.), *Kulturgeschichte heute*, Göttingen 1996, s. 14–40, zde s. 21.

¹⁵⁷ Joachim RADKAU, *Technik in Deutschland. Vom 18. Jahrhundert bis heute*, Frankfurt a. M. – New York 2008, s. 14.

Bibliografie knižních publikací Hanse (Johanna Leopolda) Meyera

(Vzhledem k minimálnímu výskytu Meyerových neněmeckých knižních publikací v ČR, resp. střední Evropě, nebylo možno ověřit většinu údajů internetových katalogů empiricky. Pro položky č. 8, 10, 14, 17 proto nejsou k dispozici úplné citace.)

- 1) Anleitung zur quantitativen Bestimmung der organischen Atomgruppen, Springer Verlag Berlin 1897, VII + 115 str.
- 2) Determination of Radicles in Carbon Compounds (autorizovaný překlad John Bishop Tingle), New York – London, J. Wiley & Sons – Chapman & Hall, 1899, IX + 133 str.
- 3) Determination of Radicles in Carbon Compounds (autorizovaný překlad J. B. Tingle), second edition rewritten, New York – London, J. Wiley & Sons – Chapman & Hall, 1903, XII + 162 str.
- 4) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen (...mit 164 ...Figuren), Julius Springer Verlag Berlin 1903, XXXXV + 700 str.
- 5) Guida pratica alla ricerca quantitativa dei complessi atomici esistenti nelle molecole dei corpi organici; traduzione italiana sulla 2. ed. tedesca ampliata e corretta [di] Luigi Mascarelli; con prefazione [di] Giacomo Ciamician, Torino, Unione tipografico-editrice 1906, XV + 198 str.
- 6) Determination of Radicles in Carbon Compounds (autorizovaný překlad J.B. Tingle) third edition rewritten, New York – London, J. Wiley & Sons – Chapman & Hall, 1908, XIV + 218 str.
- 7) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Zweite vermehrte und umgearbeitete Auflage, Julius Springer Verlag Berlin 1909, XXXXII + 1003 str.
- 8) Analiz i opredelenije organičeskich sojediněnij, nakladatelství, místo a rok vydání neznámo (Rusko před 1914)
- 9) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Dritte vermehrte und umgearbeitete Auflage, Julius Springer Verlag Berlin 1916, XXXX + 1056 str.
- 10) Analyse et détermination de la constitution des composés organiques, Paris s.d. (1925) traduit per Albin Michel
- 11) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Vierte vermehrte und umgearbeitete Auflage, Julius Springer Verlag Berlin 1922, XXXVI + 1191 str.
- 12) Böhmisches Porzellan und Steingut, Karl W. Hirsemann, Leipzig 1927, VI + 336 str. + obrazové přílohy
- 13) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Fünfte umgearbeitete Auflage (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 1), Julius Springer Verlag Berlin 1931, XIX + 709 str.
- 14) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen, J. Wiley & Sons: New York, 1931. (anglický titul knihy se nepodařilo zjistit).
- 15) Nachweis und Bestimmung organischer Verbindungen (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 2), Julius Springer Verlag Berlin 1933, XII + 426 str. + 11 obr.
- 16) Synthese der Kohlenstoffverbindungen. (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 3), Teil 1, in zwei Hälften, Offene Ketten und Isocyklen, Julius Springer Verlag Wien 1933, XVI + 1484 str.
- 17) Analiz i opredelenije organičeskich sojediněnij, Leningrad, Chimtëoret, 1937

- 18) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Sechste umgearbeitete Auflage (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 1), Julius Springer Verlag Wien 1938, XX + 886 str.
- 19) Synthese der Kohlenstoffverbindungen. (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 3), Teil 2 in zwei Hälften, Heterocyklen, Julius Springer Verlag Wien 1940, XXI + 1684 str.
- 20) Synthese der Kohlenstoffverbindungen. (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 3), Edwards Brothers Inc. Ann Arbor 1943 (Photo-lithoprint reproduction of Edition: Julius Springer Verlag Wien 1938–1940), XVI + 1484 + XXI + 1684 str.

JIŘÍ PEŠEK – DAVID ŠAMAN

Hans Meyer – die wichtigste Persönlichkeit des Fachbereichs Chemie an der Prager Deutschen Universität im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz beschäftigt sich mit dem Leben und Werk des langjährigen Direktors des Chemischen Instituts an der Prager Philosophischen, später Naturwissenschaftlichen Fakultät der Deutschen Universität, Hans Meyer. Da bisher über die Prager deutsche akademische Chemie nur wenig publiziert wurde, versuchen die Verfasser, den großen und international anerkannten Forscher und akademischen Lehrer in einem breiteren Kontext der Entwicklung seines Faches bzw. Instituts vorzustellen. Dies ist schon darum sinnvoll, weil die Chemie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts das größte und produktivste Fach unter den Naturwissenschaften in Prag war und eine beträchtliche Rolle auch bei der Ausbildung der Mediziner spielte.

Hans Meyer wurde 1871 in Wien in eine bildungsbürgerliche, halbjüdische Familie geboren, studierte an der Wiener Universität (mit Studienaufenthalten in Heidelberg und in Freiberg), wo er bei Hugo Weidel im Jahre 1894 im Bereich der organischen Chemie promovierte. Seine wissenschaftliche Laufbahn begann er als Assistent an der Wiener Technischen Hochschule. Bereits 1897 ging Meyer dann nach Prag an das Chemische Institut der Deutschen Universität als Adjunkt von Prof. Guido Goldschmiedt, wo er praktisch gleich habilitierte. Sein Buch „Anleitung zur quantitativen Bestimmung der organischen Atomgruppen“ von 1897 machte ihn international berühmt – bald schon erschienen eine amerikanische, eine italienische und eine russische Übersetzung, später folgten noch überarbeitete Neuauflagen in Berlin, New York und Leningrad.

Die wissenschaftlichen Erfolge Meyers, der 1904 außerordentlicher Professor wurde, lassen sich nicht nur an einer erstaunlich hohen Anzahl anerkannter, vor allem in den Wiener Zeitschriften publizierter Studien zu verschiedenen Feldern der Organik ablesen, sondern auch und vor allem an dem schon 1903 publizierten zweiten Buch: „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“. Dieses, auch in Frankreich und in den USA in Übersetzungen veröffentlichte Werk, wurde schließlich zu Meyers Lebenswerk: Insgesamt erschienen sechs, immer wieder grundsätzlich überarbeiteten und erweiterten Auflagen. Die sechste Auflage aus den Jahren 1938–40 hatte einen Umfang von insgesamt 4500 Seiten und gehörte für Jahrzehnte zu den wichtigsten Nachschlagewerken der euroamerikanischen Organik. Noch 1943 wurde das Buch in Ann Arbor phototypisch neu aufgelegt. Meyer war aber auch als Laborforscher sehr erfolgreich: Für seine Entdeckung der Säurechlorid-Herstellung erhielt er 1905 den Wiener Ignaz-Lieben-Preis, also den „österreichischen Nobel-Preis“. Im Jahre 1909 publizierte er als weltweit Erster über die Thermochromie der organischen Stoffe. Zu seinen weiteren berühmten Entdeckungen gehörte dann die Analyse der Mellitsäure oder seine Studie über die – später medizinisch enorm wichtigen – Hydrazide der Carboxylsäuren.

1908 wurde der fleißig und vielfältig dozierende Meyer schließlich zum Ordinarius an der Prager Deutschen Technischen Hochschule berufen; nach dem Abgang von Goldschmiedt nach Wien kehrte er aber schon 1911 zurück an die Universität und wurde Nachfolger seines einstigen Lehrers. Meyer baute die gute Basis, auf die Goldschmiedt die Prager deutsche Chemie in tatkräftiger Zusammenarbeit mit den Chemikern der Prager Deutschen TH gestellt hatte, weiter aus und dirigierte das Institut erfolgreich durch den Ersten Weltkrieg (1914/15 als Dekan der Fakultät). Zeitgleich publizierte er unaufhörlich zu einer breiten Palette von Themen, und zwar sehr oft gemeinsam mit seinen Mitarbeitern und Schülern. Es war für ihn typisch, dass er auch viel mit seinen

Schülerinnen veröffentlichte, was damals äußerst unüblich war. Die Begabteste unter ihnen, seine wissenschaftlich brillante Assistentin Alice Hofmann, heiratete er schließlich nach dem Tode seiner ersten Frau Otylie 1921. Er blieb also weiterhin durch Heirat im Prager deutsch-jüdischen Milieu verankert.

Das Kriegsende und die Gründung der Tschechoslowakei markieren einen tiefen Einschnitt in Meyers bisheriger Lebens- und Arbeitsweise: Nicht nur endete seine bisher florierende Zusammenarbeit mit der Wiener Universität abrupt, sondern er brauchte als nunmehr tschechoslowakischer Staatsbürger für die Reisen zu seinen Geschwistern nach Wien plötzlich einen Pass und eine staatliche Erlaubnis. Zudem veränderte sich offensichtlich auch die Prager wissenschaftliche Landschaft – hauptsächlich kam es gleich 1919 zu einem Ansturm der Studenten auf das Chemische Institut, was zu einer fast unvorstellbaren Arbeitsbelastung seines Direktors führte. Meyer minimalisierte unter diesen Umständen seine Laborforschung und konzentrierte sich auf eine systematische Weiterentwicklung seines Werkes über organische Verbindungen (wahrscheinlich mit der Hilfe seiner Frau, die das Chemische Institut den Gebräuchen der Zeit üblich nach der Heirat verlassen musste). Eine gute intellektuelle Kompensation für seinen Arbeitsstress fand er in der Sammlertätigkeit und Kunstgeschichtsforschung über das böhmische Porzellan und Steingut. Sein 1927 veröffentlichtes Buch über dieses Thema bleibt bis heute das Standardwerk auf diesem Felde.

Für das Institut und für das ganze Fach war es unheimlich wichtig, dass es Hans Meyer gelang, an der Schwelle der 1930er Jahre eine neue Gruppe seiner Schüler zu habilitieren und mit ihnen neue, spezialisierte Abteilungen im Institut zu besetzen. Nur so war es auch überhaupt möglich, die Masse der Naturwissenschaftler, Mediziner und Pharmazeuten, welche in Hunderten (!) jedes Semester Vorlesungen und Übungen bei Meyer absolvieren mussten, zu bewältigen und vor allem die in den Jahren der Weltwirtschaftskrise explodierende Menge an Doktoranden (in den 1930er Jahren durchschnittlich 27 Promotionen jährlich) zu betreuen. Es ist interessant, dass die Gruppe seiner Schüler, die sich um 1930 habilitierten, überwiegend aus „Nichtjuden“ bestand, während die meisten seiner früheren Assistenten jüdisch waren. Die Chemie wurde nämlich im 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts in Österreich als eine überwiegend „jüdische Wissenschaft“ betrachtet – in der Tat kann konstatiert werden, dass die meisten der großen akademischen Chemiker aus dem jüdischen Milieu stammten. Das änderte sich in der Zwischenkriegszeit beträchtlich: in Wien ebenso wie in Prag.

Die Krisenzeit brachte harte Sparmaßnahmen von Seiten des Bildungsministeriums mit sich. Um die wachsende Zahl der Studenten und Doktoranden trotzdem zu bewältigen, benutzte die Institutsleitung eigenwillig einen Teil der von den Studenten bezahlten Taxen für den Kauf von Chemikalien und die Ausstattung der Labore. Dies war eine der Bedingungen dafür, dass auch in dieser Zeit die wissenschaftliche Produktion des Instituts weiterhin beträchtlich blieb. Nachdem allerdings einer der Mitarbeiter einen Teil des Geldes veruntreut und bei der Entdeckung der Missstände Suizid verübt hatte, wurde diese Praxis Anfang des Jahres 1936 amtlich festgestellt und schließlich die gesamte Summe der dem Staat nicht ordentlich abgeführten Geldmittel dem – vorzeitig pensionierten und schwer zuckerkrank – Institutsvorstand Meyer zur Last gelegt. Zusätzlich verschärfte wurde diese Disziplinarmaßnahme 1938 durch die vollständige Beschlagnahme seiner Pension. Die großen akademischen und wissenschaftlichen Verdienste Meyers spielten bei der Behandlung dieses Falles offensichtlich keine mildernde Rolle.

Meyer, der zwar kein armer Mensch war, aber für die Hochschulbildung seiner vier Kinder ebenso wie für seine Forschungen, mindestens hinsichtlich der Literaturbeschaffung, hatte aufkommen müssen, befand sich also plötzlich in einer sozial katastrophalen Lage. Und die Zerschlagung der Tschechoslowakei durch die Nazis (einige seiner ehemaligen Assistenten gehörten zu den Protagonisten der Gleichschaltung der Deutschen Universität) brachte ihm weitere Probleme: Als Halbjude, zweimal nacheinander mit einer Jüdin verheiratet, wurde er Opfer der rassistischen Verfolgung. So musste er seine Wohnung verlassen, seine Sammlungen wurden durch die Gestapo konfisziert und vor allem wurde er mit seiner Frau im Jahre 1942 nach Theresienstadt deportiert. Das Ghetto erreichte er schon in einem kritischen gesundheitlichen Zustand – ein Bein musste ihm kurz nach der Ankunft amputiert werden, bald darauf starb er.

Es ist bemerkenswert, dass Hans Meyer sehr schnell in Vergessenheit geraten ist, abgesehen von einem kurzen Nachruf 1947 in der Österreichischen Chemiker-Zeitung, obwohl sein großes und vielfältiges Werk mindestens bis zum Ende der 1950er Jahre in Europa wie auch in Amerika weiterhin Gültigkeit behielt und erst durch die „elektronische Wende“ um 1960 antiquiert wurde. Offenbar war er für die Tschechen ein „deutscher Jude“, für die Deutschen ein „Österreicher“ und für seine in der Zeit der Not keineswegs hilfsbereiten Schüler das personifizierte „schlimme Gewissen“. Dabei gehörte er zu den besten, produktivsten und inspirierendsten Köpfen der mitteleuropäischen Wissenschaftslandschaft seiner Zeit.

Übersetzung Jiří Pešek